

ژبیار و تازه گهری

چهاره قیله یقینیک له نیوانج
بە ماڵشیکێ بێچەناەر

و

رامینێ بە چەنانبە گالوو

له فارسییه وه:

هیوا عەزیزی

سلیمانی_ ۲۰۰۶

ناوی کتیبه سهراوهکه به فارسی
تمدن و تجدید
(گفتگو)

نشر مرکز - چاپ دوم ۱۳۸۳

بهنام، جمشید، (۱۳۰۷ -)

جهانبگلو، رامین، (۱۳۳۵ -)

وهزارهتی رۆشنبیری
به‌پۆبه‌ریتتی خانهی وه‌رگیران
www.roshnbiri.org
khanaywargeran@yahoo.com

- ناوی کتیب: ژیارو تازه‌گه‌ری
- وه‌رگیرانی له‌فارسییه‌وه: هیوا عه‌زیزی
- سه‌رپه‌رشتیاری هونه‌ری: زاناکه‌مال
- تایپ و نه‌خشه‌سازی: که‌مال عبدا‌لهادی
- دیزاینی به‌رگ: زاناکه‌مال
- زنجیره: ۱۳۷
- تیراژ: ۱۵۰۰
- ژماره‌ی سپاردنی (۸۴) وه‌زارهتی رۆشنبیری پیدراوه

ناواخن

دهخيلت بڤم كورې ئه مړۆ به، فهدا واده كم ههچه
چ فهداها تيا نه كراوه كارېكو بوه دويني
(مه حوى)

- پيشه كى: ۷
بهشى يه كه م: چۆن ده توانين مۆدڤرن بين؟ ۱۹
بهشى دووهم: روشنيرانى ئيران و رۆزاوا ۳۷
بهشى سيبه م: روشنيرى دىنى و مۆدڤر نيتى خومالى ۴۵
بهشى چواره م: نه ريت يان كه له پوور ۵۳
بهشى پينجه م: كولتوور و پيگه كولتوور له دىناى ئه مړۆدا ۶۱
بهشى شه شه م: رۆزه گه رايى، گشگه رايى و هزرى پيۆستمۆدڤرن ۷۱
بهشى هه وه ته م: دىالۆگى نيوان زياره كان: جيهانگيرى مۆدڤر نيتى و
كولتووره ده وروبهر بيه كان ۸۱
بهشى هه شه ته م: ئيمه و ئه وانيدى: شالۆى كولتوورى يان ليككه ييشتنى
جيهانى ۹۵
بهشى نۆبه م: ناسنامه ي ئيرانى: ده رچوون له ساوايى خۆى ۱۰۹
فهره نگوڤ ۱۲۳

پیشه‌کی

(مرؤف میژوویه‌کی کوتاینه‌هاتووه)

ره‌یموند نه‌رؤن

ئهم کتیبه به‌رهاتی هه‌فپه‌یقینیکی کورته له نیوان دوو رووناکبیری ئیرانیی سهر به دوو نه‌وهی جیاوازو خواوهنی دوو تیروانینی جیاوازه، به‌لام له هه‌فپه‌یقینه‌دا هه‌رچهند جیاکاری نیوان نه‌وه‌کان و جیاوازی تیروانینه‌کان به‌رچاو ده‌که‌وی، ئهم کتیبه له‌سه‌ریه‌که‌وه به دیدیکی دانوستانخوازو له هه‌مانکاتدا ره‌خنه‌گرانه، له‌مه‌ر کیشه‌کانی نه‌م‌رؤی دنیاو کۆمه‌لگه‌ی ئیران، پیکه‌پینراوه. به‌مچه‌شنه سهره‌رای بابه‌تگه‌لیکی هه‌مه‌ره‌نگ که ئهم گه‌فتوگۆیه پیاوین خه‌ریک بووه، له‌سه‌ریه‌کدا به‌شه‌کانی ئهم کتیبه خواوهنی پیکه‌تیکه که ناواته‌خوازین خوینه‌ری وردبین به ناسانی شوینیه‌ئبگریت.

له ناوینشانی کتیبه‌که‌دا ده‌رده‌که‌ویت که دوو چه‌مکی گشتی و جه‌وه‌ری (ژباړ) و (تازه‌گه‌ری) بابه‌تی سه‌ره‌کیی ئهم وتووێژانه پیکدینن. گومانی تیدا نییه ئه‌مه‌رۆکه، سه‌رنجدان به ره‌وتی گۆرانه‌کاری مۆدیرنیتی و ره‌ونده گلوباله‌که‌ی، به بیسه‌رنجدان به که‌له‌پووری ژباړی مرؤیی، وه‌کوو بابه‌تیکي نامومکین دیته به‌رچاو.

ئه‌گه‌ر ئهم وته‌یه‌ی (ببندتۆ کرۆچه) قبوولبکه‌ین که (میژوو هه‌میشه هاوچه‌رخه) ئه‌وا ده‌توانین بلاین که که‌له‌پووره گرانه‌رخه‌کانی

ژباړی مرؤیی، وه‌ک بیناسازی و شیوه‌کاری و موسیقا یاخود فه‌لسه‌فه بو هه‌تاهه‌تا له‌گه‌ل ئیمه‌دا هاوچه‌رخن. هه‌ر به‌م هۆیه پیاوینستی هاوچه‌رخبوون له‌گه‌ل ده‌سکه‌وته پربه‌هاکانی مرؤیی، نه‌ریتی بیرکردنه‌وه نییه، به‌لکو که‌له‌پووری بیرکردنه‌وه‌یه. له‌ویادا که نه‌ریته‌کان ده‌که‌ونه به‌ر ره‌خنه‌و تووشی قه‌یران ده‌بن، که‌له‌پووره‌کان سه‌رمه‌دی و هه‌تاهه‌تایین. مۆدیرنیتی خۆی بوته نه‌ریتیک که هزری پۆسته‌مۆدیرنه خستویه‌تییه به‌ر ره‌خنه، به‌لام ده‌سکه‌وته هونه‌ری و فه‌لسه‌فیه‌کانی وه‌ک (ریکویم) ی (مۆزار) و (له‌گه‌ران به دوا‌ی زه‌مه‌نی له ده‌ستجوو) ی (مارسیل پرۆست)، یان (فینۆمینۆلۆژیای زه‌ین) ی (هیگل) بوونه‌ته به‌لگه‌گه‌لیکی ژباړی که که‌له‌پووری مۆدیرنیتیان له هه‌ناوی خۆ کۆ کردۆته‌وه. به‌شیکي مه‌زن له‌م که‌له‌پووری مۆدیرنه‌یه له رۆژاوا بیچمیگرته‌وه. هه‌ر به‌م هۆیه تیگه‌بیشتن له مۆدیرنیتی به‌بئ تیگه‌بیشتن له رۆژاوا بابه‌تیکي نامومکینه، به هه‌مان ئه‌و چه‌شنه‌ی که گوتاری سه‌باره‌ت به رۆژاوا به‌بئ ناسینی هزری مۆدیرنه نیوه‌ناچله. ئه‌گه‌ر ئه‌مه قبوولبکه‌ین که مۆدیرنیتی له رۆژاوا ده‌ستپیکردو بو رۆژاوا گه‌راوه‌ته‌وه، که‌واته ده‌توانین بلاین که رۆژه‌ه‌لات، بو مۆدیرنه‌کان به‌رده‌وام وه‌کوو قه‌له‌مه‌رپه‌ویکی دی یاخود (نامۆدیرنیتی) خراوته روو. ئه‌و کاته‌ی که هیگل قسه‌ی له ئایینه رۆژه‌ه‌لاتیه‌کان ده‌کرد، هیچ‌کامه‌یانی وه‌کوو تیروانینیکی هه‌قیقی له ره‌ها بو سووژه له به‌رچاو نه‌ده‌گرت. له روانگه‌ی ئه‌وه‌وه مه‌سیحیه‌ت ته‌نها ئایینیکه

قابلیه‌تی ره‌هابوونی وه‌کوو ئابین هه‌یه. به باوه‌ری فه‌یله‌سووفیکی وه‌کی هه‌یگ‌ل که خوی فه‌یله‌سووفی مۆدیرنیتی، رۆژه‌لات به‌شیک نییه له مۆدیرنیتی، هه‌تا نه‌گه‌ر ده‌وریکی هه‌ره‌گرنگی له گه‌شه‌پیدان و گۆرانکاری لۆژیکی، دیارده‌ناسانه‌و میژووینیانه‌ی رۆحی جیهانی، گۆرابیت. داخۆ به‌محاله‌ ده‌توانین قسه‌ له ئەزموونی رۆژه‌لاتیانه‌ی مۆدیرنیتی بکه‌ین؟

وا دیته‌ به‌رچاو که سه‌رکه‌وتنی ئەزموونی رۆژه‌لاتیانه‌ی مۆدیرنیتی له ولاتانیکی وه‌ک ژاپۆن و چین و مالیزیا و سینگاپور... هتد، به‌ته‌نها له ره‌هه‌نده ئامیری و ته‌کنه‌لۆژیکیه‌که‌یه‌وه بیته. به‌ده‌ربیرینیکی دی له‌ویادا که باسو و لیدوان له‌سه‌ر کولتووری مۆدیرنه‌و عه‌قلی ره‌خنه‌ی دیته‌ پێش فه‌زا سه‌ره‌کیه‌که‌ی گه‌شه‌پیدان و گۆرانکاریه‌کانی به‌ته‌نها رۆژاوايه. چوونکی نه‌گه‌ر له رۆژاوادا مۆد به‌شیک له مۆدیرنیتی پیکه‌ینابیت، نه‌وا له رۆژه‌لاتدا مۆدیرنیتی به‌شیک جگه‌ له مۆد نه‌بووه. رۆژه‌لات به‌رده‌وام مۆدیرنیتی به‌ مۆدکراوی له پال نه‌ریته‌کانی خۆیدا گونجاندوه.

جیپه‌ر له دنیا‌ی کۆن بۆ دنیا‌ی مۆدیرنه‌ هاوشانه‌ له‌گه‌ل جیپه‌ر له زه‌ینییه‌تیکی په‌راویزی و لاوه‌کیه‌وه بۆ زه‌ینییه‌تیکی گشتی و جیهانی. نه‌وه‌ی به‌ راستی مۆدیرنه‌، ئەزموونیکی دیارده‌ناسانه‌یه له گشتیه‌ت. هه‌یگ‌ل له په‌یگه‌ی فه‌یله‌سووفی مۆدیرنیتیدا، فه‌لسه‌فه‌که‌ی خوی له چوارچۆیه‌ی پرسیا‌ریک له‌مه‌ر چۆنیته‌ گه‌شه‌و گۆرانکاری ئه‌م

گشتیه‌ته‌ داده‌پێژیت. به‌ باوه‌ری (هابه‌رماس) له کتیبی (گوتاری فه‌لسه‌فی مۆدیرنیتی) دا (هه‌یگ‌ل یه‌که‌م که‌سه که مۆدیرنیتی به‌ شیوه‌ی پرسیا‌ریکی فه‌لسه‌فی ده‌خاته روو). به‌مه‌چه‌شنه مۆدیرنیتی وه‌کوو نه‌ریتی دابرا‌نیکی خوی ده‌رده‌خات، که خوی به‌ جه‌ختکردن له‌سه‌ر عه‌قلی ره‌خنه‌ی ده‌بیته‌ دابرا‌ن له نه‌ریت. هه‌یگ‌ل له نه‌ریتی فه‌لسه‌فی به‌ر له خوی داده‌بیریت، به‌لام له هه‌مانکاتیشدا به‌ ریکخستنی فه‌لسه‌فه‌یه‌کی میتۆدیک و مه‌نه‌جی که له‌سه‌ر بنه‌مای دوو بیرۆکه‌ی (هاوچۆری) و (ره‌ها) فۆرم وه‌رده‌گریت، چه‌مکی دابرا‌نیش ده‌خاته به‌ر پرسیا‌ره‌وه. به‌مه‌چه‌شنه مۆدیرنیتی له‌ داوی هه‌یگ‌له‌وه به‌ شیوه‌یه‌کی هه‌یگ‌لی بیر ده‌کاته‌وه‌و له‌گه‌ل هه‌یگ‌لدا دابرا‌ن ده‌بیته‌ شیوازیکی له هزری هه‌یگ‌لی. مۆدیرنیتی هه‌یگ‌لی، میژووینی بیر ده‌کاته‌وه‌و چوونکی به‌ وته‌ی هه‌یگ‌ل (نه‌وه‌ی ئیمه‌ین به‌ چه‌شنیکی میژووینی هه‌ین).

به‌ واتایه‌کی دی ئەوکاته‌ی که بیر له رابردوو ده‌که‌ینه‌وه، بۆمان نییه‌ بیر له‌و رابردوو به‌که‌ینه‌وه وه‌کوو ره‌هه‌ندیکی که تییدا ده‌ژین. چوونکی ئیمه‌ رابردوو مان تیپه‌راندوه، به‌لام له‌گه‌ل ئەمه‌شدا رابردوو له هه‌نووکه‌ی ئیمه‌دا ناماده‌یه‌و ئەم ناماده‌گیه‌ش له فۆرمی ئەزموونیکی میژووینیدا ده‌رده‌که‌وتت که له هه‌مانکاتدا ئەزموونی کولتووری مرۆفایه‌تیشه. ئەگه‌ر ئەمه‌مان قبوولبیت که ئەزموونی کولتووری مرۆفایه‌تی، ره‌وتی فۆرم‌وه‌رگرتنی وشیا‌ری مرۆیی و ده‌سپا‌گه‌ییشتنه میژووینییه‌که‌یه‌تی به‌ سه‌ربه‌خۆیی تاک‌و ئازادی، که‌واته

ده‌توانین به‌م ده‌ره‌نجامه بگه‌ین ئه‌وکاته‌ی قسه له کولتوو‌رو ژیار ده‌کریت هیمایه بۆ بابه‌تیک که هیگل به (Bildung) ناو‌نووسیکردوه، واته په‌روه‌ده‌و فی‌کردن.

له هیل وها تی‌روانینی‌کدا پی‌ویستی فۆرم‌ه‌گرتنی هه‌رچه‌شنه وشیاریه‌کی تاکه‌که‌سی، به‌شداریکردنه له پرۆسه‌ی فی‌کردنی دیارده‌ناسانه‌ی مرۆف. ئه‌وه‌ی هیگل به (رۆحی جیهانی) ناو‌نووسیده‌کات به‌ره‌نجامی وها پرۆسه‌یه‌که. ئیستا ئه‌م پرسیاره سه‌ره‌له‌ده‌دات که داخۆ رۆحی ئیرانی به‌شیک له رۆحی جیهانی پیکدی‌نیت؟ ئه‌مه به‌لگه‌نه‌ویسته که بۆ ئیرانی‌بوون ده‌بیت جیهانی بیرکه‌ینه‌وه. که‌واته خستنه‌رووی ئه‌م پرسیاره که داخۆ ده‌کریت له چوارچێوه‌ی رۆحیک ئه‌تنی په‌راویزی که سه‌رنجیک نادات به رۆحی جیهانی، به‌رگری له که‌له‌پووره ئیرانییه‌کان بکه‌ین، ئه‌م قسه‌و باسه‌ی له دوايه که به‌شداریکردن له رۆحی جیهانی تا چ راده‌یه‌ک یارمه‌تیده‌ری هی‌ز یاخود لاوازی رۆحیک نه‌ته‌وه‌یه. به‌ده‌ربهرینیکی دی داخۆ ته‌نها ریگه‌ی ده‌ربازبوون له په‌راویزیانی کولتوو‌ری، به‌شداریکردن نییه له پرۆسه‌ی کولتوو‌ری جیهانی؟ بۆ‌چوونی هیگل وایه که له ره‌وتی می‌ژوو‌ی جیهاندا هه‌موو کولتوو‌ره‌کان جیگه‌ی بایه‌خپیدان نین، چوونکی هه‌ندی‌ک له کولتوو‌رانه له گۆره‌بانی می‌ژوو‌ی جیهاندا فه‌قه‌ت بۆ ماوه‌یه‌کی کورت ناماده‌گییه‌کی چالاکیان هه‌یه‌و پاشان بۆ زه‌مه‌نیکی نه‌زانراو پالیپوه‌ده‌نرین بۆ په‌راویزی می‌ژوو‌وه‌ه.

له‌وانه‌یه بۆ پتر له پینجسه‌د ساڵ ده‌چیت رۆحی ئیرانی، که سه‌رده‌مانیک خاوه‌نی گه‌وره‌یه‌کی سیاسی و کولتوو‌ری ئه‌وتۆبوو خراوته په‌راویزی می‌ژوو‌ی جیهانه‌وه. به‌دری‌زایی ئه‌م پینجسه‌د ساڵه رۆحی ئیرانی نغرووی خه‌ویکی دۆگماتی‌زمی بووه که هی‌شتاکه‌ش هه‌ر له به‌رانبه‌ری رۆحی مۆدی‌رنه‌دا به‌ته‌واوه‌تی وریا و شیار نه‌بۆته‌وه. هه‌ر به‌م هۆیه رۆحی ئیرانی هه‌تا ئه‌م‌پۆکه بۆ شه‌نوکه‌وکردنی پی‌وه‌رو ری‌ساکانی خۆی به‌ته‌نها خاوه‌نی جۆره‌ روانینی‌ک بووه له ناوه‌وه بۆ خۆی.

به‌مچه‌شنه رۆحی ئیرانی به‌رده‌وام دیدی کولتوو‌ره‌کانی دیکه‌ی بۆ خۆی (به‌تایبه‌ت رۆزاوا) وه‌کوو هی‌رش‌بردن بۆ به‌هاکانی لیک‌داوه‌ته‌وه. له‌م رووه‌وه هه‌رچه‌شنه ئه‌ندی‌شه‌یه‌کی ره‌خنه‌گرانه خراوته به‌ر په‌لاماری ره‌فزو ره‌تکردنه‌وه‌وه، به‌لام هه‌لومه‌رجیک که ئه‌ورپۆکه رۆحی ئیرانی له‌هه‌مبه‌ریدايه له زۆر لایه‌نه‌وه پابه‌ستی شوینی‌گه‌یه‌کی فه‌لسه‌فی و ئۆنتۆلۆژی نو‌ییه. بیگومان نی‌شته‌جی‌بوونی رۆحی ئیرانی له نی‌و به‌ستی‌نی ه‌زوو کرده‌ی جیهانیدا وابه‌سته‌ی دیدیکی ره‌خنه‌گرانه‌یه بۆ ئه‌و میتۆد و تی‌روانینه‌ی که ری‌گرن له به‌رده‌م به‌شداریکردنی رۆحی ئیرانی له نی‌و رۆحی جیهانیدا. چوونکوو ئه‌م‌پۆکه ژیاریبیرکردنه‌وه یه‌کسانه له‌گه‌ل جیهانی‌بیرکردنه‌وه‌دا. به‌ده‌ربهرینیکی تر بۆ جیهانی‌بوون ده‌بیت وه‌کوو (رمبۆ) ده‌لیت (به‌شی‌وه‌یه‌کی ره‌ها تازه‌گه‌ر بیت). به‌لام مۆدی‌رن‌بوون مانای که‌مه‌ترخه‌می یاخود نه‌ناسینی

قه‌یران و ئاسته‌نگه‌ فه‌لسه‌فی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی مۆدی‌رنیتی نییه. ئەم نه‌ناسینه‌ ده‌بیته‌ هۆی تی‌نگه‌ی‌یشتن له‌ مۆدی‌رنیتی یاخود تی‌نگه‌ی‌یشتن لێی به‌ ته‌نها له‌ چوارچێوه‌ی عه‌ق‌ل‌ئامی‌ری و کال‌اژیا‌نی. گومان له‌وه‌دا نییه‌ که‌ مۆدی‌رنیتی له‌ مه‌ک‌دو‌ئال‌دو ئۆتۆمۆبیلی مرسی‌دس بێ‌نز و دی.‌قی.‌دی‌دا کورتناکری‌ته‌وه‌. ده‌توانین سواری بێ‌نز بین، دی.‌قی.‌دی‌دا چاو‌لی‌بکه‌ین و مه‌ک‌دو‌ئال‌دو بخوین به‌لام له‌ رووی ره‌فتاری هاوولاتیانه‌و ئەندیشه‌ی تاکه‌که‌سی‌دا به‌رده‌وام خاوه‌نی که‌سایه‌تییه‌کی به‌ر له‌ مۆدی‌رنه‌ بین. چوونکی گرن‌گ ئەوه‌ نییه‌ بێ‌نز ته‌ه‌بیت، به‌لکو گرن‌گ ئەوه‌یه‌ به‌ شیوه‌یه‌کی مۆدی‌رن که‌لکی لێ‌وه‌ربگری‌ت. مۆدی‌رنبوون مانای خاوه‌نی شیوازیکی تایبه‌ت له‌ تی‌روانین، بۆ دنیاو مرۆ‌فو کۆمه‌لگه‌ی مرۆ‌یی. شیوازیکی که‌ تی‌روانینی پرۆمه‌یی بۆ جیهان و پرۆژه‌ دیکار‌تییه‌که‌ی بوون به‌ سه‌روه‌رو مولک‌داری جیهان، به‌شیک‌ی هه‌ره‌ مه‌زنی لێ‌پیکه‌ی‌ناوه‌. به‌لام تایبه‌تمه‌ندی مۆدی‌رنیتی له‌ باوه‌ری پته‌ویدا‌یه‌ به‌ ئەفسوون‌دما‌لین له‌ دنیاو به‌ سه‌ربه‌خو‌یی تاکه‌که‌سیانه‌ی مرۆ‌فو به‌ سترۆکتووری خۆری‌کخه‌ری کۆمه‌لگه‌ی مرۆ‌یی. له‌ راستیدا ئەمه‌ سترۆکتووری تازه‌ی کۆمه‌لگه‌ی مۆدی‌رنه‌ که‌ ده‌ست‌نیشانی تاکیتی هاوولاتیان و ره‌فتاری به‌رپر‌سیاریانه‌ی ئەوان و په‌یوه‌ندییه‌ مافییه‌کانی نیوان که‌سه‌کان ده‌کات. ئەگه‌ر ئەم قسه‌یه‌ی (هانا ئارینت) په‌سه‌ند بکه‌ین که‌ (سیاسه‌ت به‌رده‌وام قه‌له‌مه‌روه‌ی به‌دیها‌ت‌نیک‌ی نو‌ییه‌)، ئەوا ده‌توانین به‌م ئەنجامه‌ بگه‌ین که‌ سترۆکتووری سیاسی مۆدی‌رنیتی

فه‌زایه‌ک نییه‌ جارێک بۆ هه‌میشه‌ پیناسه‌ کرابیت چوونکه‌ له‌ ناوه‌رۆکی سترۆکتووری خۆیدا قابلیه‌تی گۆرانی هه‌لگرتووه‌. له‌ویادا که‌ مرۆ‌فه‌کان یاسادانه‌رن له‌ هه‌مانکاتیشدا مرۆ‌فه‌کان قابلیه‌تی گۆرینی یاساکانیا‌ن هه‌یه‌، چوونکی هه‌چ یاسایه‌ک نییه‌ له‌وپه‌ری هێزی عه‌ق‌ل‌انی و کرده‌ی سیاسی – کۆمه‌لایه‌تییه‌ی مرۆ‌فه‌کاندا برپاری له‌سه‌ر بدریت. ره‌نگه‌ ئەمه‌ مه‌زن‌ترین وانه‌ی فه‌لسه‌فه‌ی سیاسی مۆدی‌رن و ئەزموونی دیمۆکراسی له‌ دووسه‌د سالی رابردووی دنیا‌دا بێت. یه‌کێک له‌ ده‌رکه‌وته‌کانی عه‌ق‌لی مۆدی‌رن، پلانی قه‌واره‌ی سیاسی ده‌وله‌تی مۆدی‌رنه‌، وه‌کوو ده‌رکه‌وته‌ی ئیراده‌ی گشتی. گرن‌گ‌ترین دیوی ئەم ئیراده‌ گشتییه‌ی مۆدی‌رن، دا‌هینانی هه‌سته‌ی گشتییه‌ (Sensus Communis) که‌ مرۆ‌فه‌کان له‌ زه‌روورته‌و هه‌لومه‌رجی وجودیا‌نه‌ی جیهانیکی هاوبه‌ش و‌شیارده‌کاته‌وه‌. ئەم (دنیا‌ی هاوبه‌ش) ه‌که‌ هانا ئارینت به‌ (دنیا‌ی فره‌یی) شی ناو‌نووسده‌کات، قه‌له‌مه‌روه‌یکه‌ که‌ تییدا هێزی هه‌لسه‌نگاندنی ئینسانه‌کان قابلیه‌تی تی‌فکرین له‌سه‌ر (گشتییه‌تی مرۆ‌یی) ده‌دۆزیت‌وه‌. به‌مه‌چه‌شه‌نه‌ ده‌رکه‌وته‌نی بێ‌رۆکه‌ی (مرۆ‌فایه‌تی) له‌ زه‌ینیه‌تی تاک‌ تاک‌ی که‌سه‌کاندا دا‌بینی هه‌لومه‌رجی فامین و تی‌نگه‌ی‌یشتن له‌ وته‌زای که‌له‌پووری مرۆ‌یی ده‌کات. به‌ وته‌ی (جان جاک رۆسو) (ئه‌وه‌ کاته‌ی ده‌مانه‌ه‌و‌یت له‌سه‌ر مرۆ‌فه‌کان بکۆ‌لینه‌وه‌ ده‌بیت بۆ نزیک بروانین، به‌لام بۆ لیکۆ‌لینه‌وه‌ له‌سه‌ر مرۆ‌ف ده‌بیت فیر ب‌بین روانینی خۆمان بۆ دوورده‌ست بنی‌رین). له‌م ئاراسته‌یه‌وه‌ تی‌نگه‌ی‌یشتن له‌ که‌له‌پووری مرۆ‌یی و پاراستنی ئەو

ژیارو تازه‌گه‌ری

كه‌له‌پووره، له چوارچێوهی باسه‌رییه تاکی و لاوه‌کییه‌کاندا یاخود له چوارچێوهی ئایدیۆلۆژیا ئەتێ و نه‌ته‌وه‌ییه‌کاندا ده‌سته‌به‌ر ناکرێت. له شوێنێکدا که دوو هاوڕێ یاخود دوو دلداری کازیرێک له ژیانی لاوه‌کی خۆیان له تهنیشت که‌له‌پوورێکدا به‌سه‌ر ده‌به‌ن و بۆ ئاگادارکردنه‌وه‌ی که‌سانی دی له‌و ساته‌وه‌خته‌وه‌خه‌وه‌خه‌وه‌مانه‌ی ئه‌وان له‌م شوێنانه‌دا رایان‌بواردووه، نیوی خۆیان له‌سه‌ر ئه‌م ئاسه‌وارانه‌ هه‌لده‌کوژن، نه‌ بۆنیکیان له‌ هاوڕێیه‌تی له‌لایه‌ نه‌ش له‌ مانای راسته‌قینه‌ی عه‌شق تیگه‌یشتوون. (سیسرۆن) گوته‌نی (عه‌شق هه‌وێکیه‌ بۆ به‌دییه‌نانه‌ی دۆستایه‌تییه‌ک که‌ سه‌رووشی له‌ جوانییه‌وه‌ وه‌رگرته‌بێت). تێکدانی نه‌زانانه‌ی که‌له‌پووری به‌شه‌ری ته‌فروته‌ووناکردنی جوانییه‌کانی ژیانه‌، جا ئه‌مه‌ له‌سه‌ر ده‌ستی ده‌وله‌ته‌کانه‌وه‌ ئه‌نجام‌ده‌ری یاخود به‌ یارمه‌تی خه‌لک. ئه‌م جوانیانه‌ که‌ به‌ میراتی بۆ مرۆفایه‌تی ماونه‌ته‌وه‌ به‌ ته‌نها وچانگه‌ رۆحی و زه‌ینییه‌کانی ئێمه‌ نین، به‌لکو خودانبوونگه‌لێکی ژیاڕیبه‌ن که‌ سه‌رچاوه‌ی رۆحی میتافیزیکیانه‌ی مرۆفن. که‌واته‌ ئه‌وه‌ی ده‌بێته‌ هۆی ئه‌وه‌ی که‌ مرۆفه‌کان له‌نیو چوارچێوه‌ ژیاڕییه‌که‌یدا له‌ مانای (مرۆفایه‌تی) تێبگه‌ن هه‌ر ئه‌م خودانبوونگه‌له‌ که‌له‌پووریا‌نه‌ن که‌ له‌ فۆرمی ئاسه‌وارگه‌لێکی نه‌ناسراوتری وه‌کی چوارچێوه‌ گون‌دیه‌یه‌کان یاخود قه‌لایه‌ک له‌ ده‌وروبه‌ری

ژیارو تازه‌گه‌ری

نه‌ته‌نز^(*) یان ئاسه‌وارگه‌لێکی به‌ناوبانگتری وه‌ک ته‌ختیجه‌مشید، ئاکرۆپۆلیس یاخود سه‌مفۆنیای سیی (گۆستاڤ مالیر) دا ده‌رکه‌وتوون. به‌ ده‌ربڕینیکی‌دی که‌له‌پوور چه‌مکیه‌، له‌ ره‌وتی میژوووی وشیاڕی مرۆیی ئاگادارمانده‌کاته‌وه‌. ره‌نگه‌ ئه‌رکی مرۆف له‌ هه‌ر چاخی‌ک له‌ ئه‌زمونه‌ میژوووییه‌که‌ی خۆی، بازیاری ئه‌م که‌له‌پووره‌ بێت. رۆشن‌بیران که‌ وێژانه‌ وشیاڕه‌کانی کۆمه‌لگه‌ی مرۆیین له‌ فۆرم‌دان به‌م بازیارییه‌ ده‌وریکی هه‌ره‌ کاریگه‌ر ده‌گێرن. روانینه‌ ره‌خنه‌گرانه‌کانی ئه‌وان، بۆ رووداوه‌ ناشیرین و جوانه‌کانی دنیا‌ی ئه‌م‌رۆ به‌ پشت‌سته‌ستوو‌ربوون به‌م به‌لگه‌ و دۆکیۆمته‌ ژیاڕیانه‌ به‌دییدیت. ئه‌م به‌لگه‌ و دۆکیۆمته‌ ژیاڕیانه‌ ده‌رگای دا‌هێنان و ئافران‌دی پێکاته‌ کولتوو‌ری و کۆمه‌لایه‌تییه‌ تازه‌کان بۆ ئێمه‌ ده‌خه‌نه‌ سه‌رپشت که‌ له‌ رێگه‌ی ئه‌وانه‌وه‌ ده‌توانین هه‌رچی پتر، جه‌وه‌ه‌ری مرۆیی که‌شف‌بکه‌ین. هه‌قیقه‌تی گشتی و جیهانی ئه‌م سترۆکتوو‌رانه‌ له‌ هه‌ناوی به‌رگری ئه‌واندا‌یه‌ له‌ به‌ها مرۆییه‌کان. له‌ویادا که‌ پێوه‌ره‌ سیاسییه‌کان یاخود به‌ره‌مه‌یی کولتوو‌ری و هونه‌ری ده‌بنه‌ خاوه‌نی مانایه‌کی جیهانی له‌ ده‌ره‌وه‌ی تخووبه‌ نه‌ته‌وه‌ییه‌کان، ده‌بنه‌ به‌شێک له‌ که‌له‌پووری مرۆیی. لێره‌دا ده‌بێت بگه‌رێینه‌وه‌ بۆ هه‌مان ئه‌و چه‌مکه‌ی (ویژه‌ جیهانی)یه‌که‌ی (Weltliteratur) (گۆته‌) و هه‌ر ئه‌و چه‌مکه‌ش له‌ چوارچێوه‌ی گشت پێکاته‌ کولتوو‌ری

^(*) شارێکه‌ له‌ پارێزگای ئیسفهان.

ژیارو تازه‌گه‌ری

سیاسییه‌کانی مرؤفدا به‌کاربه‌ئینین. مه‌به‌ستی گۆته له (ویژه‌ی جیهانی) گۆران و گۆرانکاریگه‌لیکه که هه‌رچه‌شنه ویژه‌یه‌کی نه‌ته‌وه‌یی له به‌رهورووبوونه‌وه‌و وتووێژیدا له‌گه‌ڵ ویژه‌ی نه‌ته‌وه‌یییه‌کی دی توشیده‌بیت. ئەم گۆران و گۆرانکارییانه له کاتێکدا روودهدات که هه‌ر کولتووړیک له دهره‌وه‌ی به‌ها سیاسی – کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و له دهره‌وه‌ی به‌ها مه‌عنه‌وی – ئایینییه‌کانی خۆیدا سه‌رنجیکی بزۆزی بۆ پیکهاته شوناسییه‌کانی کولتووړه‌کانی دیکه‌ش هه‌بیت. به‌وته‌ی (میخاییل باختین) (له قه‌لمه‌وه‌ی کولتووړدا، شوینگیه‌ی دهره‌له‌ئویستی “Exotopic” به‌هیزترین لێهازه بۆ دهرک و تیگه‌بیشتن. به‌ته‌نها له نیو روانینی کولتووړی “ئه‌ویتر” دایه که کولتووړی نامۆ به‌ شیوه‌یه‌کی کامل و قوول ره‌نگده‌داته‌وه‌). له راستیدا ئه‌وه‌ی باختین به‌ شوینگیه‌ی (دهره‌له‌ئویستی) ناوونوسیده‌کات، روانینیکی ره‌خنه‌گرانه‌یه بۆ خود و بۆ به‌ها بنه‌ره‌تییه‌کانی کۆمه‌لگه له‌نیو ئاوینه‌ی (ئه‌ویتر)دا.

سه‌رنجدان به‌ کولتووړیکی دیکه مانای به‌رپرسیاربوونه له هه‌مبه‌ر ئه‌و کولتووړه‌داو جیگیربوونه له‌نیو هه‌لومه‌رجیکی ره‌خنه‌گرانه‌دا بۆ ئۆنتۆلۆژیای کولتووړیک که تییدا نیشته‌جیین. به‌واتایه‌کی دی بۆ تیگه‌بیشتن له ئه‌ویتر ده‌بیت شوینی خۆمان له به‌ره‌ه‌تاو به‌جیبیلیین، چوونکو (پاسکال) گوته‌نی (شوینی من له به‌ره‌ه‌تاو، ئەمه وینیه‌که له داگیرکردنی جیهان). زانیاریه‌ده‌سته‌ئینان له که‌له‌پووری مرؤیی که به‌شیکی هه‌رمه‌زن له کولتووړی (ئیمه‌و) (ئه‌وانیدی) پیکده‌هینیت،

ژیارو تازه‌گه‌ری

هاوشان نییه له‌گه‌ڵ داگیرکردنی جیهان. ژیاریبیرکدنه‌وه له هه‌مبه‌ر هۆفتیییه‌کان و به‌ره‌ریه‌ته سیاسییه‌کان هاوشانه له‌گه‌ڵ هه‌ول و خه‌بات بۆ به‌جۆریکیدی بیرکدنه‌وه. بیرکدنه‌وه‌یه‌کی له جۆریدی له بواری به‌ها ئه‌خلاق‌ی و سیاسییه‌کان، به‌لام به‌ر له هه‌ر شتیک هزر و ئەندیشه‌یه‌ک له قه‌لمه‌وه‌ی فیکرو فه‌لسه‌فه‌دا.

رامینی جه‌هان‌به‌گلوو

رئیه‌ندان‌ی ۸۱

بەشی پەكەم

چۆن كەتو انیج مۆكیڤیڤ بیج؟

• رامینى جه‌ه‌ان‌به‌گلوو:

یه‌کیک له‌و بابه‌تانه‌ی ئەم‌پ‌رۆکه له‌ ئی‌ران و له‌ دیکه‌ی ولاتانی ده‌ورو به‌ردا بۆته‌ بابته‌ی باس و لیدوان و لیکۆلینه‌وه له‌ نیوان رۆشن‌بیران و ده‌سته‌بژیره‌گاندا، مه‌سه‌له‌ی په‌یوه‌ندی نیوان نه‌ریت و مۆدی‌رنیتیه‌. مۆدی‌رنیتی، له‌ رۆژاوا دا به‌ شیوه‌گه‌لیکی جۆراوجۆر لیک‌دراوه‌ته‌وه و له‌ لایه‌نه‌ می‌ژوو‌یی و فه‌لسه‌فی و سیاسیه‌گاندا تا‌وو‌تو‌یکراوه‌. به‌لام له‌ (۱۵۰) سالی راب‌ردودا که ده‌سته‌بژیره ئی‌رانییه‌گان ناسیارییان له‌گه‌ل چه‌مکی مۆدی‌رنیتی و رۆژاوا په‌یدا‌کرد، ه‌ردوو چه‌مکی مۆدی‌رنیتی و مۆدی‌رنی‌زاسیونیان واته‌ چوارچۆه‌ زه‌ینییه‌که‌ی تازه‌گه‌ری و نو‌یخ‌وازییان به‌ شیوه‌یه‌کی ئاوه‌ژوو به‌کار هی‌ناوه‌. گومانی تی‌دا نییه‌ که بۆ تی‌گه‌بیه‌شتنی ه‌رچی باش‌تر له‌ دنیا‌ی ئەم‌پ‌رۆ و ره‌وتی جیه‌ان‌گیریان‌ه‌ی په‌یوه‌ندییه‌گان و سیاسه‌تی نیوده‌وله‌تی و فیکر به‌ گشتی، ده‌بی‌ت ه‌رچی پ‌تر تی‌پ‌امان و قوولبوونه‌وه و جه‌خت له‌سه‌ر چه‌مکی مۆدی‌رنیتی بک‌ری‌ت. ئەمن به‌شبه‌حالی خۆم له‌ چالاکیه‌ فیکری و فه‌لسه‌فیه‌گانی خۆم‌دا چه‌مکی مۆدی‌رنیتیم پ‌تر له‌ گۆشه‌نی‌گایه‌کی فه‌لسه‌فیه‌وه خستۆته‌ به‌رسه‌رنج، به‌لام جه‌نابتان له‌ گۆشه‌نی‌گایه‌کی می‌ژوو‌یی و کۆمه‌ل‌ناسانه‌دا لیک‌تان‌داوه‌ته‌وه. له‌ ناو‌نیشانی کتیبی (ئی‌رانییه‌گان و ه‌زری تازه‌گه‌ری) و ه‌روه‌ها له‌ ناوه‌رۆکی کتیبی (به‌رلینییه‌گان)‌دا ده‌رده‌که‌وی‌ت که ئیوه پ‌تر سه‌رنجتان به‌ چه‌مکی می‌ژوو‌بیانه‌ی (تازه‌گه‌ری) داوه‌ تا چه‌مکی فه‌لسه‌فیه‌یانه‌ی (مۆدی‌رنیتی).

◀ چه‌مشیدی بی‌ه‌نام:

له‌م بواره‌دا زۆریان نووسیه‌وه و ده‌شنووسن، ئەم نووسینه‌ش یان راده‌برین‌گه‌لیکی گشتیه‌ له‌مه‌ر رۆژاوا و رۆژاوا‌گه‌رایي یاخود ره‌خنه‌گرتنه له‌ مۆدی‌رنیتی به‌ هه‌لسه‌نگاندنه‌ به‌په‌له‌و ناوبه‌ناوی بی‌بنه‌ماکان له‌سه‌ر ده‌ره‌نجامه‌گانی مۆدی‌رنیتی له‌ ئی‌راند‌ا. له‌م نو‌سو‌یانه‌دا چه‌مه‌گانی (مۆدی‌رنی‌زاسیون) و (مۆدی‌رنیتی) و (مۆدی‌رنی‌زم) تی‌که‌ل‌ده‌کر ین و هه‌ندی‌کجار له‌گه‌ل یه‌کدی ده‌بنه‌ هاومان‌ا و هه‌ندی‌کجار دیکه‌ش له‌ جی‌گه‌ی یه‌کیک له‌و چه‌مکانه‌ وشه‌ی (ته‌جه‌دود – تازه‌گه‌ری) داده‌ند‌ری‌ت. ئەمن دوا‌ی سی سال‌ خو‌یندنه‌وه و لیکۆلینه‌وه و وانه‌وتنه‌وه به‌م ئەنجامه‌ گه‌بیه‌شتووم که مه‌سه‌له‌ی (تازه‌گه‌ری) له‌ ئی‌راند‌ا ده‌بی‌ت به‌ سه‌رنجتان و قوولبوونه‌وه له‌سه‌ر ئەو رووداوانه‌ی له‌ (۱۵۰) سالی راب‌ردودا له‌ ئی‌ران روویداوه، بخ‌ری‌ته‌ر‌وو. سه‌ره‌تا ئەوه‌ی ئی‌رانییه‌گان به‌ در‌ی‌ژایی ئەو سه‌رده‌مه له‌م باره‌یه‌وه و توویانه‌ یاخود ئەو چالاکیانه‌ی له‌م بواره‌دا ئەنجام‌دراوه، ده‌بی‌ت خو‌یندنه‌وه‌ی له‌سه‌ر بک‌ری‌ت و پاشان له‌ باسه‌که‌ی دیکه‌دا ده‌بی‌ت ئەم تازه‌گه‌رییه‌ به‌راورد بک‌ری‌ت له‌گه‌ل جی‌گه‌گانی تری جیه‌اند‌ا. ده‌بی‌ت هه‌لومه‌رجی تایبه‌تی کولتووری ئی‌ران، رۆحی ئی‌رانی و می‌ژوو‌ی هاوچه‌رخ‌ی ئی‌ران ره‌چاوبک‌ری‌ت، نه‌ک ئەوه‌ی به‌ ده‌رکردنی مانیفی‌ستی‌ک له‌مه‌ر باشی یاخود خراپیی رۆژاوا و گرتنی ژباړی فه‌ره‌نگی هه‌موو شتیک ب‌رینه‌وه.

(مۆدی‌رنیتی) و ته‌زایه‌کی فه‌لسه‌فیه‌ی که له‌ رۆژاوا سه‌ریه‌ه‌ل‌داوه،

ئامانجه‌گه‌شی به‌ده‌سته‌تېانی شیوازیکی نویی بیرگردنه‌وه‌یه، روانینیکی دووباره‌یه بۆ کات و شوپن و مادده‌و، ئەگه‌ر مۆدیرنیتی رۆژاواایمان له به‌رچاو گرتبیت ئەوا دنیا‌بینییه‌کی نوییه که له‌سه‌ر بنه‌مای ئەم بۆچوونه دانراوه که زه‌مه‌ن هیلاییه و هه‌لگری (گه‌شه‌کردن)، که زانستی نویی له‌سه‌ر بنه‌مای ئەنالیزو شیکردنه‌وه‌و ئەزموون و بپروا به‌هۆیه‌تی (باور به‌علیت) دانراوه، که عه‌قلی ره‌خنه‌گر زاله‌ به‌سه‌ر هه‌موو شتیکدا. مۆدیرنیتی له‌سه‌ر بنه‌مای هه‌مان ئەو گۆرانکاریانه‌ی که له‌م چهند سه‌ده‌یه‌ی دوایی له‌ رۆژاوا روویدا سه‌ریه‌ه‌ئدا وه‌کوو: رینیسانس، ریفۆرمی ئایینی، که‌شفی ئەمریکا، داهینانی ته‌کنیکی چاپ، بۆچوونه‌کانی رۆشن‌گه‌ری، شۆرشی فه‌ره‌نسی. ئەم دیارده‌یه بوو به‌ ته‌وه‌ری خویندنه‌وه‌و به‌دواداچوونی فه‌یله‌سووفانیکی مه‌زنی وه‌ک (دیکارت) و (کانت) و (نیچه) و یان کۆمه‌لناسانیکی وه‌کی (دۆرکهایم) و (کارل مارکس) و (ماکس فیه‌ر) و ئەوانیدی.

هزرگه‌رای (خردگرای)، زانست‌باوه‌ری، بپروا به‌ ره‌سه‌نیتی تاک و ئازادی له‌ پرنسیپ و بنه‌ما سه‌ره‌تاییه‌کانی مۆدیرنیتین. به‌ لۆژی‌کبوونی هزر کۆتایی چاخ‌ی میتۆس و نه‌ریت راده‌گه‌یه‌نییت و به‌ره‌اته‌گه‌شی به‌ باوه‌ری ماکس فیه‌ر (ئه‌فسووندا‌م‌الین)ه له‌ دنیا.

(میلان کۆندیرا) ده‌لیت: (مۆدیرنیتی له‌و کاته‌وه‌ ده‌ستی‌بیکرد که دۆنکیشۆت مال و زیدی خو‌ی له‌ گه‌ران به‌ دوا‌ی دنیا‌ی نه‌ناسراودا به‌جیه‌یشت و پاش گه‌شت و سه‌یرانیکی زۆر تیگه‌بیه‌شت ئەوه‌ی له‌ زیده‌که‌ی خو‌ی فیربووبوو جیاوازه‌ له‌گه‌ل ئەوه‌ی له‌ دنیا‌دا روویده‌دا).

ئەو به‌ هیوا‌ی پلانیکی نویی و دنیا‌یه‌کی تازه‌بوو، ئەویان به‌ ریش‌گاو له‌قه‌لم داو شیره‌که‌شی به‌ جیوین، به‌لام له‌ تامه‌زرۆیی ئەو هیج که‌منه‌بووه. ئەو ئیمه‌ی فیری گومان و پشکنین و گه‌ران و له‌ده‌ره‌نجامدا دۆزینه‌وه‌ی کرد. گومان و پشکنین له‌ کۆله‌که‌ سه‌ره‌کیه‌کانی مۆدیرنیتین و ئەمه‌ش هه‌مان ئەو ریگه‌یه‌یه‌ دیکارت پیدای رو‌یشت و (گومانی میتۆدیک)ی خسته‌پروو.

زۆرت‌ر مۆدیرنیتی وه‌کوو چاخ‌یکی میژوویی پیناسه‌ده‌که‌ن، واته‌ ئەم س‌ی سه‌ده‌یه‌ی دوایی ئەورووپا، به‌لام به‌ رای گرووپ‌یک له‌ بیرمه‌ندانی هاوچه‌رخ مۆدیرنیتی پتر جو‌ریکه‌ له‌ (ره‌فتار)، (شیوازیکی ئاماده‌بوون)ه. له‌ دنیا‌ی ئەمه‌رۆدا پرسیا‌ری هه‌ره‌ بنه‌ره‌تی ئەمه‌یه که داخۆ مۆدیرنیتی به‌ ته‌نها رۆژاوا‌ییه یان ده‌توانین له‌ مۆدیرنیتیگه‌لیکی جیا‌جیا بدوین؟ داخۆ ریگه‌کانی مۆدیرنیزاسیۆن فره‌ژماره‌و مۆدیرنیتی چه‌مکیکی یه‌که‌یه‌؟

• رامینی جه‌هان‌به‌گلوو:

هه‌ندی‌ک که‌س سه‌باره‌ت به‌ فره‌ی مۆدیرنیتییه‌کان ده‌دوین نه‌وه‌کوو ته‌نیا مۆدیرنیتی. به‌لام ئەمن به‌شه‌حالی خو‌م هاو‌رابوو‌مه له‌گه‌ل ئەم باسه‌دا که مۆدیرنیتی خاوه‌نی دوو ره‌هه‌ندی گرنگه‌، واته‌ عه‌ق‌ل‌امی‌ری که له‌گه‌ل باب‌ه‌ت‌گه‌لیکی وه‌کی زانست و ته‌کنه‌لۆژیادا ده‌خ‌ری‌ته‌روو. عه‌قلی ره‌خنه‌گرانه که هونه‌رو فه‌لسه‌فه‌ی مۆدیرن ده‌گری‌ته‌وه‌و به‌ شیوه‌یه‌کی گشتی ده‌رکه‌وته‌ی ئەو شته‌یه که به‌

نه‌ندیشه‌ی رخنه‌گران‌ه ناوونوسیده‌گه‌ین. هر ئه‌م گرفتو جیانه‌کردنه‌وه‌یه‌ش له نیوان ه‌ردوو چه‌مکی مؤدیرنیت‌ی و مؤدیرنیزاسیون له نارادایه. زور که‌س ه‌ن جیاوازییه‌ک له نیوان ئه‌م دووانه دانانین. ته‌نانه‌ت له زمانی فارسیدا بو مؤدیرنیزاسیون ه‌ندی‌کجار زاروه‌ی (نو‌ی‌سازی) به‌کارده‌هین.

◀ **چه‌مشیدی بیه‌نام:**

مؤدیرنیزاسیون به دوو مانا به‌کاره‌ینراوه. له مانای یه‌که‌مدا کوی ئه‌و رووداوه سیاسی و کومه‌لایه‌تی و زانستی و ته‌کنیکیان‌ه ده‌گریته‌وه که له رۆژاوا هاتوته ئارواوه دابین‌ی که‌ره‌سته‌کانی به‌ره‌و پیش‌چوونی پیشه‌سازی و ده‌سه‌لاتی سیاسی رۆژاوا‌ی کردووه. له مانای دووه‌مدا مؤدیرنیزاسیون مانای پرۆسه‌ی راگواستی مؤدیرنیت‌ی رۆژاوا‌ییه بو نیو ولاته نارۆژاوا‌ییه‌کان. مؤدیرنیزاسیون له مانای یه‌که‌مدا بابه‌تیک‌ی (ناورسکی – درونزا) یه‌و هاوکات له‌گه‌ل مؤدیرنیت‌یدا جیبه‌جیده‌کریت، له مانای دووه‌میشدا بابه‌تیک‌ی (هاوردی – وارداتی) یه. له رۆژاوا مؤدیرنیت‌ی و مؤدیرنیزاسیون هاوشان له‌گه‌ل یه‌کدی ریگه‌یان بریوه، بویه هزره فله‌سفی و کومه‌لناسی و سیاسیه‌کان که‌متازور هاوکاتبوون له‌گه‌ل شورشه سیاسی و زانستی و ته‌کنیکیه‌کان. به‌لام ئه‌م‌رۆکه باس له‌سهر راگواستی کامل یاخود به‌شیک له مؤدیرنیت‌ی رۆژاوا‌ییه بو ناو ولاتانی دی له ری مؤدیرنیزاسیونه‌وه، ئه‌م راگواسته ه‌ندی‌کجار به شیوه‌یه‌کی (بالاده‌ستانه) و له بالاوه (له‌لایه‌ن ده‌وله‌ته‌وه) دی‌و

ه‌ندی‌کجار به شیوه‌یه‌کی (ناره‌زوومه‌ندان‌ه – اختیاری) و به داهینانی خه‌لگه‌وه. مؤدیرنیزاسیون که له ری راپه‌رانندی به‌رنامه‌کانی فره‌به‌ری ئابووری و کومه‌لایه‌تی جیبه‌جیده‌کریت زنجیره پیه‌ه‌ستانگه‌لیکه بو بردنه‌سهره‌وه‌ی به‌ره‌مه‌ینان و ری‌کخستی ژیرخانی ئابووری یاخود خو‌شنوودی زورینه‌ی خه‌لکی کومه‌لگه‌یه‌ک. به‌لام ئه‌گه‌ر بمانه‌وه‌یت مؤدیرنیت‌ی و مؤدیرنیزاسیون له ه‌مه‌به‌ر یه‌کدی دابینین ئه‌وا ده‌شیت بوت‌ریت که مؤدیرنیت‌ی بزاونیکه قوولرۆچوو بو له بن ه‌لته‌کانندی شیوازی بیرکردنه‌وه، که پیوستی به زمه‌نیکی دووردریژه، له حالیکدا مؤدیرنیزاسیون ده‌توانیت له زمه‌نیکی کورتدا ده‌رکه‌ویت و ببیته ه‌وی گۆرانه کومه‌لایه‌تی و ئابووری و سیاسیه‌کان.

• **رامین‌ی چه‌هان‌به‌گلوو:**

با بگه‌رپینه‌وه بو وشه‌ی (تازه‌گه‌ری) و (ویستی تازه‌گه‌ری). ئه‌م وشه‌یه له سه‌ده‌ی نۆزده‌ه‌می زاینیه‌وه له نووسینه‌کانی نووسه‌ره ئیرانی و تورک و عه‌ره‌به‌کان ده‌بیندریت و گوزارشت له خواستی ویستی گۆران و نو‌یکردنه‌وه ده‌کات. بو ئه‌و تازه‌گه‌ره ئیرانی و تورکانه ده‌شیا ئه‌م گۆرانه له‌سهر بنه‌مای مؤدیلی رۆژاوا‌ییه ئه‌نجام‌بدریت. به‌لام خالی تیرپان ئه‌وه‌یه گه‌لیک له‌و تازه‌گه‌ران‌ه هاوکات له بیر گۆرانی کومه‌لگه‌و پاراستنی که‌له‌پووره کولتوریه‌کانی خویانن. ئه‌م‌رۆکه رۆشنیرانی ئیرانی و عه‌ره‌ب پتر وشه‌ی مؤدیرنیت‌ی به‌کارده‌به‌ن چوونکی وادیته به‌رچاو ه‌لگری ناوه‌رۆکیکی فله‌سفی روونتره.

◀ جه‌مشیدی بی‌ه‌نام:

له به‌رهمه‌کانی نووسه‌ره ئیرانی و عه‌ره‌بو تورکه‌کاندا که‌متر هه‌ول بۆ روونکردنه‌وی چه‌مکی (تازه‌گه‌ری) ده‌بینین و زۆرتر سه‌رنجی ئه‌وان بۆ لای گۆرانکاریگه‌لیکی پېووست ده‌شکېته‌وه که ده‌شیت له کۆمه‌لگه‌دا جیبه‌جی‌بکریت و (تازه‌کاری و تازه‌گه‌ری) یه‌ک خویا ببیت. ئامانجی نوێخو‌ازی له‌گه‌ل سه‌رنجدان به‌ هه‌لومه‌رجی سه‌رده‌م یه‌کدیده‌گرنه‌وه. ئه‌م بزواته‌ بۆ یه‌که‌مجار له‌ سو‌قیه‌تدا له‌سه‌ر ده‌ستی (پیته‌ری مه‌زن) و پاشان له‌ ژابۆندا له‌سه‌ر ده‌ستی ئیمپراتۆر (می جی) ده‌ستپێکردو دواتر له‌ سه‌رده‌مانی ئیمپراتۆریای عوسمانیدا بی‌چمیگرت.

به‌لام پاش جه‌نگی دووه‌می جیهانی له‌ هه‌ندی‌ک له‌ ولاتاندا شوناسگه‌راکان له‌ ژیر کارتیکه‌ری بی‌روا جیهانسیکان یاخود ئایینییه‌کان له‌ دژی ریگه‌و ری‌بازی تازه‌گه‌ران راوه‌ستان و دژه‌تازه‌گه‌ریی باو کرا. له‌ (۷۰) سالی رابردوودا نووسه‌رو لیکۆله‌ره‌وه‌کان له‌ نووسینه‌کانی خۆیاندا ئه‌م چه‌مکه‌یان به‌ دروستی به‌کاره‌ینا به‌لام به‌داخه‌وه به‌هۆی نووسینه‌کانی هه‌ندی‌ک له‌ نووسه‌ره‌ هاوچه‌رخه‌کان ئه‌م‌رۆکه‌ گه‌لیک زۆرن ئه‌و که‌سانه‌ی که‌ تازه‌گه‌ری و رۆژاواگه‌رایی و رۆژاواپه‌تایی (غربزدگی) به‌ یه‌که‌مانا به‌کارده‌هینن و کۆی ئه‌م چه‌مکه‌نه‌ش له‌ هه‌مبه‌ری که‌له‌پووری میلی و دابه‌ ئیرانییه‌کاندا داده‌نین. کئ گوتویه تازه‌گه‌ری مانای له‌ده‌ستدانی شوناسی کولتووری و لاساییکردنه‌وی هه‌له‌شه‌و کوێرانه‌ی ئه‌وانیدییه‌؟ مه‌گه‌ر ولاتانی رۆژاواپی که‌ تازه‌گه‌ران

شوناسی کولتووری و به‌ها کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی خۆیان له‌کیسداوه؟ به‌لام ئه‌وه‌ی ده‌سته‌بژیره ئیرانییه‌کان له‌م (۱۵۰) ساله‌ی دواپیدا داوايانکردووه (ریفۆرم) و (گه‌شه‌کردن) و پاشان (فره‌به‌ری) بووه و هه‌ر له‌به‌ر ئه‌م هۆیه‌ش هه‌رگیز مه‌سه‌له‌ی مۆدیرنیته‌ی به‌ مانا رۆژاواپییه‌که‌ی به‌ دروستی نه‌خراوته‌ روو. رۆشنیرانی ئیرانی زۆربه‌ی هه‌ره‌ زۆریان به‌ بی‌ه‌یج زانیارییه‌ک له‌سه‌ر ره‌گه‌زه‌ پیکه‌ینه‌ره‌کانی مۆدیرنیته‌ی، نوێگه‌رابوون و خوازیاری گۆرانکاری. به‌ بۆچوونی من ئه‌وه‌ی له‌ ده‌یه‌کانی دواپیدا ده‌رکه‌وت مۆدیرینزاسیۆن و فره‌به‌ری ئابووری و کۆمه‌لایه‌تیبوو، ئه‌م نوێسازییه‌ش چوونکی له‌سه‌ر ده‌ستی ده‌ولته‌ت جیبه‌جی‌ده‌کرا په‌سه‌ندی دلی رووناکییرانی دژ به‌ ده‌ولته‌ت نه‌بوو، له‌ ئاکامیشدا هه‌ندی‌کجار ویستی تازه‌گه‌ری وه‌کوو تاوانیکی گه‌وره‌ چاوی لێده‌کرا.

بابه‌تیکی دی ئه‌وه‌یه ئیرانی هه‌میشه‌ نوێخواز بووه، واته‌ ویستی گۆرینی هه‌بووه‌و (میرزا ئاقاخانی کرمانی) هه‌مان وشه‌ی فره‌نسی (شانزمان)ی له‌م باره‌یه‌وه به‌کارده‌هینا. به‌لام راده‌و سنووری ئه‌م گۆران و تازه‌کاری و ریفۆرمه‌ هه‌میشه‌ بۆته‌ ته‌وه‌ری باسو لێدوان. چیرۆکه‌که‌ هه‌مان ئه‌و چیرۆکه‌ی گه‌مییه‌که‌ی تزه‌یه‌ له‌ ئوستووره‌کانی یۆناندا. گه‌مییه‌که‌ی تزه‌ له‌ ئه‌سکه‌له‌ی ئه‌سینادا راوه‌ستابوو، کریکاره‌کان هه‌ر رۆژه‌ی هه‌ندی‌ک له‌ ئامپه‌ره‌کانی کۆته‌ (بدنه‌ی) هه‌مان ئه‌و گه‌مییه‌یه‌یان ده‌گۆری و ئامپه‌رگه‌لیکی تازه‌تریان له‌جیاتیی داده‌نا، ورده‌ ورده‌ ئه‌م باسه‌ هاته‌ کایه‌وه ئه‌گه‌ر رۆژیک له‌ رۆژان کۆی ئامپه‌ره

کۆنه‌کان بگۆردرین داخوؤ ئەم گه‌میه‌یه دیسان هه‌مان ئەو گه‌میه‌یه‌ی تزه‌یه؟ دوا‌ی باسیکی فه‌لسه‌فیش به‌م دهره‌نجامه‌ گه‌بیشتن که مه‌سه‌له‌ی گۆرینی دوا‌ی نامیر زۆر گرنگه‌ و ده‌شیت بزانی تخواوی ئەم کاره‌ له‌ کویدایه‌ و له‌ راستیدا گه‌مییه‌که له‌ چ کاتی‌کدا ناسنامه‌ کۆنه‌که‌ی خوی له‌ده‌ستده‌دات.

• رامینی جه‌هان‌به‌گلوو:

له‌ باره‌ی (۱۵۰) سال‌ ویستی تازه‌گه‌ری دوان. له‌م باره‌یه‌وه شتی شایانی باس گه‌لێک زۆره‌. له‌ ماوه‌ی ئەم (۱۵۰) ساله‌دا میژوو وانه‌گه‌لێکی هه‌ره‌ گرنگی پێشکه‌شمان کردووه‌، به‌لام وا دیته‌ به‌رچاو ئی‌مه‌ هه‌ر به‌ هه‌مان ئەو جۆره‌ی جار‌ان چاوو گوی‌ی خۆمان به‌ رووی ئەم ئەزموونه‌ میژوو‌ییانه‌دا کیکردۆته‌وه‌و مه‌حکوومین به‌وه‌ی له‌ پال ئەم وانانه‌دا تپه‌رپین و هه‌له‌کانی رابردوو‌مان دووپات‌به‌ینه‌وه‌. پێده‌چیت هۆکه‌ی ئەمه‌ بێت په‌یوه‌ندییه‌ک که ده‌مانه‌وه‌یست له‌ نیوان نه‌ریت و مۆدیرنیتیدا دروست‌تیکه‌ین به‌رده‌وام ئاره‌زووییه‌کی سیاسی و ئایدیۆلۆژیکی بووه‌ نه‌وه‌کوو مه‌عریفه‌یه‌کی فه‌لسه‌فی. هۆی ئەم باب‌ه‌ته‌ روونه‌. له‌به‌ر ئەو هۆیه‌ی نه‌ریتی ئی‌مه‌ی ئیرانی له‌سه‌ر بنه‌مای هزری ئایینی و تپروانی ئایینی بۆ دنیا راوه‌ستاوه‌ به‌ره‌ورووبوونه‌وه‌ی ئی‌مه‌ له‌گه‌ڵ دیارده‌ی مۆدیرنه‌دا به‌رده‌وام له‌ دهره‌وه‌ بووه‌. به‌ واتایه‌کی دی جیپه‌ر (گذار) له‌ ویتزانی نه‌ریتی بۆ ویتزانی مۆدیرن له‌ کۆمه‌لگه‌ی ئیراندا، وه‌کوو هه‌مان ئەو شیوازه‌ی جیپه‌ری دیاله‌کتیکی – لۆژیکی –

دیارده‌ ناسانه‌یه‌ی هیگلی هیچکات رووینه‌داوه‌و له‌ راستیدا ئی‌مه‌ هه‌ستاوین به‌ جۆرێک له‌ زاماوکاری (تلفیق) له‌ نیوان نه‌ریت و مۆدیرنیتیدا. من لێرده‌دا پتر ئاماژه‌م بۆ وشه‌ی (زاماوکاری) یه‌ نه‌وه‌کوو (گفتوگو). به‌ بۆچوونی من له‌ ئیراندا هیچ چه‌شنه‌ دیالۆژیکی فه‌لسه‌فی له‌ نیوان نه‌ریت و مۆدیرنیتیدا رووینه‌داوه‌و له‌ باشترین حاله‌تیشدا سه‌رباری به‌رخورده‌ توندوتیژه‌کان له‌ نیوان ئەم دوانه‌دا، کۆلازی ئایدۆلۆژیکی‌مان هه‌بووه‌.

◀ جه‌مشیدی بیه‌نام:

به‌ قه‌ناعه‌تی من بۆ تیگه‌بیشتن له‌م باب‌ه‌ته‌ ده‌بیت خۆمان به‌ینه‌ قه‌ره‌ی لیکدانه‌وه‌ی ره‌وتی گۆرانکارییه‌کانی ویستی تازه‌گه‌ری له‌ ئیراندا. ئەمن به‌شبه‌حالی خۆم ئەم مه‌نه‌جه‌ میژوو‌یی و کۆمه‌لناسانه‌یه‌م هه‌لاویژد کردووه‌ چوونکی پیموایه‌ ئەمه‌ بۆ تیگه‌بیشتن له‌ دیارده‌ی ویستی تازه‌گه‌ری له‌ ئیراندا راشکاوانه‌ترو روونکه‌ره‌وه‌تره‌. که‌واته‌ ئەگه‌ر رینگه‌ بدن با ئەم ره‌وتی گۆرانکاریانه‌ لیکدینه‌وه‌. کۆی شته‌کان له‌و کاته‌وه‌ ده‌ستپیکرد که پێیانراگه‌یان‌دین رووداوه‌گه‌لێک له‌وپه‌ری دنیا قه‌وماوه‌ که به‌ره‌اته‌که‌ی باش‌تر‌زانیی خه‌لکه‌. ئەم زانیاریانه‌ پشکنینه‌کانی ورووژاندو له‌ دوا‌یشدا به‌راوردکردنی هه‌لومه‌رجی ژبان له‌ رۆژه‌لاتو له‌ ئیراندا هاته‌ کایه‌وه‌و له‌ ئاکامدا سه‌رنجی رۆشن‌بیرانی ئی‌مه‌ی بۆ لای دواکه‌وتوو‌یی ولاتانی نارۆژاوا‌یی راگیشاو ئیرانییه‌کان و عه‌ره‌به‌کان و تورکه‌کان و له‌وپه‌ری دنیا‌شدا

ژاپۆنییه‌کان بیران له کێشه‌ی پۆیستی گۆڤان (یان به‌ فه‌ره‌نسی شانزمان) کرده‌وه. شه‌ره‌کانی نیوان ئیران و سوڤیه‌ت و دواهاته‌کانی ئه‌و شه‌ره‌ ده‌شیت به‌ ده‌سپێکی ه‌زری تازه‌گه‌ری له ئیراندا دابندریت و ه‌هر له‌و کاته‌شدایه‌ وشیا‌ری و ویستی گۆڤان خۆی ده‌رخست و (گه‌شه‌کردن) به‌ مانا رو‌شن‌گه‌رییه‌که‌ی خۆی، واته‌ ئه‌وه‌ی ده‌یتوانی ئی‌مه‌ بگه‌یه‌نیته‌ (کاروانی ژیار) خرایه‌ روو. هه‌لبه‌ت مه‌به‌ستمان لاساییکردنه‌وه‌ی رو‌ژاوا نه‌بوو، پێشمانوابوو هه‌ندیك له شته‌كان له رو‌ژاوا بگه‌ری و بنه‌ماکانی کولتوو‌ره‌که‌ی خۆمان بپاریزین. باش نه‌مانده‌زانی ده‌بیت چ بکه‌ین ته‌نانه‌ت ئه‌و کاته‌ی قوتابییه‌ بۆ فه‌ره‌نگ‌چوو‌ه‌کان گه‌رانه‌وه‌ بۆ ئیران رشخه‌نمانکردنوو نازناوی (وشرمر)مان پێیان داو پاشانیش پێشوازیمان له‌ شانۆنامه‌که‌ی (حه‌سه‌نی موقه‌ده‌م) واته‌ (جافرخان له‌ فه‌ره‌نگ گه‌راوه‌ته‌وه‌) کردو، تاوه‌کوو دوینیش هه‌ندیك له‌ نووسه‌ره ئیرانییه‌کان ئه‌وانه‌ی وا له‌ فه‌ره‌نگ وانه‌یان خویندبوو به‌ (رو‌ژاواپه‌تا) و به‌ (جلقن) و... هتد ناو‌نووسیانکردن. ئی‌مه‌ هه‌یچکاتیک ته‌کلیدی خۆمان له‌ گه‌ل ژیا‌ری رو‌ژاوا یه‌کلانه‌ کرده‌وه. ژاپۆنییه‌کان خاوه‌نی ئامانجی دیاریکراوی خۆیانبوون و سه‌ریشکه‌وتن. ئه‌وان ه‌هر له‌ سه‌ره‌تاوه‌ گوتیان ژیا‌ریکی پرپه‌هامان هه‌یه‌ به‌لام له‌ به‌ر ئه‌وه‌ی به‌ره‌و‌پووی دواکه‌وتوو‌یی بووینه‌ته‌وه‌ جگه‌ له‌ لاساییکردنه‌وه‌ی رو‌ژاوا چاره‌یه‌کمان بۆ نه‌ماوه. به‌لام به‌م مه‌به‌سته‌ که‌ هاوکات له‌ گه‌ل به‌ده‌سته‌پێانی فیلی رو‌ژاوا‌یییه‌کان له‌وانیش سه‌رت‌ر خۆمان بچه‌سپینین. ژاپۆنییه‌کان هه‌ولیان داو سه‌رکه‌وتن به‌لام ئی‌مه‌ به‌ره‌نگاری کولتوو‌ری رو‌ژاوا بووینه‌وه‌ و تمان

ته‌کنیکی رو‌ژاوا‌مان به‌سه‌ به‌لام ئه‌مه‌مان فه‌رامۆشکرد که‌ ه‌هر کولتوو‌ریک خاوه‌نی گشتیه‌تی‌که‌. ناتوانین بلین ته‌کنیک قبو‌ل‌ده‌که‌ین به‌لام هه‌یچ ئیشیکمان به‌سه‌ر ه‌زری رو‌ژاوا‌یییه‌وه‌ نییه‌. مه‌گه‌ر ته‌کنیک ده‌توانیت بابه‌تیکی خونسا بپیت. ئه‌گه‌ر فه‌ژه‌نی ئاوه‌ها کاریکیشمان هه‌بیت ئه‌وا له‌ هه‌مان ئاستی گرتنه‌ نامی‌رییه‌که‌دا ده‌مینی‌نه‌وه‌. ئی‌مه‌ له‌ سه‌ره‌تا‌دا پێمانوابوو ئه‌گه‌ر تو‌پخانه‌مان هه‌بیت سوڤیه‌تییه‌کان تووشی نسکو ده‌که‌ین، به‌لام دوا‌ی ماوه‌یه‌ک بۆمان ده‌رکه‌وت که‌ شتگه‌لیکی‌تریش پۆیسته‌ و له‌ ئاکامدا (دار الفنون) و گه‌رایه‌ک له‌ ده‌زگای ئیداریمان هه‌ینایه‌ کایه‌وه‌وه‌ دوا‌ی چه‌ندین سا‌ل رو‌شنیران هه‌ستیان به‌وه‌ کرد کۆمه‌لگه‌گۆڤی به‌م کارانه‌ جیبه‌جینا‌کریت و دواکه‌وتوو‌یی هۆگه‌لیکی بنه‌ره‌تیت‌ری هه‌یه‌ و که‌وتنه‌ بیری یاسا و مه‌شرووتیه‌ت. هه‌تا راده‌یه‌ک زه‌مینه‌ی فیکری ره‌خسابوو. به‌لام کێشه‌که‌ی ئی‌مه‌ له‌ وه‌دا‌بوو که‌ له‌ ریگه‌ی میسر و تو‌رکیا و سوڤیه‌ت و هه‌نده‌وه‌ رو‌ژاوا‌مان ناسی، واته‌ به‌ شیوه‌یه‌کی ده‌سه‌دوو. زۆربه‌ی هه‌ره‌ زۆری کتیبه‌ فه‌ره‌نگییه‌کان سه‌ره‌تا وه‌رگێ‌په‌رانه‌ سه‌ر زمان‌ی عه‌ره‌بی و تو‌رکی و ئه‌وکات وه‌رگێ‌په‌رانه‌ی ئی‌مه‌ ئه‌م کتیبانه‌یان وه‌رگێ‌په‌رانه‌ سه‌ر زمان‌ی فارسی و ئه‌م ته‌ره‌جه‌مانه‌ زۆرت‌ر ده‌بوونه‌ هۆی چی‌بوونی ته‌مه‌ (ابهام) له‌ ه‌زرو چه‌مکه‌کاندا. بۆ نموونه‌ وه‌رگێ‌په‌رانه‌ی تو‌رک بۆ یه‌که‌مه‌جار (لانیسته‌)ی به‌ بێمه‌زه‌وی (لا مذهبی) ته‌ره‌جه‌مه‌ کردبوو. ئی‌وه‌ش ده‌توانن گه‌رمانی ئه‌وه‌ بکه‌ن چۆنا‌و‌چۆن ئی‌مه‌ هه‌یشتاکه‌ گه‌رۆده‌ی ده‌ستی ده‌ره‌نجامه‌کانی ئه‌مجۆره‌ وه‌رگێ‌په‌رانه‌ هه‌له‌یه‌ین. ه‌زری رو‌ژاوا‌ییش له‌

رڼی ناوهنده رۆشن‌بیرییه دهرسنوورییه‌کانه‌وه (ئه‌سته‌مبوول، تفلیس، قاهره) هاته نیو ئیرانه‌وه و ده‌بیت ئینساف‌ده‌ین که ئیرانییانی دانیش‌تووی قه‌ف‌قاس و تورکیا (ئاخووندزاده، طابووف، میرزا ئاقاخانی کرمانی، زه‌ین‌ولعابدینی مه‌راغه‌یی) بو‌یرانه ئه‌م ئه‌ندی‌شه‌یه‌یان ناسانده ئیرانییه‌کان. به‌لام له ده‌یه‌کانی دوا‌ییدا په‌یقی نووسه‌ران هی‌ورت‌ر بو‌وه و به‌ره‌مه‌کانی ئه‌وان به‌رت‌ه‌سک کرا بو‌ پ‌یویستی سه‌قام‌گیرکردنی عه‌دالته‌ت و سه‌ربه‌خو‌یی و لات یان فی‌رکاری گشتی و چیدیکه باسگه‌لیک له‌سه‌ر ئاینزا یان تاکیتی یان په‌کسانی ژن و پیاو... هتد نه‌خراپه روو.

• رامینی جه‌هان‌به‌گلوو:

پ‌یما‌یه له زور لایه‌نه‌وه سه‌رده‌می دووه‌می رووبه‌روبوونه‌وه له‌گه‌ل رۆزاواو مۆدی‌رنیتی له نیوان نه‌وه‌ی دووه‌مدا گه‌لیک سه‌رنج‌راک‌یشتره هه‌تا سه‌رده‌می په‌که‌م. به‌چه‌ش‌نیک‌ی به‌لگه‌نه‌ویست شه‌ری په‌که‌می جبهانی و گۆر‌ان‌کارییه سیاسییه‌کان له قه‌ف‌قاس و له قه‌له‌م‌په‌وی عوسمانیدا ره‌ه‌ندیکی نو‌یی ئاراسته‌ی ده‌ورو رۆلی رۆشن‌بیران کرد له ره‌وتی رووبه‌روبوونه‌وه له‌گه‌ل مۆدی‌رنیتیدا. به‌لام ره‌وتی راسته‌قینه‌ی ئه‌م رووبه‌روبوونه‌وه‌یه هاوکات له‌گه‌ل حکومه‌تی ره‌زاشاو چالاکی ده‌سته‌ب‌ژی‌ره سیاسی و روونا‌ک‌یرییه‌کانی ئه‌و سه‌رده‌مه ده‌ستی‌پ‌یکرد. ئی‌مه له‌و سه‌رده‌مه‌دا که‌سانگه‌لیکی وه‌کی (موحه‌مه‌د عه‌لی فروو‌غی) و (سه‌یید حه‌سه‌نی ته‌قی‌زاده) مان هه‌یه که هه‌ریه‌که‌یان به‌ جو‌ریک له جو‌ره‌کان ده‌یان‌ه‌و‌یت ئامیته‌کارییه‌ک له نیوان هه‌ردوو

کولتووری رۆزاوا‌یی و ئیرانییه‌وه به‌پ‌ینه‌ کایه‌وه. فروو‌غی له نامیله‌که‌ی خو‌یدا واته (ئه‌ندی‌شه دوورود‌ری‌ژه‌کان) باوه‌ری به‌ جو‌ریک له تی‌وره‌ی داروینی ته‌واو‌کاری جو‌ره‌کانی (نظریه‌ داروینی تکامل انواع) و پ‌یش‌که‌وتن له بواری زانست و کۆمه‌لگه‌دا هه‌یه و ته‌قی‌زاده‌ش به‌ نۆره‌ی خو‌ی بو‌چوونی وایه که لاسای‌کردنه‌وه‌ی ب‌یچه‌ندوو‌چوونی رۆزاوا تاقه چاره‌سه‌ری ک‌ی‌شه‌کانی ئیرانه.

◀ جه‌مشیدی ب‌ی‌ه‌نام:

له سه‌رده‌می قه‌جه‌ریدا ده‌سته‌ب‌ژی‌ر بو‌ فه‌ره‌نگ‌چووه‌کان که زیاتر خ‌یزانه ده‌وله‌مه‌نده‌کانی ده‌گرت‌ه‌وه که‌متازور له هه‌ول‌ی ناساندنی ژباړی رۆزاوا‌ییدا بوون، به‌لام له سالانی شه‌ری په‌که‌م و ده‌یه‌ی دوا‌ی‌یشیدا بو که رۆشن‌بیرانی دانیش‌تووی به‌رلین و پاريس له ریگه‌ی بلا‌و‌کردنه‌وه‌ی گۆفاره‌کانی (کاوه، فه‌ره‌نگ‌ستان، ئیران‌شه‌هر) خزمه‌تگه‌لیکی ئه‌وتو‌یان له‌م بو‌اره‌دا به‌ئه‌نجامگه‌یاندا، به‌ تاییه‌تی خو‌یند‌کارانی له به‌رلین گه‌راوه‌وه به‌ وتاره‌کانی خو‌یان به‌ کرده‌وه ره‌شنووس‌یک‌یان بو‌ سیاسیته‌کانی (ده‌ولت - نه‌ته‌وه) نو‌یکه‌ی ره‌زاشا ئاماده کردبوو. مۆدی‌رنیزاسیونه‌ی بالاده‌سته‌که‌ی ره‌زاشا به‌ یارمه‌تی ئه‌و خو‌یند‌کارانه‌ی له رۆزاوا گه‌را‌بوونه‌وه ده‌ستی‌پ‌یکرد. ده‌زگا تازه ئیداری و ئابووری و فی‌رکاری و کولتووری و سه‌ربازییه‌کان هاته کایه‌وه. په‌یوه‌ندییه‌کان به‌رفراوانتر بوون و بو‌ر بۆ ر‌یک‌خستنی پ‌یشه‌کان (صنایع) ره‌خسا. هه‌ر له‌م سه‌رده‌مه‌دا‌یه که بابته‌ی به‌فه‌ره‌نگ‌ی‌بوون و به‌ئیرانیمانه‌وه شو‌ینی

خوی بۆ باسگه‌لیکی نویت چۆلکردو بۆ جاریکیدی (دوای میرزا ئاقاخان و...) بابه‌تی گه‌شه‌کردن و ژیار وه‌گه‌ر ده‌خړین. (دی‌هخودا) له ژیارى ماددى و مه‌عنه‌وى ده‌دویت، (كازم‌زاده) كه له‌ژیر کاریگه‌ری پیناسه‌ی ئە‌لمانی کولتووردایه، کولتوور به شتیک دادنه‌یت كه له‌ژیر کارتیکه‌ری رۆحی میلی نه‌ته‌وه‌یه‌کدایه. مۆدیرینزاسیۆن هاوکات له‌گه‌ل هاتنه‌سه‌رکاری ده‌ولته‌ی ره‌زاشاو ری‌کخستنی یه‌کیه‌تی نه‌ته‌وه‌یی و چ‌رکردنه‌وه‌ی ئی‌داری و به‌ئ‌ه‌و‌رو‌وپا‌یی‌کردنی دابونه‌ریت‌ه‌کان ده‌ستپیکرد، به‌لام ئی‌ران (که‌مالیزم) ه‌که‌ی تورکیای قبوولنه‌کرد که له‌سه‌ر بنه‌مای په‌سه‌ندکردنی ره‌های ژیارى ئه‌و‌رو‌وپى و جیایى دین له ده‌ولته‌ت دامه‌زرا‌بوو. له سالانى دوای جه‌نگی دووه‌مه‌وه ده‌سته‌ی نووسه‌رانى گۆفارى په‌یف (سخن) به شیوه‌یه‌کی لۆژیکى و به وریایه‌وه سه‌باره‌ت به رۆژاوا دوان و نووسه‌رانى چه‌پگه‌راش به بی‌ه‌وه‌ی له رواله‌تدا جه‌خت له‌سه‌ر مه‌سه‌له‌ی تازه‌گه‌ری بکه‌ن، به‌کرده‌وه‌و له په‌رپه‌وکردنی بۆ‌چوونه‌کانى خۆیان دزایه‌تییه‌کیان له‌گه‌لیدا نیشان نه‌دا. کۆمه‌لناسانى ئە‌کادیمی بۆ یه‌که‌مجار له سالانى (٦٠ - ٧٠) دا هه‌ولیان دا تاوه‌کوو له ری‌ی لیکدانه‌وه‌و لیکۆلینه‌وه‌ی زانستی خه‌سله‌ته‌کانى به‌ره‌و‌و‌بوونه‌وه‌ی ئی‌ران له‌گه‌ل رۆژاوا‌دا بناسن. له ده‌یه‌ی (١٣٥٠) دا بوو که له‌ژیر کاریگه‌ری رووداوه‌سیاسی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کاندا سه‌رجه‌م شته‌کان پێچه‌وانه‌ کرانه‌وه. هیرشیان بۆ سه‌ر رۆژاواپه‌تایى بردو خوازیارانى گه‌رانه‌وه‌ بۆ (خود) یان بۆ (گشتیه‌تى ئیسلامی) مۆدیرنیتیان نه‌ریکردو بانگه‌یشتی خه‌لکیانکرد

بۆ خه‌بات له دزی شالۆی کولتووری رۆژاوا. ئە‌گه‌ر به‌مه‌و‌یت ئە‌م (١٥٠) ساله کورتبکه‌مه‌وه ده‌بی‌ت بلیم رۆشنی‌رانی ئی‌رانی کاردانه‌وه‌گه‌لیکی هه‌مه‌جو‌ریان له هه‌مبه‌ر کیشه‌ی رۆژاوا نیشان دا که ده‌توانین ئە‌وانه له به‌ئامانجیکردنی رۆژاوا تا به‌شه‌یتانیکردنی رۆژاوا کورتبکه‌ینه‌وه‌و قو‌ئا‌غه‌کانی (شه‌یدایی)، (لاسایی)، (ره‌خنه‌) و ته‌نانه‌ت (نه‌ری)کردنی رۆژاوا یه‌ک له دوای یه‌کدی و هه‌ندی‌کجاریش هاوکات ده‌رکه‌وتن. هه‌روه‌ها به‌رامبه‌ری‌تی هه‌ر دوو هه‌سته‌ی دژبه‌یه‌کی شه‌یدایی و نه‌فره‌ت بۆ رۆژاوا دۆزینه‌وه‌ی هه‌لۆیست و بۆ‌چوونیکی شیاوی بۆ ئی‌مه له هه‌مبه‌ریدا ئە‌سته‌مکرد.

بەشی دووەم

رۆژانی ئێران و رۆژاوا

• رامینی جه‌هانبه‌گلوو:

پیموایه ده‌رگای باسیک که لی‌ردها بتوانین بیخه‌ینه سه‌رپشت ده‌وری ده‌سته‌بژیرو رۆشنبیرانه له پرۆسه‌ی مۆدیرنیتی و مۆدیرنسازی ئی‌راندا. به‌قه‌ناعه‌تی من یه‌گیک له‌و هۆیانه‌ی، پیده‌چیت به‌ته‌نها له سه‌رده‌می ره‌زاشادا، ده‌سته‌بژیرو رۆشنبیرانی ئی‌رانی توانیان لاسایی و کۆپیی ده‌زگا رۆژاواپیه‌کان بکه‌ن و له‌ کۆمه‌لگه‌ی ئی‌رانی‌دا بیانچه‌سپین و له‌ راستیدا جیبیخه‌ن، ئەمه‌یه به‌ پێچه‌وانه‌ی سه‌رده‌می (میرزا – ته‌قیخانی ئەمیر که‌بیر) و (میرزا مولکومخان) دا، له‌و سه‌رده‌مه‌دایه که ده‌سته‌بژیرو ئی‌رانییه‌کان ده‌توانن بۆ یه‌که‌مجار به‌ شیوه‌یه‌کی راسته‌وخۆ بچنه‌ نیو سیاسه‌ته‌وه‌و به‌ جۆریک له‌ جۆره‌کان بتوانن سه‌رباری ئاماده‌بوونی دیکتاتۆرو مله‌وپیکی وه‌ک ره‌زاشا، پێودانگ و ری‌ساگه‌لیک ئۆرگانیزه‌ بکه‌ن. هه‌لبه‌ت پرسیارێک که لی‌ردها قوته‌ده‌بیته‌وه ئەمه‌یه که له سه‌رده‌می ره‌زاشادا ئەم ده‌سته‌بژیروانه تا ج راده‌یک توانیان دیالۆک و تووپیژیک له‌ نیوان نه‌ریتگه‌ران بچنه‌گه‌رو به‌ وته‌ی (داوهر) (به‌خته‌وه‌ری نه‌سه‌پیننه سه‌ر ئەوانیدی)؟ گومانی تیدا نییه که ئەم دیالۆک و تووپیژه‌ی نیوان نه‌ریتگه‌راکان و مۆدیرنه‌کان به‌ شیوه‌یه‌کی راسته‌وخۆ ئەنجامه‌درا، به‌لام کاریگه‌ری پێوه‌ره مۆدیرنه‌کان له‌سه‌ر نه‌ریتگه‌راکان به‌ شیوه‌یه‌کی ناراسته‌وخۆ ره‌نگیداپه‌وه، بۆ نموونه له‌ که‌سانیک و هه‌کو (شه‌ریعه‌تی سه‌نگه‌جی) که له سه‌رده‌می سییه‌می رۆشنبیریدا ده‌توانیت کار بکاته سه‌ر که‌سانیک و هه‌ک (ئالیئه‌حمه‌د) یاخود باوکی من (ئهمیر حوسینی جه‌هانبه‌گلوو). باسیک که لی‌ردها ده‌خړیته‌ روو ئەمه‌یه رووناکبیرانی ئی‌رانی له

بنه‌رده‌تا له‌ که‌یه‌وه بایه‌خ و گرنگیان پێدراو توانیان له‌ کۆمه‌لگه‌ی ئی‌راندا ده‌وریکی چالاک بگێرن.

◀ جه‌مشیدی بیه‌نام:

له سه‌رده‌می ده‌سه‌لاتداریتی ره‌زاشادا گه‌رانه‌وه‌ی گرووپیکی گرنگ له‌ خویندکارانی هه‌ناردراو بۆ ئەوه‌رووپا و هه‌روه‌ها هاوکات له‌گه‌ڵ ده‌رکه‌وتنی ده‌رچووانی زانکۆی تاران، چینیک هاته‌ کایه‌وه که به‌ (خوینده‌واران) ناووه‌وسکران و نووسه‌رو رۆژنامه‌نووس و دادوه‌رو پزیشک و ئەندازیاری گرته‌وه‌و سه‌رحه‌م کاروباره‌کانی کۆمه‌لگه‌یان به‌ کرده‌وه گرته‌ده‌ست و ده‌زگا نوپیه‌ فیرکارییه‌کانی وه‌ک زانکۆ و خویندنگه‌ی ناوه‌ندی و خویندنگه‌ی سه‌ره‌تایی و یان ری‌خراوه ئیداری و مافی و هه‌روه‌ها سه‌ربازییه‌کانیان بونیاتناو به‌رپوه‌یانردن. ئەم خوینده‌وارانه به‌ درپژایی چه‌ندین ده‌یه کۆمه‌لگه‌ی ئی‌رانیان پیکه‌ینا و له‌ گرتن و بره‌وپێدانی ژیا‌ری رۆژاواپیی له‌ ئی‌راندا ده‌ورو رۆلی سه‌ره‌گیان گرته‌ ئەسته‌ۆ. ژماره‌ی ئەمانه ده‌گه‌ییشه‌ هه‌زاران که‌س و له‌نیو ئەم ده‌سته‌بژیروانه‌شدا گرووپیکی له‌ ده‌سته‌بژیرو فیکری و هونه‌رییه‌کان هه‌بوون که نازناوی (رۆشنبیر)یان دا به‌ خۆیان، یاخود که‌سانی دیکه به‌ راست یان به‌ هه‌له ئەوانیان به‌م سه‌رناوه ناوزه‌دکرد. ئەم رۆشنبیرانه له‌ گرووپی به‌رپانی خوینده‌واران جیا بوونه‌وه‌و خۆیان له‌گه‌ڵ که‌سانیکدا به‌ ویکچوو زانی که له‌ رۆژاوادا به‌ رۆشنبیر ناووه‌وسده‌کرین. رۆشنبیری تایبه‌تکرا بۆ فه‌یله‌سووف و نووسه‌رو هونه‌رمه‌ندانیک که بۆچوونه باوه‌کانی ناو کۆمه‌لگه‌ ده‌خه‌ به‌ر

گومان و پرسپاره‌وه. ئەم بۆچوونه هاته کایه‌وه که رۆشنیر ویزدانی کۆمه‌لگه‌یه؛ که‌سیکه زویرمانده‌کات و چه‌وتی و که‌موکورتییه‌کانمان به‌یاددا ده‌یئیت‌وه. رۆشنیری راسته‌قینه به‌رگریکه‌ری پرنسیپه سهرمه‌دییه‌کانی هه‌قیقه‌ت و عه‌داله‌ته.

لەم باره‌یه‌وه باسی زۆرکراوه. (ئه‌نتۆنیۆگرامشی) رۆشنیرانی دابه‌شکرده سهر دوو ده‌سته‌وه: رۆشنیرانی ئۆرگانیک و رۆشنیرانی نه‌ریتی. رۆشنیرانی نه‌ریتی مامۆستایان و مه‌لایان و ئایینییه‌کان... تادوایی ده‌گرت‌وه که ده‌توانین ئەوان به‌ وشه‌ی (Clercs) ده‌ستنیشان بکه‌ین؛ رۆشنیرانی ئۆرگانیکیش که‌سانیکبوون له‌ په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل چینیکی تایبته له‌ کۆمه‌لگه‌دا یاخود له‌گه‌ل ده‌ولته‌ یان له‌گه‌ل ده‌زگا ئابوورییه‌کاندا که یارمه‌تیان‌ده‌دان له‌ ریک‌خستنی به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانیان و له‌ فره‌ترکردنی ده‌سه‌لاتیاندا. هه‌لبه‌ت ئەم پیناسه‌یه هه‌موو که‌سیک په‌سه‌ندی‌نه‌کردو دوا‌ی ماوه‌یه‌ک (جۆلین بیندا – ۱۹۲۷) کتیبی (له‌مه‌ر خه‌یانه‌تی رۆشنیران) ی نووسی، ئەمه‌ش هه‌مان ئەو باسه‌یه که هه‌شتا هه‌ر به‌رده‌وامه.

• رامینی جه‌هان‌به‌گلوو:

ئه‌گه‌ر هه‌نووکه بچینه سهر سالانی (۱۳۴۰ و ۱۳۵۰)، ئەوا ده‌بینین له‌ پال ته‌وه‌ژمی سه‌قافه‌تی ئایدیۆلۆژیکی یاخود ئەوه‌ی ده‌توانین به‌ (سه‌قافه‌تی گریلایی) ناو‌نوس‌ییه‌که‌ین ئی‌مه هه‌ژماریکی زۆر خوینده‌وارانی ده‌روه‌مان هه‌یه که تی‌ک‌پ‌رایان ته‌کنۆکراتن و به‌ ته‌نها سه‌رنجیان به‌ لایه‌نی ئامیریا‌نه‌ی مۆدی‌رنیتی داوه واته‌ زانسته‌

ته‌کنه‌لۆژیا. رهنگه به‌هۆی گه‌شه ئابوورییه‌کانی سه‌رده‌می دووه‌می پال‌ه‌وی (په‌لوی) بووبیت، که زۆربه‌ی هه‌ره زۆری ئەو خوینده‌وارانه‌ی له‌ ئەه‌رووپا و ئەم‌ریکا ده‌گه‌رپ‌نه‌وه، په‌لک‌یشده‌کران بۆ نیو هه‌ناوی سیستمی ئامیریه‌وه‌و خاوه‌نی فیکریکی جه‌موجۆری خۆیان نین و جیگه‌ بۆ رووناکیه‌ره ئایدیۆلۆژیکییه چه‌پ و ئیسلامگه‌را توند‌په‌وه‌کان چۆلده‌که‌ن. کاتی‌ک ئیوه موحه‌مه‌د عه‌لی فروو‌غی له‌گه‌ل (ئه‌میر عه‌باسی هوه‌یدا) دا به‌راورد ده‌که‌ن ئەوا ده‌بینن هوه‌یدا سه‌ره‌پ‌رای زالبوونی به‌سه‌ر چه‌ندین زمان و ناشنايه‌تی له‌گه‌ل رۆژاوا ته‌نها ده‌بیته‌ مۆره‌یه‌کی پاسیف له‌ نیو په‌نجه‌کانی ده‌ستی رژی‌می شاو له‌ دوا‌ی خۆی هه‌چ به‌ره‌مه‌یک به‌جی‌ناهي‌تیت، له‌ حالیکدا موحه‌مه‌د عه‌لی فروو‌غی رووناکیه‌ری سیاسه‌تمه‌داریکه بۆ ئی‌مه هه‌شتا که جی‌بايه‌خ و گرنگی‌پ‌یدانه‌و ته‌نانه‌ت نه‌وه‌ی گه‌نجتری رۆشنیرانی ئیرانی‌ش به‌ره‌مه‌کانی ئەو ده‌خویننه‌وه‌و چیژ له‌ وه‌رگه‌ر‌دراوو نووسینه‌کانی وه‌رده‌گرن.

◀ جه‌مشیدی بیه‌نام:

له‌ سالانی (۱۳۴۰ و ۱۳۵۰) دا له‌ لایه‌که‌وه خوینده‌وارانی ده‌رچووی فه‌رهنگ هه‌بوون و له‌ لایه‌کیدیه‌وه خوینده‌وارانی ده‌رچووی زانکۆکانی ئیران که هه‌رچه‌نده جیگه‌ی ریزلینان‌بوون به‌لام مه‌خابن له‌ چاوی ده‌ولته‌ت و خه‌لکه‌وه خاوه‌نی ئەو بايه‌خ و گرنگیه‌ی بۆ فه‌ره‌نگچووان نه‌بوون و ئەم جیاکارییه‌ش بوو به‌هۆی نانه‌وه‌ی گرفت و ئاسته‌نگی زۆر له‌م نیوه‌نده‌شدا گروو‌پیک له‌م خوینده‌وارانه هه‌بوون که بانگه‌شه‌ی رۆشنیری‌یان ده‌کردو به‌ تایبته‌ ئەم بابته‌ گرنگیه‌کی زۆری بۆ

خوینده‌وارانی ئیرانی هه‌بووو ئه‌وانی ده‌هینایه‌ هاوپله‌ی گرووی یه‌که‌م. وا بلا‌و بوویوه‌ رو‌شنبیر ده‌شیت به‌ پێویست چه‌پگه‌را بی‌ت و له‌ ریک‌خراوه‌ ده‌وله‌تییه‌کاندا (ته‌نانه‌ت رانکۆکان) ئیش و شوغلیکی نه‌بی‌ت، به‌ هه‌مان ئه‌مجۆره‌ش رو‌شنبیره‌ کۆنه‌کانی وه‌ک میرزا ئا‌فا‌خانی کرمانی و مولتوم‌خان و (سپه‌ه‌سالار)یان فروو‌گی و ته‌قیزاده‌ و (که‌سه‌روی) و (به‌هار) و نزیک‌تریش (سه‌عیدی نه‌فیس) و (خانله‌ری) و ده‌یان که‌سیدی به‌ (رو‌شنبیری به‌ندیوار) ناونوسکران و ئه‌و هه‌زاران ته‌کنۆکراته‌ خوینده‌واره‌ ئیرانیانه‌ی له‌پیناوی فربه‌ری ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی و لاتدا هه‌ولیانده‌دا پێگه‌یه‌کیان له‌ کۆمه‌لگه‌ی فیکریدا به‌ده‌سته‌هینا.

• رامینی چه‌هانبه‌گلوو:

ئه‌منیش ها‌ورام له‌گه‌ل ئیوه‌دا که‌ له‌ می‌شکی خوینده‌وارانی ئیرانی رو‌شنبیر هه‌میشه‌ به‌ واتای که‌سیک بووه‌ که‌ دژ به‌ حکومه‌ته‌ که‌ وایه‌ به‌رده‌وام له‌ ئۆپوزیسیۆندایه‌، که‌واته‌ له‌ روانینی زۆر که‌سه‌وه‌ رو‌شنبیری راسته‌قینه‌ یانی چه‌پبوون، جا ئه‌م چه‌په‌ حیزبی تووده‌ بی‌ت، گریلا فیداییه‌کان بن، ترۆتسکیسته‌کان بن یان جو‌ریکی‌دی له‌ مارکسیزم. له‌م رووه‌وه‌ ئه‌وه‌ به‌سه‌بو که‌سیک چه‌پ بی‌ت هه‌تا به‌ رو‌شنبیری ناونوسبکه‌ن یاخود ئه‌ندامی بنکه‌ی نووسه‌ران بی‌ت (ته‌نانه‌ت به‌ تاقه‌ کتیبلیکی شیعر یاخود رۆمانیک) هه‌تا خو‌ی به‌ رو‌شنبیر دابنیت. له‌ حالیکدا هه‌ر وه‌ک ده‌زانن له‌ کۆمه‌لگه‌ی ئه‌و‌رووییدا هه‌رگیز به‌مشیوه‌یه‌ نییه‌. جیاوازی نیوان رو‌شنبیر و وه‌رگێر به‌ ته‌واوه‌تی روونه‌. به‌ هه‌مان ئه‌و شیوه‌یه‌ی که‌ جیاوازی نیوان

خه‌باتگێره‌ سیاسی و حیزبیه‌کان و رو‌شنبیران دیاریکراوه‌.

◀ چه‌مشیدی بی‌هنام:

له‌ رو‌ژاوا ماوه‌یه‌کی زۆر له‌مه‌وبه‌ر ئه‌م باسه‌ له‌ ئارادا‌بوو که‌ رو‌شنبیر کی‌یه‌؟ ئاخۆ رو‌شنبیر ده‌شیت چه‌تمه‌ن (مولته‌زیم) بی‌ت؟ ئه‌م دا‌ستانه‌ش بو‌یه‌که‌مجار له‌ ولاتی فه‌ره‌نسی ده‌ستیپێکرد، به‌ ده‌ستیوه‌ردانی (ئه‌میل زۆلا) له‌ قه‌زیه‌ی مه‌حاکه‌مه‌ی (دریفووس) ئه‌فسه‌ری فه‌ره‌نسی سه‌ر به‌ جووله‌که‌دا که‌ تاوانبارکرا‌بوو به‌ سیخو‌ری. ئه‌میل زۆلا له‌ وتاره‌ به‌نا‌وبانگه‌که‌ی خویدا له‌ژیر ناوی (من تاوانبار ده‌که‌م) به‌رگری له‌م ئه‌فسه‌ره‌ کردو له‌ ده‌ره‌نجامدا دریفووس پاش سالیانیکی دوورودرێژ له‌ به‌ندیخانه‌ رزگارکرا. ئه‌میل زۆلایان به‌ رو‌شنبیری مولته‌زیم نا‌وزه‌کردو دوا‌ی ئه‌وه‌ش رو‌شنبیری له‌ فه‌ره‌نسا و له‌ دیکه‌ی کۆمه‌لگه‌ رو‌ژا‌واییه‌کاندا با‌وکرا و له‌ ده‌یه‌کانی دوا‌یشدا که‌سانگه‌لیکی وه‌ک (ژان پۆل سارته‌ر) و (ئه‌لبه‌ر کامۆ) و پاش ئه‌وانیش (می‌شیل فۆکۆ) و چه‌ندین که‌سی دیکه‌ به‌م سیفه‌ته‌ له‌ هی‌تران سه‌رته‌لکران. ئه‌رک و وه‌زیفه‌ی سه‌ره‌کی رو‌شنبیر وشیا‌ری و ئاگاییه‌ له‌ سه‌ر هه‌لومه‌رجی دنیا و گۆرانکارییه‌کانی زانست. ئه‌و ده‌بی‌ت دنیا بنا‌سی‌ت، و لات و کۆمه‌لگه‌که‌ی خو‌ی بنا‌سی‌ت، له‌دووی به‌رژه‌وه‌ندییه‌ تاکه‌که‌سی و گروو‌پیه‌کان نه‌بی‌ت و بانگه‌شه‌ی ئه‌وه‌ بکات له‌ قازانج و سوودی کۆمه‌لگه‌یه‌. ئه‌رکی هه‌ره‌ سه‌ره‌کی رو‌شنبیر راستگۆییه‌ به‌ خه‌لک، چوونکو خه‌لک ریز له‌ بو‌چوونه‌کانی ئه‌و ده‌گرن و قسه‌کانی ئه‌و قبو‌لده‌که‌ن. رو‌شنبیران نابیت له‌ بیری به‌هه‌شتشوینی و بازا‌رگه‌رمیبن.

بەشی سێهەم

ڕۆژانی پێڕای کۆچێنە
و
مۆکێر نیتە ئۆمالە

• رامینی جه‌هانبه‌گلوو:

یه‌کیک لهو مه‌سه‌لانه‌ی ئی‌مه‌ ئه‌م‌پۆکه له‌ کۆمه‌لگه‌ی رۆشن‌بیری ئیرانیدا له‌گه‌لیدا به‌ره‌رووین و ته‌زایه‌که له‌ژێر ناوی رۆشن‌بیری دینی. ئه‌م‌پۆکه له‌ ئیراندا که‌سانیک‌ی وه‌ک (عه‌بدولکه‌ریمی سرووش)، (موح‌سینی که‌دیوه‌ر) و ه‌یت‌ران ه‌ه‌ن که‌ خۆیان به‌ رۆشن‌بیری دینی ده‌زانن و ناو‌نووسده‌که‌ن و به‌م‌چه‌شنه‌ش سنووریک له‌ نیوان خۆیان و رۆشن‌بیرانی عه‌لمانی داده‌نێن. ئه‌من له‌ نووسینه‌کانی دیکه‌مدا به‌رپه‌رچی ئه‌م مه‌سه‌له‌یه‌م داوه‌ته‌وه، ئه‌وه‌ی به‌ باوه‌ری من رۆشن‌بیری دینی دژوازییه له‌ وشه‌دا، به‌لام پیموایه لێره‌دا ده‌توانین له‌ گۆشه‌نیگای په‌یوه‌ندی نیوان نه‌ریت و مۆدیرنیتیدا لیک‌بده‌ینه‌وه. به‌پ‌رای من رۆشن‌بیر که‌سیکه هه‌رگیز له‌ خه‌وی دۆگاتیزمی هه‌قیقه‌تی ره‌ها‌دا نا‌زی و هه‌میشه‌ خاوه‌نی ویژدانیک‌ی نه‌نووستوو وریایه. هه‌رچه‌نده رۆشن‌بیره مارکسیست و پۆزته‌تیقیسته‌کانیش به‌ جۆریک له‌ جۆره‌کان وه‌مه‌کانی خۆیان وه‌ک دواهه‌قیقه‌ته‌کانی میژوو ره‌چاوده‌که‌ن و له‌م رووه‌شه‌وه نزیکن له‌ بیرمه‌ندانی ئایینی، به‌لام ئه‌زمونه‌کان ئه‌مه‌یان نیشانداوه ئه‌وانیش له‌ سه‌رده‌می‌ک له‌ سه‌رده‌مه‌کانی ژیا‌نی خۆیاندا له‌م دوگمه‌گه‌راییه دوور ده‌بنه‌وه. به‌لام له‌ رۆشن‌بیری ئایینیدا سیفه‌تی (ئایینی) وه‌کوو ده‌ستنیشانکردنی ئیمانیک‌ی خۆی ده‌رده‌خات، واته رۆشن‌بیری ئایینی به‌ دانه‌پالی سیفه‌تی ئایینی به‌ خۆی پیمانده‌لێت که‌ه‌یشتوو به‌ هه‌قیقه‌تیکی ره‌ها که‌ ئایینه. به‌ بۆچوونی من رۆشن‌بیری دینی هه‌رگیز رۆشن‌بیری نییه به‌لکو جۆریکه له

ریفۆرمخوازی دینی یاخود نوێبیری دینی. ئه‌گه‌ر فه‌ره‌نسا له‌ به‌رچاو بگرین ده‌بینین که‌سانیک‌ی وه‌ک (پۆل ریکۆر) یان (ئیمانۆئیل مۆنیه) خۆیان به‌ فه‌یله‌سووف یان رۆشن‌بیری ئایینی پیناسه‌ ناکه‌ن. ته‌نانه‌ت پۆل ریکۆر بر‌وای وایه کاتیک‌ ئی‌مه‌ وه‌کوو فه‌یله‌سووف له‌سه‌ر مه‌سه‌له فه‌لسه‌فیه‌کان ده‌دوێین ده‌شی‌ت دینداری بنی‌نه‌لاوه. من پیموایه رۆشن‌بیری ئایینی له‌وه‌ی که‌ خۆی به‌ رۆشن‌بیری نه‌ریتی یاخود نه‌ریتخواز پیناسه بکات ئازار ده‌چیژێت. که‌واته‌ خۆی به‌ رۆشن‌بیری ئایینی پیناسه ده‌کات. به‌لام ره‌نگه راستی بابته‌که له‌ویا بی‌ت که‌ کیشه‌ی په‌یوه‌ندی نیوان نه‌ریت و مۆدیرنیتی ه‌یشتا به‌ باشی بۆ رۆشن‌بیرانی ئایینی روون نه‌بۆته‌وه. نه‌ به‌ ته‌واوه‌تی نه‌ریتین نه‌ش به‌ ته‌واوه‌تی مۆدیرن. گه‌رۆده‌ی به‌ره‌خ‌یک‌ی فیک‌رین و هه‌رچه‌ند ته‌بان له‌گه‌ل دیا‌لۆگی نیوان نه‌ریت و مۆدیرنیتیدا به‌لام با‌ری نه‌ریتی بیری ئه‌وان قورستره. لێره‌وه به‌ باسکردن له‌سه‌ر رۆشن‌بیری ده‌گه‌ینه باسکردن له‌سه‌ر نه‌ریت.

◀ جه‌مشیدی بی‌ه‌نام:

بۆ هه‌ندی‌ک که‌س ه‌یشتا مانای نه‌ریت روون نه‌بۆته‌وه. پیا‌نوايه هه‌رش‌تی‌ک کۆنه نه‌ریتییه و له‌به‌ر ئه‌وه‌ی چه‌مکی نه‌ریت له‌ته‌ک چه‌مکی کۆندايه و چه‌مکی کۆنیش له‌ زه‌ینی ئی‌مه‌دا خاوه‌نی جۆریکه له لایه‌نی سۆزمه‌ندانه که‌واته به‌م ده‌ره‌نجامه ده‌گه‌ن هه‌ر ش‌تی‌ک که‌ کۆن بی‌ت جی‌بايه‌خه و به‌ها‌دار، له‌ حالیک‌دا تازه‌و نو‌ی یانی بی‌پ‌ریشه‌و

دهسکردو زووپەر. ئەوڕۆ لە کتێب و گوڤارو رۆژنامه فارسییه‌کاندا هەندیکجار نهریت له به‌ران‌بەر مۆدێرنیتیدا دادەنریت تەنانەت له جینگه‌یه‌کدا دیتوو‌مه که نهریتیان له به‌ران‌بەر پێشه‌سازی (صنعت)‌دا دانابوو!

له هه‌م‌بەر یه‌گ‌دیانان له زاراوه‌داو چێکردنی دژوازی له نیوان نهریت و مۆدێرنیتیدا هه‌له‌یه و هێمایه‌که بۆ نه‌بوونی زانیاری له‌باره‌ی پێناسه راسته‌قینه‌کانی هه‌ردوو ئەم چه‌مکه. هه‌ندیک که‌سی دیکه‌ش نهریت به مانای سه‌رحه‌م به‌هاکانی رابردووی کۆمه‌لگه‌یه‌ک ده‌زانن، هه‌لسه‌نگاندنیکی به‌هایان‌ه‌یان بۆی هه‌یه و باوه‌ریان‌وايه ده‌شیت کۆی نهریت‌ه‌کان بپارێزرین چوونکی شایانی پاراستن. له هه‌م‌بەر ئەمه‌دا ئەم بۆچوونه له ئارادایه که نهریت به واتای رابردوو ده‌بیته ریگر له به‌رده‌م به‌ره‌و‌پێش‌چوونمان. نهریت، به پێچه‌وانه‌ی ئەوه‌ی هه‌ندیک که‌س برپایان‌وابوو و هێشتاش هه‌ر دووباره‌یده‌که‌نه‌وه، له کۆمه‌لگه‌ی نوێدا خاوه‌نی پێگه‌یه‌کی تایبه‌ت به خۆیه‌و ها له‌گه‌ڵ مۆدێرنیتیدا‌یه. په‌یوه‌ندییه‌کانی نیوان نهریت و مۆدێرنیتی په‌یوه‌ندییه دیاله‌کتیکیه‌کانه‌و ناتوانین ئەم باسه به شیوه‌یه‌کی دووجه‌مسهری بخه‌ینه روو. ئەگه‌ر نهریت به مانای دووباره‌کردنه‌وه‌ی هه‌ندیک له کرده‌وه‌کان بزانیین به درێژایی زه‌مه‌ن و دیسانه‌وه‌ژیانی زینده‌گانی بابوباپیرانمان، ئەوا به‌لگه‌نه‌ویسته پاراستنی ئەو نهریته ده‌ردیک له ئێمه چاره‌سه‌رناکات. ده‌بیت دیدیکی دیکه‌مان بۆ نهریت و هه‌بیت و به‌شیک له نهریت‌ه‌کان وه‌کو ره‌گه‌گولتوورییه‌کانی کۆمه‌لگه‌یه‌ک

بناسین و بیان‌پارێزین، به‌لام ئەمه به‌م واتایه نییه که هه‌ر نهریتیک ده‌بیت بپارێزریت. نهریت له وشه‌دا مانای پاراستن و راگواستنی بۆچوون و کرده‌وه‌گانه له چاخیکی میژوودا بۆ چاخیکی دیکه‌ی میژوو که به شیوه‌یه‌کی زاره‌کی جیه‌جیده‌کریت. که‌واته له ناوه‌وه‌ی بابته‌ی نهریتدا بگۆری هه‌یه و به واتایه‌کیدی ئەوه‌ی ئەم‌ڕۆ به نهریت ناو‌نوسده‌کریت رۆژیک له رۆژان نوێ و به وته‌ی ئەم‌ڕۆ مۆدێرن‌بووه و به درێژایی زه‌مه‌ن ئالوگۆری به سه‌ردا هاتوووه ئەم ره‌وته‌ش له داها‌توودا هه‌ر به‌رده‌وام ده‌بیت. نهریت یانی ئاماده‌بوونی رابردوو له هه‌نووکه‌دا. به کرده‌وه هه‌نووکه هه‌چکاتیک به شیوه‌یه‌کی خالسه‌ بوونینییه. هه‌نووکه هه‌میشه له‌ته‌ک رابردوو‌یه‌کدا‌یه که درێژه‌ی ده‌بیت و پاشه‌پۆژیکه ئاماده‌ی ده‌رکه‌وتن و ئەمه به‌رده‌وامی کۆمه‌لگه‌یه مانا ده‌به‌خشیته نهریت. پێشکه‌وتن بنه‌برکردنی رابردوو نییه و ئێمه به‌رده‌وام له‌ته‌ک کۆیادی خۆماندا ده‌ژین. نهریت به‌شیکه له میژوو.

• رامینی جه‌هان‌به‌گلوو:

ئێمه وشه‌ی نهریت له به‌ران‌بهری وشه‌ی ئینگلیزی (ترا‌دیشن – Tradition) و وشه‌ی فه‌ره‌نسی (ترا‌دیس‌یۆن – Tradition)‌دا به‌کارده‌هێنین که به مانای راگواستن (انتقال)، واته ئەوه‌ی له نه‌وه‌یه‌که‌وه بۆ نه‌وه‌یه‌کی دی ده‌گوازریته‌وه. له‌وه‌ جینگه‌یه‌ی که ئەم راگواستنه جیه‌جیناکریت و ریسا نهریتییه‌کان بالاده‌ستی و ره‌وايه‌تی (مشروعیت) میتافیریکیانه یاخود سیاسیان‌ه‌ی خۆیان له‌ده‌سته‌ده‌ن

دهشیت تېروانین و تیزه‌ی تازه‌ی دی بینه ئەئته‌رناتیفی ئەم ریسایانه. ئەمه هه‌مان ئەو رووداو‌یه که له مۆدیرنیتیدا روویدا. واته نهریتی نهره‌ستۆیی – مه‌سیحی ره‌وايه‌تی زانستی و میتافیزیکیانه‌ی خو‌ی و هه‌روه‌ها ره‌وايه‌تی سیاسایانه‌ی خو‌ی له‌دهست داو مۆدیرنیتیش خو‌ی هاوکات له‌گه‌ل سهرده‌می رۆشنگه‌ریدا بوو به نهریت. واته هه‌تا ئەم‌رۆ ده‌زگا فیکری و سیاسیه‌کانی خو‌ی له نه‌وه‌یه‌که‌وه بۆ نه‌وه‌یه‌کی دی گواستۆته‌وه. لێره‌دا ده‌که‌ومه بیرى ئەم قسه‌یه‌ی هانا ئارینت که ده‌یگوت جیبه‌ر بۆ مۆدیرنیتی بوو به‌هۆی ئەوه‌ی له باب‌ه‌تی سیاسیدا له سیکوچکه رۆمیه‌که‌ی بالاده‌ستی و ئایین و نهریت داب‌ر‌ان رووبدات. ئارینت باوه‌ری وایه که کرده‌ی تی‌فکرین ده‌شیت له نا‌ئاماده‌یی زه‌مه‌نییه‌تدا پیکبیت و نمونه‌ی کافکاش ده‌هینیت‌ه‌وه. به‌لام خو‌ی ره‌گی له نهریتی فیکری جووله‌که‌ییدا داکوتاه. ئاخۆ ده‌توانین به بی‌نجوبناوان شتیکی نو‌ی و تازه به‌ره‌م به‌ینین؟

◀ جه‌شیدی بی‌ه‌نام:

به بۆچوونی هانا ئارینت کۆتاییه‌تانی نهریتی‌ک به‌ مانایه نییه که کاریگه‌ریی چه‌مکه نهریتییه‌کان له‌سه‌ر زه‌ینه‌کان کۆتاییه‌اتوه. ته‌نانه‌ت له‌وانه‌یه نهریت، تیک‌رای هی‌زه رووخینه‌ره‌کانی خو‌ی له‌و کاته‌وه داسه‌پینیت که کۆتایی ئەو نهریت‌ه‌ گه‌بیش‌ت‌بیت. پی‌گه‌و شوینگه‌ی نهریت‌ه‌کان له کۆمه‌لگه‌ جو‌ربه‌جو‌ره‌ هاوچه‌رخه‌کاندا جیاوازه. له راستیدا ده‌توانین هه‌ندی‌ک له کۆمه‌لگه‌کان به نهریتی

بزانین چونکوو له‌و کۆمه‌لگه‌یانه‌دا کولتووری زا‌ره‌کیه که هه‌لگه‌ری نهریت‌ه‌کانه له به‌واری به‌روا و کرده‌وه‌کان و، ده‌زگا و ریک‌خراوه کۆمه‌لایه‌تییه‌کانیش له‌سه‌ر به‌مای هه‌مان ئەو نهریتانه فۆرموه‌رده‌گرن (بۆ نمونه هه‌ندی‌ک له کۆمه‌لگه‌ ئەفریقیه‌کان). له هه‌ندی‌ک له کۆمه‌لگه‌کانی دیکه‌دا نهریت و مۆدیرنیتی له پال و له‌لای یه‌ک‌تران و له ولاتانی رۆژاوا‌ییدا هه‌روه‌ک ئامازه‌مان پێدا هه‌ندی‌ک‌جار نهریت هاوژینی له‌گه‌ل مۆدیرنیتیدا هه‌یه و نهریت له بن هه‌لته‌کاوه‌کان به‌رده‌وام کارایی خو‌یان پاراستوه. له‌م قوناغه‌ی باسه‌که‌دا یه که ئەم پرسیا‌ره قوتده‌بیته‌وه: کامه نهریت له به‌رانبه‌ری کامه مۆدیرنیتیدا؟ باسی ره‌ش و سپی نییه به‌لکو په‌یوه‌ندییه‌کی ناسک هه‌یه له نیوان ئەم دوانه‌دا. هه‌ر نهریتی‌ک بی‌ه‌ها نییه و گه‌لێک له نهریت‌ه‌کان ده‌توانن پالپشتی‌ک بن بۆ بیرو دابه‌ تازه‌و نو‌یکان. به‌لام ئەوه‌مان له‌بیر نه‌چیت پێداگرتن له‌سه‌ر پاراستن و به‌روا به نهریت‌کردن ده‌توانیت بیته‌ سه‌رچاوه‌ی هه‌موو جو‌ری‌ک له فه‌نده‌مه‌نتالیزی فیکری و سیاسی. له‌بیرمان نه‌چیت که‌سانێک هه‌ن که هه‌میشه نهریت‌ه‌کان ده‌پارێزن و ئەم پارێزه‌رانه نه‌هیناری زانیاریگه‌لێکن که خه‌لکی میگه‌لی لێیان بی‌ه‌شن و هه‌ر به‌م پێه‌ش خو‌یان به شایانی سه‌رۆکایه‌تیکردن و به‌رپوه‌بردنی کۆمه‌لگه‌ ده‌زانن.

بەشی چوارەم

نەرییت
پانچ
ئگەلە پوور

• رامینې جه‌هانبه‌گلوو:

با بگه‌رپینه‌وه بۆ کۆمه‌لگه‌ی ئی‌ران و هه‌مان ئه‌و شی‌وازه‌ی مه‌سه‌له‌ی نه‌ریت که له‌م کۆمه‌لگه‌یه‌دا خراوته روو. له‌ ئی‌ران له‌م س‌ی‌یان چوار ده‌یه‌یه‌ی دوا‌ییدا وشه‌ی نه‌ریت زۆرتر له‌ فۆرمی‌کی ئایدیۆلۆژیکیدا به‌کاره‌ی‌نراوه واته‌ یان بۆ ره‌تکردنه‌وه‌ی ری‌ساو ده‌زگاو پی‌وره‌ مۆدی‌رنه‌کان یان له‌پیناوی هی‌زو ده‌سه‌لاتدان به‌ تی‌زه‌و تی‌روانینه‌ ئابینیه‌کان تا ئه‌و شو‌ینه‌ی که گه‌رانه‌وه بۆ نه‌ریت له‌گه‌ل گه‌رانه‌وه بۆ بنه‌چه‌قو ره‌سه‌نی‌تی ئی‌ران وه‌کوو یه‌گدی حیسابی بۆ‌کرا. له‌ حالیکدا من پیموایه ره‌سه‌نی‌تی ئی‌ران ده‌توانی‌ت له‌ دهره‌وه‌ی هه‌ندی‌ک له‌ ری‌سا نه‌ریتیه‌کاندا نیشان‌بدری‌ت و بخری‌ته روو.

◀ جه‌مشیدی بی‌ه‌نام:

بۆ (۱۵۰) سال ده‌جی‌ت ئی‌مه‌ له‌ گه‌رانداین به‌ دوا‌ی تازه‌گه‌ری و به‌ در‌ی‌زایی ئه‌م ماوه‌یه‌ش به‌ سه‌رناوگه‌لی‌کی حیا‌جیا ئه‌م باسه‌مان خستۆته روو: رۆژاواو رۆژه‌لات، به‌ فه‌ره‌نگی‌بوون و به‌ ئی‌رانیمان‌ه‌وه، ره‌سه‌نی‌تی و تازه‌گه‌ری و... هتد له‌ سه‌ره‌تادا پیمان‌وابوو هه‌رچی نه‌ریته‌ ده‌شی‌ت فر‌ی‌بدری‌ت، دواتر خوا‌زیاری هاوسه‌نگی‌یه‌کی زی‌اتر بووین له‌ نی‌وان ئه‌م دوانه‌دا، به‌لام مه‌خابن له‌ ده‌یه‌کانی دوا‌ییدا واته‌ له‌ ده‌یه‌ی (۱۹۵۰) به‌ دواوه هه‌ندی‌ک له‌ رۆشن‌بیران له‌مه‌ر گه‌رانه‌وه بۆ رابردوو قسه‌یان کردو له‌سه‌ر هی‌لی تازه‌گه‌ری دوان.

جه‌خت له‌سه‌ر ئه‌م خاله‌ گرنگه‌ که وشه‌ی (نه‌ریتی) بۆ یه‌که‌مجار

له‌م سه‌رده‌مانه‌ی دوا‌ییدا هاتۆته ئاراوه‌و هاتنه‌ئاراکه‌شی دهر‌ب‌ری ئه‌وه‌یه که هه‌ردوو هی‌زی دژ به‌ نه‌ریت واته‌ (تازه‌گه‌ری) و (ئالوگۆ‌ری کۆمه‌لایه‌تی) پی‌شتر خرابوونه روو.

به‌ در‌ی‌زایی سالان مانای ئه‌م وشه‌یه‌ گۆ‌رانی به‌سه‌ردا هاتو زاراوه‌ی (ره‌سه‌ن) جی‌گه‌ی ئه‌وی گرت‌ه‌وه‌و دواتر وشه‌یه‌کی دی هاته‌ ئاراوه‌ که چه‌مکه‌کانی (نه‌ریتی) و (ره‌سه‌ن) ی له‌ هه‌ناوی خۆیدا کۆ‌کرد‌ه‌وه‌و ئه‌و وشه‌یه‌ش وشه‌ی (می‌لی)یه.

کۆمه‌لگه‌ نه‌ریتیه‌کان ئه‌مه‌کداری مۆدی‌له‌ نه‌ریتیه‌کانو له‌ روانگه‌ی ئه‌وانه‌وه هه‌رچه‌شنه ئالوگۆ‌ری‌ک گومان‌لی‌کراوو مه‌ترسیداره به‌ تابی‌هت له‌ده‌ستدانی شوناس ئه‌وان ده‌شله‌ژنی‌ت و له‌ حالیکدا باب‌ه‌تی فره‌به‌ری ئابووری – کۆمه‌لایه‌تی ته‌بایه‌ له‌گه‌ل پاراستنی هه‌ندی‌ک له‌ نه‌ریته‌کان و ته‌نانه‌ت بۆ پی‌شخستنی باب‌ه‌تی فره‌به‌ری پاراستنیان به‌ پی‌ویست ده‌زانی‌ت. له‌ هه‌ر به‌رنامه‌یه‌کی فره‌به‌ری ئابووریدا ده‌شی‌ت سه‌رنج بدری‌ته ره‌هه‌نده کولتووری‌یه‌کان به‌لام مه‌خابن له‌ گه‌لی‌ک له‌ ولاتاندا ئه‌م باب‌ه‌ته‌ له‌ لایه‌ن به‌رنامه‌دارپ‌ژهران و به‌رپوه‌به‌رانی پرۆ‌گرامه‌کاندا سه‌رنجی نادری‌تی. له‌م چه‌ند ساله‌ی دوا‌ییدا یونس‌کۆ سه‌رنجی‌کی تابی‌ه‌تی به‌م مه‌سه‌له‌یه‌ داوه‌و ئه‌و گروپه‌کاریه‌ی که منیش تی‌یدا ئه‌ندام‌بووم دوا‌ی خویندنه‌وه‌و لی‌کدانه‌وه‌گه‌لی‌کی ورد له‌ ری‌پۆرتاژیکدا که تا هه‌نووکه‌ دوو به‌رگی لی‌به‌لاوبۆته‌وه، له‌ مه‌سه‌له‌ی فره‌به‌ریدا له‌ به‌رچا‌وگرتنی ره‌هه‌ندو لایه‌نه کولتووری‌یه‌کانی بۆ ولاتانی جو‌راوجۆر پی‌ش‌نیار کرد‌وه‌وه.

ژیارو تازه‌گه‌ری

له ژیاره گۆنه‌کاندا هەر له ئازته‌ك و ئینکاكان بگره تا کولتووره هیندی و یۆنانی و رۆمی و ئیسلامی و مه‌سیحیه‌کان برپا و بۆچوونه له‌سه‌ر ئەمه‌یه که لاساییکردنه‌وه‌ی باوه‌رو ره‌فتاره‌کانی پێشینیان و بابوباپیران پێویسته. دووباره‌کردنه‌وه‌ی رابردوو پرنسیپیکی گشتیه‌و بیرۆکه‌ی گه‌شه‌کردنیش بوونی نییه. ئەوه‌ی هه‌بووه دووپاتده‌کریته‌وه. کۆی شته‌کان گوتراوه‌و (نووسراوه). جیگه‌ی سه‌رسوهرمانه له‌و کولتوورانیه‌ی که له باواره جۆراوجۆره هونه‌ری و زانستی و بگره فه‌لسه‌فیه‌کانیشدا گه‌یه‌شتبوونه پێشکه‌وتنگه‌لیکی مه‌زن، ویستی گۆرپانکاری له ئارادا نه‌بوو. بۆ نموونه بۆچی چینی و یۆنانیه‌کان و پرا‌ی ئەوه‌ی هه‌موو شتیکیان داھینا نه‌یان‌توانی که‌لک له داھینانه‌کانی خۆیان وهر‌بگرن؟ پێده‌چیت له‌بهر ئەوه بووبیت که سه‌رنجیان به مه‌سه‌له‌ی پێویستی گۆران نه‌دابیت. بیرۆکه‌ی (گۆران) که دواتر به (گه‌شه‌کردن) ناو‌نووسیان‌کرد تابه‌ته به ژیا‌ری مۆدی‌رن.

• رامینی جه‌هان‌به‌گلوو:

له واقیعدا ره‌نگه پێویست بێت جیا‌وازییه‌ك له نیوان هه‌ردوو چه‌مکی (نه‌ریت) و (که‌له‌پوور) دابندریت. له راستیدا که‌له‌پووریش کۆمه‌لێکه که له نه‌وه‌یه‌که‌وه ده‌گوازیته‌وه بۆ نه‌وه‌یه‌کی تر. به‌لام له‌وانه‌یه ئەو قورساییه ئایدیۆلۆژیکیه‌ی نه‌ریتی نه‌بیت، واته زه‌حمه‌ته بتوانریت که‌له‌پوور بکریته ئایدیۆلۆژیایه‌ك، به تابه‌ته به تیگه‌یه‌شتنی من ئیمه هه‌م خاوه‌نی که‌له‌پووری نه‌ته‌وه‌یین هه‌میش که‌له‌پووری

ژیارو تازه‌گه‌ری

مرۆیی. (حافز) و (مه‌وله‌وی) و ته‌ختیجه‌مشید به‌شیکن له که‌له‌پووری نه‌ته‌وه‌یی ئیمه، به‌لام (فانکو‌خ) و مۆزارو پرۆست به‌شیکن له که‌له‌پووری مرۆیی ئیمه که له ده‌ره‌وه‌ی ناسنامه‌ی نه‌ته‌وه‌یی ئیمه مانایان پێده‌دریت.

◀ جه‌مشیدی بیه‌نام:

نه‌ریت به‌رده‌وام به‌ره‌نگاری نوێ ده‌بیت‌ه‌وه‌و دوا‌جار رۆژیك له رۆژان ده‌به‌زیت و شوینی خۆی بۆ نوێ چۆلده‌کات. به‌لام که‌له‌پووری کولتووری که به شیوه‌یه‌کی ماددی یان ناماددی گه‌یه‌شتوته ده‌ستمان کۆمه‌لێکه له کۆیادی نه‌ته‌وه‌یی ئیمه‌دا پێگه‌ی تابه‌ته به خۆی هه‌یه‌و ره‌گه‌زی جه‌وه‌ه‌ری شوناسی کولتووری ئیمه پێکده‌هێنیت و له درێژایی زه‌مه‌نیشدا سه‌رچاوه‌ی هه‌ر چه‌شنه داھینانیکی فیکری و هونه‌رییه. ئەم که‌له‌پووره کۆی ئەزمونه‌کانی نه‌وه‌کانی به‌ر له ئیمه‌ی له هه‌ناوی خۆیدا کۆکردۆته‌وه‌و ئەرکی ئیمه‌یه که بیپاریزین و بیگوازینه‌وه بۆ نه‌وه‌کانی داها‌توو.

ئیمه ده‌بیت به‌ها بۆ به‌شیك له نه‌ریت‌ه‌کان دابنێین چونکو ئەوه‌ی له داها‌توودا که‌له‌پووری کولتووری مرۆیی پێکده‌هێنیت هه‌ر ئەم نه‌ریتانه‌ن، که ده‌بنه‌هۆی فره‌جۆری کولتووری داھینه‌رانه. ئەو کاته‌ی ده‌بێستین فیساره و لا‌تی رۆژا‌وایی و لا‌تیکی مۆدی‌رنه نابیت پیمانوا‌بیت هیچ سه‌رنجێک به که‌له‌پووری خۆی نادات. ئەگه‌ر له نزیکه‌وه کولتووری و لا‌تانی رۆژا‌وا بخوینینه‌وه ده‌بینین سه‌ره‌رای مۆدی‌رن‌بوون تا چه‌ند

جیاوازن له‌گه‌ل یه‌کترداو ئەمه‌ش به‌هۆی پاراستنی به‌شیک له‌ نهریته‌کانیانە که شوناسیکی تایبه‌تی به‌وان به‌خشیوه. بۆ نموونه جیاوازیگه‌لیکی زۆر له‌ نیوان فه‌ره‌نسا‌ییه‌ک و ئەلمان‌ییه‌ک و ئیرله‌ندا‌ییه‌ک له‌ ئارادایه‌ که‌چی ئیمه‌ هه‌موویان به‌ رۆزاویی دهناسین. ئەوان له‌ شیوازی به‌ره‌مه‌ینانی نابوویدا، له‌ سیاسه‌تداو له‌ هه‌ندیکی له‌ هه‌لسوکه‌وته کۆمه‌لایه‌تییه‌کاندا هاوبه‌شن له‌گه‌ل یه‌کدیدا، به‌لام هه‌ریه‌که‌یان پابه‌ستی شوناسی میژوووی و کولتوووری خۆیان. یه‌کیک له‌ هه‌مان ئەو گرفتانه‌ی که‌ ریگره‌ له‌ به‌رده‌م ئەورووپای یه‌کگرتوودا هه‌ر ئەمه‌یه. هه‌موویان گه‌بیه‌شتوونه‌ته‌ مۆدیرنیتی به‌لام له‌ دووتوی ژیا‌ری پیه‌سه‌سازی مۆدی‌رندا کولتوووره‌کانیان له‌گه‌ل یه‌کدیدا جیاوازن. زمانه‌کانیان جیاوازه، شیوازی رازاندنه‌وه‌ی ماله‌کانیان، شیوازی هه‌لسوکه‌وته رۆژانه‌کانیان جیاوازه. فه‌ره‌نسا‌ییه‌ک بیر له‌ چیرۆکی (ژهن‌دارک) ده‌کاته‌وه، سو‌یسرای ری‌ز له‌ پالنه‌وانه‌که‌ی خۆی (گیۆم‌تل) ده‌گری‌ت و ئیتالیش بۆ مندا‌لانی خۆیان قاره‌مان‌یتییه‌کانی (گاریبالدی) ده‌گی‌رنه‌وه. هه‌ریه‌که‌یان پابه‌ستی ره‌گو و ریشه‌کانی خۆیان. به‌لام له‌ هه‌مانکاتیشدا له‌ به‌رانبه‌ر ناوچه‌ ژیا‌رییه‌کانی دیکه‌دا کۆمه‌لیکی ئەورووی مۆدی‌رن پیکده‌هینن. به‌ره‌نگاریبوونه‌وه‌ی نهریت و خه‌بات له‌ دژیدا به‌ شو‌ینیکمان ناگه‌یه‌نی‌ت به‌ هه‌مان ئەو چه‌شنه‌ی که‌ پید‌اگرییه‌کی په‌تی له‌سه‌ر نهریت جگه‌ له‌ هه‌لوه‌شانده‌وه‌ ئاکام‌یکی به‌ دوادا نایه‌ت. ده‌بی‌ت ریگه‌که‌ی بدۆزینه‌وه‌و ژیرانه‌ هه‌لسوکه‌وت بکه‌ین. له‌لایه‌که‌وه‌ پ‌یویستمان به‌ مۆدی‌رنیتی و به‌ مۆدی‌رنیزاسیۆن و بوونه

به‌شیک له‌ کولتوووری جیهانی هه‌یه‌و له‌لایه‌کی دیکه‌شه‌وه‌ هه‌یج هۆیه‌ک نییه‌ بۆ ئەوه‌ی که‌سایه‌تی کولتوووری خۆمان له‌ کیسبه‌دین. ئەمه‌ به‌لگه‌نه‌ویسته‌ که‌ ئیمه‌ چیدیکه‌ نابینه‌ ئیرانییه‌کی کۆن به‌لام ده‌توانین ئیرانییه‌کی نو‌ی ب‌ین. به‌ وته‌ی (ئالان تۆرین) سۆسیۆلۆژی فه‌ره‌نسی ئیمه‌ کاروانی وش‌تر ن‌ین که‌ ده‌بی‌ت حه‌تمه‌ن پ‌یی خۆمان له‌سه‌ر ج‌ی‌پ‌یی وش‌ترانی به‌رکاروان داب‌ن‌یین، به‌لام ده‌بی‌ت هاو‌ر‌پ‌یه‌تی کاروانی ژیا‌ر بکه‌ین له‌و ریگه‌یه‌یدا که‌ ده‌ی‌ر‌پ‌یت. ئەم ناخاوتنه‌ی ئالان تۆرین هه‌راو مقۆمۆیه‌کی زۆری نایه‌وه‌ چونکی دژی پ‌رن‌سی‌په‌ په‌سه‌ند‌ک‌راوه‌کانی قوتا‌بخانه‌ میژوو‌ییه‌کان و هه‌روه‌ها تیۆری مۆدی‌رن‌یزاسیۆنبوو. به‌لام ئەو‌رۆکه‌ گه‌لیک له‌ بیرمه‌ندان بروایان به‌ ئەگه‌ری په‌یوه‌ندی نیوان نهریت و مۆدی‌رنیتییدا هه‌یه‌ به‌و مه‌رحه‌ی نهریت نه‌ک وه‌ک بابه‌تی پ‌ی‌رۆ‌ز پ‌یناسه‌ بکه‌ین که‌ ملیچ‌چ‌یک‌ردن ل‌یی تاوانه‌ به‌لکو وه‌کوو ش‌ت‌یک پ‌یناسه‌ی بکه‌ین که‌ بنه‌مای شوناسی ئەم‌رۆی ئیمه‌ پ‌یکده‌ه‌ین‌یت.

ئیمه‌ ده‌توانین به‌ جۆریک له‌ هه‌لسه‌نگاندنی وردو به‌رده‌وام هه‌روه‌ها به‌ له‌به‌رچاوگرتنی هه‌لومه‌رجی سه‌رده‌م، ئەو به‌شه‌ی که‌له‌پووری کولتوووری خۆمان بپاری‌زین که‌ ره‌گی له‌ کۆیادی نه‌ته‌وه‌ی ئیرانییدا دا‌کو‌تاوه‌و له‌گه‌ل دنیا‌ی ئەم‌رۆدا دی‌ته‌وه‌. را‌گوا‌ستنی هه‌ر چه‌شنه‌ تازه‌گه‌رییه‌ک له‌ ولاتانی دیکه‌وه‌ ئەگه‌ر له‌گه‌ل ئەم یادوه‌ری و باوه‌ر و ئەزموونانه‌ زاماو نه‌کرین قازانج و سوودیکی ناب‌یت و کارایی پ‌ی‌ویستیش بۆ پ‌یش‌خ‌ستنی ولات مسۆگه‌ر ناکات.

بەشی پینچەم

گولتوور
و
پینگە گولتوور لە دنیا
ئەمرۆدا

• رامینی جه‌هانبه‌گلوو:

ئاخاوتن له‌سه‌ر مۆدیرنیته‌ی و نه‌ریت به‌ره‌و مه‌سه‌له‌ی گشتیتیری (کولتور) و لیدوان له‌سه‌ر ژیار راپیچمانده‌کات. ئەوه‌ی ئاشکرا و روونه ئەمه‌یه کاتیك ئیمه‌ بابته‌ی مۆدیرنیته‌ی ده‌خه‌ینه‌ روو، جا چ له‌ فۆرمه ئابوو‌ریه‌که‌ی بی‌ت یاخود له‌ فۆرمه‌ سیاسییه‌که‌یدا، به‌ شیوه‌یه‌کی ره‌ها زه‌ینییه‌تی مۆدیرن و ده‌رکه‌وته ئۆرگانیزه‌کراوه‌کانی له‌سه‌ر بنه‌مای کۆمه‌لێک له‌ به‌ها هاوبه‌شه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان ده‌خرینه‌ روو که‌ به‌ (کولتور)ی ناو‌نووسده‌که‌ین. به‌ ده‌ربرینیکیدی کولتور سیستمیکه‌ له‌ به‌ها و بۆچوو و دابه‌ هاوبه‌شه‌کانی تاکه‌کانی کۆمه‌ل که‌ له‌ ری‌ی ئەوانه‌وه‌وه‌ مانا ده‌به‌خشنه‌ دنیای خۆیان. له‌م رووه‌وه‌ دانوستانی کۆمه‌لایه‌تی به‌ بئ کولتور هه‌رگیز پیکنایه‌ت، چوونکی له‌ به‌رانبه‌ر کۆمه‌لێک له‌ کرده‌وه‌ هه‌لسوکه‌وته‌کاندا به‌ره‌وو ده‌بینه‌وه‌ که‌ به‌ شیوه‌یه‌کی گشتی بۆشن له‌ هه‌رچه‌شنه‌ مانایه‌ک. له‌ باسی کولتوردا ته‌نیا مه‌سه‌له‌ی فیرکاری و راهینان و په‌روه‌ده‌کردنی زیهن گرنگ نییه‌، به‌لکو ئەوه‌ی به‌ رای من گرنگتر خۆی ده‌نوینێ کۆمه‌لێک له‌ مانا و پێوه‌ره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانه‌ که‌ له‌ نی‌و گه‌لێکدا له‌ نه‌وه‌یه‌که‌وه‌ ده‌گوازیته‌وه‌ بۆ نه‌وه‌یه‌کی تر.

◀ جه‌مشیدی بیه‌نام:

له‌ رابردوودا وشه‌ی کولتور به‌ شیوه‌ی ئاوه‌لئاو به‌کارده‌هینرا. بۆ نمونه‌ ده‌یانگوت: (فالانه‌ که‌س مرۆفیککی خاوه‌ن فه‌ره‌ه‌نگه‌) و

هه‌ندی‌کجاری دیکه‌ش به‌ مانای (مه‌عاریف) یان (ئه‌ده‌ب) و یان ته‌نانه‌ت (فیرکاری) به‌کارده‌برا. به‌لام ئەمه‌رۆ له‌ زانسته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کاندا پیناسه‌گه‌لێکی دی بۆ کولتور هه‌یه‌. یه‌که‌م کولتور له‌ مانا مه‌زنه‌که‌یدا ده‌چیته‌ نی‌و بازنه‌ی داهینانه‌ فیکری و هونه‌رییه‌کانی (هونه‌ره‌کان، ویژوو ئەده‌ب، فه‌لسه‌فه، ...) مرۆف. ئەم داهینانه هه‌ندی‌کجاری ده‌گاته‌ دوا‌را‌ده‌ی که‌مال و که‌له‌پووری کولتوو‌ری کۆمه‌لگه‌یه‌ک یاخود کولتوو‌ری مرۆیی به‌دی‌دینیت. هه‌لگه‌رانی ئەم جو‌ره‌ کولتوو‌ره‌ ده‌سته‌بژیره‌کانن. دووه‌م کولتور به‌ مانا ئەنترۆپۆلۆژییه‌که‌ی ئەم وشه‌یه‌ که‌ سه‌ره‌تا له‌سه‌ر ده‌ستی (تایلۆر)دا پێشکه‌شکرا بریتیه‌ له‌ کۆی بروا و هه‌لسوکه‌وت و کرده‌وه‌کان، به‌ زمانیکیدی تی‌فکرین و ژیا‌نی مرۆکان. له‌م پیناسه‌یه‌دا (کولتور) له‌ هه‌مبه‌ر (سروشت)دا داده‌نریت واته‌ ئەو شته‌ی ئیکتیسابیه‌ له‌ هه‌مبه‌ر ئەو شته‌ی ده‌بی‌ت فیریبین. تی‌کرای تاکه‌کانی کۆمه‌لگه‌ هه‌لگه‌رانی ئەمجۆره‌ کولتوو‌ره‌ن و هه‌ر له‌م ری‌چکه‌یه‌شدا یه‌ جیا ده‌کرینه‌وه‌ له‌ تاکه‌کانی کۆمه‌لگه‌کانی دی. له‌ بنه‌په‌تا له‌ به‌راوردکردنی دیکه‌ی کولتوو‌ره‌کان له‌ گه‌ل یه‌ک‌دی‌دا یه‌ که‌ کولتوو‌ریک دیاری‌ده‌کریت. قبوولکردنی ئەم پیناسه‌یه‌ له‌ لایه‌ن ئەنترۆپۆلۆژ و سۆسیۆلۆژه‌کان هاوشانه‌ له‌ گه‌ل قبوولکردنی پرنسیپی (هه‌مه‌جو‌ری کولتور)ه‌کان و بایه‌خ و پێگه‌ی تایبه‌تی هه‌ریه‌ک له‌وانه‌و له‌ ئەنجامدا جه‌ختکردن له‌سه‌ر ناسنامه‌ی کولتوو‌ری و نه‌ته‌وه‌یی. یونسکو له‌ سا‌لی (١٩٨١)دا له‌ کۆنفرانسی جیهانی له‌ شاری می‌کزی‌کودا پیناسه‌یه‌کی دیکه‌ی

په‌سه‌ندکرد که هه‌لگری گشت ئه‌و پیناسانه‌بوون که تا ئه‌و کاته له ئارادابوون. به‌گویره‌ی ئه‌م پیناسه‌یه کولتوور بریتیه له‌و خه‌سه‌له‌ته مه‌عنه‌وی و ماددی و فیکری و سۆزمه‌ندیانه‌ی شوناس ده‌به‌خشیته گروویکی کۆمه‌لایه‌تی یاخود کۆمه‌لگه‌یه‌ک. ئه‌م کولتووره هونه‌رو و یژه‌و باوه‌رو شیاوازی پیکه‌وه‌زیان و مافه‌ بنه‌ره‌تییه‌کانی مرۆف له‌خۆده‌گریته.

• رامینی جه‌هانیه‌گلوو:

له‌م سه‌رده‌مانه‌ی که ئی‌مه‌ یه‌که‌م سا‌له‌کانی سه‌ده‌ی بیستویه‌که‌م تیده‌په‌رپینین، له‌ کۆرو کۆبوونه‌وه نیونه‌ته‌وه‌یه‌کاندا لیدوانیکی زۆر له‌سه‌ر وته‌زای کولتوور ده‌گریته و بیگومان زۆربه‌ی هه‌ره‌زۆری کیشه‌سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی و فیکریه‌کانیش هان له‌ته‌ک چه‌مکی کولتووردان. ره‌نگه‌ یه‌کیک له‌ هۆکاره سه‌ره‌کیه‌کانی ئه‌م راستیه‌ جی‌گۆرکی ئینسانه‌کان و کۆچه نیونه‌ته‌وه‌یه‌کان بیت که ئه‌م سی‌ بابته‌ی هه‌مه‌جۆری کولتووره‌کان و ریژه‌گه‌رای کولتووری و چه‌نچه‌شینی کولتووری خستۆته روو. هه‌لبه‌ت هه‌مه‌جۆری کولتووره‌کان بابته‌یکی تازه نییه‌و ته‌نانه‌ت له‌ سه‌ده‌ی هه‌ژده‌یه‌می ئه‌ورووپادا بیرمه‌ندیکی وه‌کوو (هیردی‌ر)یش سه‌رنجی پیده‌داو چه‌مکی (Eiufuhlung) ده‌خاته روو که به‌ مانای (هاودلی)یه.

ته‌نانه‌ت به‌ وته‌ی (ئیزایا به‌رلین)، فیکۆش به‌ر له‌ هیردی‌ر به‌مه‌ گه‌یشتبوو که کولتووره‌کان هه‌مه‌جۆرن، به‌و هۆیه‌ی که کاریگه‌ری

له‌سه‌ر شیوازه‌ تابه‌ته‌کانی بیرکردنه‌وه‌و هه‌ست و ره‌فتار و هه‌لسوکه‌وته هه‌مه‌ره‌نگه‌کان داده‌نن و ئه‌مه‌ش خۆی له‌ خۆیدا ده‌رخه‌ری ئه‌م بابته‌یه که میژوو یه‌کلایه‌نه نییه. هه‌رچه‌ند که هه‌موومان دیر یان زوو ده‌بیت سواری شه‌مه‌نده‌فه‌ری پیشکه‌وتن ببین ده‌نا له‌ناوده‌چین، به‌لام ئه‌زموونی ولاتانیکی وه‌ک که‌نه‌داو ئه‌م‌ریکا و ته‌نانه‌ت سینگاپووریش ئه‌وه‌یان خستۆته به‌رده‌ستمان که ده‌توانین له‌ چوارچیوه‌ی پیشکه‌وته ئابووری و سیاسیه‌کاندا چه‌نچه‌شینی کولتووریشمان هه‌بیت.

◀ جه‌مشیدی بیه‌نام:

بیگومان هه‌مه‌جۆری کولتووری هه‌میشه له‌ ئارادابووه به‌لام هاوشان له‌ته‌ک گۆرانکاریه‌کانی ئه‌م‌رۆی دنیا دا پرسیارگه‌لیکی تازه له‌م باره‌یه‌وه خراوته روو. (هه‌مه‌جۆری کولتووری) له‌سه‌ر بنه‌مای (مافی جیاوازی) داندراره‌و بناخه‌ی (فره‌ی کولتووره‌کان)ه. ئه‌م فره‌کولتووریه‌ یان له‌ نیوان کۆمه‌لگه‌ جۆربه‌جۆره‌کاندا یه‌و ده‌بیته هۆی جیاوازی یان له‌ یه‌کدی و ئه‌وان له‌ نیو ناسنامه کولتووریه‌کانی خۆیاندا به‌نده‌که‌ن یاخود له‌ نیو چوارچیوه‌ی کۆمه‌لگه‌یه‌کدا یه‌و زۆرجار ده‌بیته هۆی زالبوونی یه‌کیک له‌ کولتووره‌ لۆکالیه‌کان به‌سه‌ر دیکه‌ی کولتووره‌کاندا.

له‌ فۆرمی یه‌که‌مدا ئه‌و په‌یوه‌ندییه دوو لایه‌نه کولتووریانه‌ی که هه‌ر له‌ دیرزه‌مانه‌وه هه‌بووه موتوربه‌یان ده‌کات به‌ یه‌کدییه‌وه‌و

(وتوويزى كولتوررهكان) وهكوو ريگهچاره بانه رته ديتته نه ژمار. له فورمى دووهه ميشدا واته چهنچه شنى كولتوررهكان له ناوه وهى كومه لگه يه كدا، فهلسه فهى سياسى چهنچه شنى كولتورورى (Multiculturalism) ده بيه ته هوى نه وهى له لايهن ولاتانه وه ريگه چاره گه ليكى فره ژمارو سياسه تگه ليكى هه مه رهنگ ره چاو بكر يت. نه م چهنچه شنييه كولتورورييه له فورمى گه توگو له (نيوان كولتوررهكان) داو يا خود (راكيشان) ي كولتوروريك له لايهن كولتوروريكيتره وه خويا ده بيت. له ويلايه ته يه گگرتوو وه كاني نه ميريكا باكووردا سه رته شايه تي تيكه لبووني كولتوررهكان بووين به مه به ستى په رپه وگردنى (شيوازى ژيان به شيوازى نه ميريكى) و ئيستاش نه مه جيگه خوى بو (هاوژينى كولتوررهكان) له پال يه كديدا به پر وا به نه ميريكا چولكر دووه.

له نمونه كهى سه ره وه دا هاوزه مهنى كولتوررهكان له چاخه جياوازه ميژووويه كاندا بوتته نه لته رناتيفى به رده وامى زه مه نيى كولتوررهكان. هه مه جورى كولتورورى هه ميشه له ئارادا بووه. هه نديك له كومه لگه كان تاكه اوسه ريبان قبووله وه هه نديكى ديش چهنهاوسه رى؛ له هه نديك له كومه لگه كاندا باوكى سه ركه وتوو باوكيكيه ديكتاتور بيت وه به كرده وهى توندوتيزانه خوى بنوي يت وه له كومه لگه كاني ديكه دا باوك ده بيت هه ستيارو ميهره بان وه به سوز بيت. خواردنى گوشتى به راز له هه نديك له ولاتاندا ياساغو له هه نديكى دى خواردنى گوشتى به راز تايبه ته بو بونه گرنگه كان وه جيژنه كان. له هه نديك له زمانه كاندا

به تهنه نه گهري ژماردى پينج ژماره يه كه مه هه يه وه بو له وه ش پتر زاراوه (زياده) به كارده به ن وه ... هتد. به لام سه ره راي نه م هه مه جورييه هه نديك له خه سه له ته كولتورورييه هاوبه شه كانيش هه ن كه وه لامن بو پيداويستيه بانه رته يه كاني مروى.

• رامينى جه هانبه گلوو:

زور كهس له سه ر نه وه باوه رهن كه هه مه جورى كولتورورى ده بيت هه وى زالبوونى كولتورورى روظاواو به تايبه ت كولتورورى نه ميريكى مه كدونالده و جينزو كوكاكولا بو سه ر ديكه ي كولتوررهكانى دنيا. به لام نه م به شبه حالى خوم پر واماويه كه كولتورورى نه ميريكا نوينه رى كولتورورى مؤيرنه يه، واته به وهى سؤسيؤلوزى فه رهنسى (جان بوڊريلارد): (نه ميريكا مؤڊيرنيتى به بى ژيرنوسه). له حاليكدا نه ورووپاى لاتين وه نه ورووپاى باكوور ژيرنوسانى ژيارى نه ميريكىن وه ته كليفو چاره نووسى ئيمه مانانيش روون و ئاشكرايه. ئيمه هيشتا نه گه ييشتووينه ته قوناعى ژيرنوسيش واته هيشتا هه ر سه رقال وه گيروده ي نه ريته كونه كاني خومانين وه تهنانه ت فه ژهنى نه وه مان نييه جياوازييه كى دروست له نيوان كه له پوورى خومان وه ژيارى مؤڊيرندا ده ستنيشانبه كين. ئيمه له به نه ميريكيبوون ده ترسين، به لام نه ريتيترين تاكه كاني كومه لگه ي ئيمه له پال وه له تهنيشتى خوڤندى شيعره كاني حافزو مه ولانادا دواموده كان وه رده گرن. به راي من له دنياى نه مېرودا ده توانين مؤڊيرن بين وه جياوازييه كولتورورييه كهى خومانيش بپاريزين.

ژیارو تازهگه‌ری

دهتوانین وه‌کوو ئیرانییه‌ک خاوه‌نی که‌له‌پووریکی ئاوارته بین. به‌لام له هه‌مانکاتیشدا مؤدیڤن بین. ئەمن هیچ‌چه‌شنه نیگه‌رانییه‌ک نابینم.

◀ جه‌مشیدی بیه‌نام:

ئهمه به درێژی میژوو وابوووه ئهمرۆش فۆرمگه‌لیکی تازهو نوێی لیده‌بینین. بۆ ماوه‌یه‌ک نیگه‌رانی له کولتووری رۆژاوا له ئارادا بوو، ولاتانی نارۆژاوا‌ییش لیده‌ترسان و هه‌نووک‌ه‌ش بابه‌تی گلوبالیزمی ئابووری، ده‌بیته هۆی ریک‌خستنی کولتووریکی جیهانیی یه‌کشپوه‌و له‌لایه‌کی تریشه‌وه به‌ کرده‌وه کولتووره‌ لۆکالی و ناوچه‌یه‌یه‌کان ناچار به‌ به‌رگریکردن له‌ خۆیان ده‌که‌ن. هه‌ر له ئیسته‌وه هه‌ندی‌ک له‌ ولاته‌ گه‌وره‌کان له هه‌مبهر ئهم گلوبالیزمه‌ داکۆکیده‌که‌ن له هه‌ندی‌ک له‌ لایه‌نه کولتوورییه‌کانی خۆیان له ژیر ناوی (ئاوارته‌ی کولتووری) و بۆ نموونه له دانوستانه‌ بازرگانیه‌یه نیوده‌وله‌تیه‌کاندا خوازیاری دارشتنی یاساگه‌لیکی تایبه‌تن سه‌بارته به‌ به‌ره‌مه‌پێنانه‌ کولتووری و هونه‌رییه‌کانیان (فیلم، کتیب، فیدیۆ ...) و حازر نین ئهم به‌ره‌مه‌پێنانه کولتوورییه‌یه له ژیر ناوی شمه‌کی بازرگانیدا بناسن.

په‌یوه‌ندیی نیوان کولتووره هه‌مه‌په‌نگه‌و جیاوازه‌کان ناتوانیته‌ په‌یوه‌ندییه‌کی نا‌کۆک بپێته هۆی پارچه‌پارچه‌بوون و گۆشه‌گیرکردنه‌وه‌یان له هه‌مبهر کولتووری جیهانییدا. له‌ ده‌ره‌نجامدا هیوامان ئه‌وه‌یه کولتووره‌کان هه‌مه‌جۆریی خۆیان بپاریزن. هه‌روه‌ها به‌ پشتبه‌ستن به‌ به‌هاکانی خۆیان له‌ به‌دییه‌پێنانی به‌ها جیهانی و

ژیارو تازهگه‌ری

بنه‌ره‌تیه‌یه‌کاندا چالاک و بزۆز بن. هه‌لبه‌ت له‌م بواره‌دا ده‌شیت ئهمه ره‌چاوبه‌که‌ن که خۆپاریزی یان زیده‌رپۆییکردن له په‌یوه‌ندیی نیوان کولتووره‌کان، هه‌ردوو ئه‌مانه مه‌ترسیگه‌لیکی له هه‌ناوی خۆیدا هه‌نگرتووه.

به شی شە شە

رێژە گەر آیە،
گشت گەر آی و
گەر آی پۆلەستە و گەر

• رامینی جه‌هانبه‌گلوو:

ئهم وتانه‌ی ئیوه دهمانگه‌یه‌نیته باسی به‌رخوردی نیوان گشتگه‌راییی و ریژه‌گه‌راییی کولتووری. گه‌لیک له ئه‌نترۆپۆلۆژه ئه‌ورووپییه‌کان له‌ته‌ک ئهم وته‌زایه‌ی ریژه‌گه‌راییی کولتووریدا ته‌بان. به‌لام ئهم وته‌زایه‌ی خۆی له خۆیدا خاوه‌نی گرفتگه‌لیکی که‌م نییه. بۆ نموونه به‌رگریکردن له تیکرا‌ی ئه‌و به‌هایانه‌ی له کولتوورییکی نه‌ریتیدا ده‌خړیته روو، به‌ پێویست له‌گه‌ڵ یاسا نیونه‌ته‌وه‌ییه‌کاندا و ئه‌وه‌ی ده‌توانین به‌ کولتووری جیهانی ناوونوسیبه‌کین ناگونجیت. ئیمه‌ له دنیا‌ی ئه‌م‌رۆدا ناتوانین قسه‌ له‌سه‌ر کۆیله‌داری یان خه‌ته‌نه‌کردنی کچانی گه‌نج له ئه‌فریقادا بکه‌ین وه‌کوو به‌هایه‌کی جیگه‌ی ریژلینان و په‌سه‌ندکراو. ئه‌مانه‌ به‌ ته‌نها به‌ها نین، به‌لکو وه‌کوو جو‌ریک له جینایه‌ت دینه ئه‌ژمار. که‌واته ناتوانین له ژیر ناوی به‌رگریکردن له به‌ها نه‌ته‌وه‌یی و کولتووریه‌کانی ژیاریک به‌رگری له‌مانه بکه‌ین. ئهم باسه دهمانگه‌یه‌نیته بابه‌تی گشتگه‌راییی به‌هاییی. به‌هاگه‌لیکی وه‌ک مافی مرۆف هه‌ن که هی ئهم یان هی ئه‌و ولات یاخود هی ئهم گه‌ل یان هی ئه‌و ژیار نین، به‌لکو به‌ها ئینسانیه‌کانن. که‌وابوو به‌رگریکردن له‌وانه ئه‌رک و به‌رپرسیارییه‌کی مرۆیی و جیهانییه. هه‌روه‌ک ده‌زانن هه‌لۆیستی فه‌لسه‌فیه‌ی من پتر بۆ لای گشتگه‌راییی به‌هاییی ده‌شکێته‌وه تا بۆ لای ریژه‌گه‌راییی کولتووری.

◀ جه‌مشیدی بیه‌نام:

به‌راوردکردنی کولتووره‌کان له‌گه‌ڵ یه‌کدی نابیت لایه‌نی هه‌له‌سه‌نگاندنی به‌هاییی بگرته‌خۆ و ئه‌منیش هاوبۆچوونم له‌گه‌ڵ ئه‌و ئه‌نترۆپۆلۆژانه‌ی که ده‌لین: کولتووره‌کان جیاوازن و به‌رابه‌ر نه‌ک ئه‌وه‌ی کولتووریک سهروره‌یی هه‌یه به‌سه‌ر کولتووریکیدا. دیاره ئه‌گه‌ری ئه‌وه هه‌یه که هه‌ندیک له نه‌ریت و دابو بۆنه‌کان له کولتووریکیدا قبوولبکریت و له کولتووریکیدا کلابکریت. هه‌ندیک له ئه‌نترۆپۆلۆژه‌کان ده‌لین هه‌ر کولتووریک سیسته‌میکه که تییدا ده‌زگا‌کان و هه‌له‌سوکه‌وته‌کان خاوه‌نی ره‌سه‌نایه‌تی خۆیانن. دابی هیندییه‌کان که خواردنی گوشتی مانگا یاساغده‌کات له دووتوی سیسته‌می کولتووری هیندا قبوولده‌کریت. چونکو له نه‌ریتی ئه‌و سه‌ره‌زمینه‌دا، مانگا، له سۆنگه‌ی که‌لکوه‌رگرتن له‌م ئاژه‌له که بۆ کشتوکالی هیند پێویسته، پیرۆزو موقه‌ده‌سه.

هه‌ندی که‌سیدی برۆیانویه که پرنسیپی ریژی ره‌ها‌دانان بۆ سه‌رحه‌م ئه‌و کرده‌وه‌و ده‌زگایانه‌ی له کولتووره جیا‌جیاکاندا هه‌یه شتیکی بێمانایه ده‌بیت باوه‌رمان به‌و به‌ها بونیادیانه‌ی مرۆیی هه‌بیت که به‌رهاتی هزر و زانست و ئه‌زموونی میژوو‌بیانه‌ی ئینسانه‌کانن بۆ نموونه ریژدانان بۆ ژیا‌نی مرۆف، یه‌کسانی ژن و پیاو، خاوه‌نداریتی مرۆف به‌سه‌ر جه‌سته‌ی خۆیدا، مافی خاوه‌ن خواردن و مال و ده‌رمانی خۆبوون و..... له ره‌گه‌زه پیکه‌ینه‌ره‌کانی ئهم ئاکارو کولتووره جیهانگیره‌ن. له چاخه‌کانی کۆنه‌وه یاسا‌گه‌ردنی زینا له‌ته‌ک

خۆمانییه‌کاندا، به‌ره‌ه‌ئ‌ست‌کار‌یک‌رد‌نی‌ کوش‌تن‌ی‌ که‌سی‌ک، ر‌ی‌ز‌ بۆ‌ د‌ای‌ک‌ و باب‌ دان‌ان‌ و..... ت‌اد‌و‌ای‌ی‌، له‌ گ‌شت‌ ک‌ول‌ت‌و‌وره‌کان‌دا‌ له‌ به‌ر‌چ‌او‌ ده‌گ‌یر‌ا‌ که‌وات‌ه‌ ن‌ات‌وان‌ین‌ به‌ ب‌ی‌ان‌و‌وی‌ ره‌سه‌ن‌ای‌ه‌تی‌ ک‌ول‌ت‌و‌وری‌ ن‌ک‌و‌ول‌ی‌ له‌وان‌ه‌ ب‌که‌ین‌، ئە‌مان‌ه‌ ده‌س‌د‌ر‌ی‌ژ‌یک‌رد‌ن‌ن‌ بۆ‌ سه‌ر‌ م‌اف‌ه‌کان‌ی‌ مر‌ؤ‌ف‌و‌ پ‌ه‌ی‌وه‌ن‌د‌یی‌ه‌کی‌ به‌ پ‌ار‌اس‌تن‌ی‌ ش‌ون‌اس‌ی‌ ک‌ول‌ت‌و‌وری‌ه‌وه‌ ن‌ی‌یه‌. ئە‌مه‌ ده‌زان‌ین‌ که‌ له‌ سه‌رده‌مان‌ی‌ رۆ‌ش‌نگ‌ه‌ری‌دا‌ ک‌ول‌ت‌و‌وره‌ ن‌ار‌ؤ‌ژ‌او‌ای‌یه‌کان‌ به‌ پ‌ر‌یم‌یت‌یف‌ نا‌ون‌و‌س‌ده‌کر‌ان‌ و له‌ سه‌ده‌ی‌ نۆ‌ز‌ده‌ه‌مه‌دا‌ به‌گ‌و‌ی‌ره‌ی‌ پ‌له‌ی‌ ئ‌ال‌ؤ‌زی‌ی‌ ک‌ول‌ت‌و‌وره‌کان‌یان‌ له‌ در‌ی‌ژ‌ای‌ی‌ ره‌وت‌یک‌ی‌ تا‌که‌یل‌یدا‌ پۆ‌ل‌ین‌کر‌ان‌، به‌لام‌ ئە‌م‌ر‌پۆ‌ ئ‌یم‌ه‌ ن‌ات‌وان‌ین‌ ق‌بو‌ول‌ب‌که‌ین‌ که‌ ئە‌م‌ باب‌ه‌ته‌ ب‌ب‌یت‌ه‌ فۆ‌رم‌یک‌ی‌ هه‌ل‌و‌ی‌ست‌خ‌وا‌زان‌ه‌ی‌ ک‌ول‌ت‌و‌وری‌ – س‌ی‌اس‌ی‌. ت‌ی‌و‌ره‌ی‌ ر‌ی‌ژ‌یت‌ی‌ ک‌ول‌ت‌و‌وری‌ له‌ ب‌ن‌ه‌ما‌ ز‌ان‌ست‌یی‌ه‌کان‌ی‌ ئە‌ن‌تر‌ۆ‌پۆ‌لۆ‌ژی‌یه‌وه‌ به‌م‌ پ‌ی‌یه‌ به‌ ش‌ی‌وه‌یه‌کی‌ ره‌ها‌ ه‌ی‌چ‌ هۆ‌یه‌ک‌ بۆ‌ سه‌روه‌ری‌ی‌ ک‌ول‌ت‌و‌ور‌یک‌ به‌سه‌ر‌ ک‌ول‌ت‌و‌ور‌یک‌ی‌ دی‌ له‌ ئ‌ار‌ادا‌ ن‌ی‌یه‌، به‌لام‌ ده‌ش‌یت‌ ئە‌مه‌ ق‌بو‌ول‌ب‌که‌ین‌ که‌ هه‌ند‌یک‌ له‌ ک‌ول‌ت‌و‌وره‌کان‌ له‌ ک‌ات‌و‌ ش‌و‌ین‌یک‌ی‌ ت‌ای‌به‌ت‌دا‌ به‌ره‌مه‌گه‌ل‌یک‌یان‌ دا‌ه‌ین‌او‌ه‌ که‌ د‌یک‌ه‌ی‌ ک‌ول‌ت‌و‌وره‌کان‌ ن‌ه‌یان‌ت‌وان‌ی‌وه‌ به‌ره‌مه‌ب‌ی‌ه‌ین‌. له‌ هه‌ند‌یک‌ له‌ چ‌اخ‌ه‌کان‌دا‌ و له‌ هه‌ند‌یک‌ له‌ ش‌و‌ین‌ه‌کان‌دا‌ ک‌ول‌ت‌و‌وره‌کان‌ له‌ بز‌ووت‌ن‌ و له‌ جو‌ول‌ه‌دا‌ بو‌ونه‌. له‌ ح‌ال‌ت‌یک‌دا‌ ک‌ول‌ت‌و‌وره‌کان‌ی‌ د‌یک‌ه‌ ن‌ه‌گۆ‌ر‌ ما‌ون‌ه‌ته‌وه‌وه‌ ئە‌مه‌ش‌ به‌هۆ‌ی‌ سه‌روه‌ری‌ی‌ خ‌و‌یی‌ (ذ‌ات‌ی‌) ک‌ول‌ت‌و‌وره‌کان‌ی‌ ده‌سته‌ی‌ ی‌ه‌که‌م‌ ن‌ی‌یه‌ به‌ل‌کو‌ به‌هۆ‌ی‌ بار‌ودۆ‌خ‌ه‌ م‌ی‌ژ‌و‌وی‌ی‌ و جو‌گ‌راف‌یی‌ه‌کان‌ و به‌رخ‌ورد‌و‌ ز‌ام‌او‌بو‌ونی‌ هه‌ند‌یک‌ له‌ ک‌ول‌ت‌و‌وره‌کان‌ی‌ د‌یک‌ه‌یه‌.

• رام‌ین‌ی‌ جه‌هان‌به‌گ‌لو‌و:

هه‌ند‌یک‌ له‌ ب‌یر‌مه‌ن‌دان‌ی‌ پۆ‌ست‌مۆ‌د‌یر‌ن‌یش‌ سه‌رن‌ج‌یان‌ دا‌وه‌ته‌ مه‌سه‌له‌ی‌ ر‌ی‌ژه‌گه‌رای‌ی‌ ک‌ول‌ت‌و‌وری‌ و به‌ ت‌ون‌دی‌ ن‌اکۆ‌کن‌ له‌گه‌ل‌ ده‌س‌که‌وته‌کان‌ی‌ ک‌ول‌ت‌و‌ورو‌ ژ‌ی‌اری‌ مۆ‌د‌یر‌ن‌ و که‌ل‌کو‌ه‌ر‌گ‌رت‌ن‌ ل‌ی‌یان‌ له‌ د‌یک‌ه‌ی‌ ک‌ول‌ت‌و‌وره‌کان‌دا‌. به‌لام‌ گه‌ل‌یک‌ له‌م‌ ک‌ول‌ت‌و‌وران‌ه‌ له‌ خ‌را‌پ‌تر‌ین‌ بار‌ی‌ س‌ی‌اس‌ی‌ و ئ‌اب‌و‌وری‌ و کۆ‌مه‌ل‌ای‌ه‌ت‌یش‌دا‌ له‌ ر‌ی‌گه‌ی‌ سه‌لاج‌ه‌ و ته‌له‌ف‌زی‌ۆ‌ن‌ و ق‌ی‌دی‌ۆ‌و‌ ئ‌ام‌ی‌ری‌ تۆ‌مار‌وه‌ه‌ عه‌ق‌ل‌نا‌م‌ی‌ری‌ مۆ‌د‌یر‌ن‌ به‌کار‌ده‌ه‌ین‌، ئە‌گه‌ر‌چ‌ی‌ به‌هۆ‌ی‌ بۆ‌چ‌و‌ون‌ و ئ‌ای‌دی‌ۆ‌لۆ‌ژ‌یا‌کان‌یان‌ د‌ژ‌ن‌ له‌گه‌ل‌ عه‌ق‌ل‌پ‌ه‌خ‌نه‌گر‌ان‌ه‌ و په‌ره‌سه‌ند‌ی‌ له‌ ن‌ی‌و‌ گه‌ن‌جه‌کان‌دا‌. له‌م‌ رو‌وه‌وه‌ له‌ و‌لات‌انی‌ د‌وا‌که‌وت‌و‌ود‌ا‌ بۆ‌ست‌مۆ‌د‌یر‌ن‌یز‌م‌ بۆ‌ته‌ قه‌ن‌ات‌یک‌ بۆ‌ ئە‌و‌ ئ‌اید‌ی‌ۆ‌لۆ‌ژ‌ان‌ه‌ی‌ ده‌یان‌ه‌ه‌ور‌یت‌ به‌ ب‌ی‌ ه‌ی‌چ‌ چه‌شن‌ه‌ ه‌ز‌رو‌ ق‌و‌ول‌بو‌ونه‌وه‌وه‌ ت‌ی‌پ‌رام‌ان‌یک‌ه‌وه‌ ب‌چ‌نه‌ ش‌ه‌ری‌ ک‌ول‌ت‌و‌وری‌ رۆ‌ژ‌او‌ا‌. پ‌ی‌م‌و‌ای‌ه‌ ئە‌گه‌ر‌ ئە‌م‌ ز‌ات‌ان‌ه‌ چ‌ر‌که‌سات‌یک‌یان‌ له‌گه‌ل‌ بۆ‌د‌ری‌ل‌ارد‌و‌ (فۆ‌کۆ‌) و (در‌یدا‌) و (قات‌یمۆ‌) دا‌ به‌سه‌ر‌ ب‌رد‌با‌ نه‌ک‌ ته‌نها‌ ق‌سه‌یه‌کی‌ان‌ بۆ‌ و‌تن‌ پ‌ی‌نه‌بو‌و، به‌ل‌کو‌ ده‌بو‌وه‌ هۆ‌ی‌ ئە‌وه‌ی‌ ئە‌وان‌ ب‌که‌ونه‌ ت‌ی‌ف‌کر‌ین‌ و ت‌ی‌پ‌رام‌ان‌ سه‌بار‌ه‌ت‌ به‌ که‌ل‌کو‌ه‌ر‌گ‌رت‌نه‌ هه‌ل‌ه‌کان‌یان‌ له‌ فه‌لسه‌فه‌که‌یان‌دا‌.

◀ جه‌مش‌یدی‌ ب‌ی‌ه‌نام:

گه‌ل‌یک‌ له‌ ئە‌ن‌تر‌ۆ‌پۆ‌لۆ‌ژ‌ه‌کان‌ ر‌ی‌ژه‌گه‌رای‌ی‌ وه‌کو‌و‌ ی‌ه‌ک‌یک‌ له‌به‌شه‌ سه‌ره‌کی‌ه‌کان‌ی‌ پۆ‌ست‌مۆ‌د‌یر‌نه‌ ده‌زان‌ن‌ و خ‌و‌ین‌د‌ن‌ه‌وه‌وه‌ ت‌ی‌گه‌ب‌ی‌شت‌نی‌ هه‌ند‌یک‌ له‌ رۆ‌ش‌ن‌ب‌یر‌انی‌ ئ‌ی‌ران‌ی‌ بۆ‌ نمو‌ونه‌ ئە‌وان‌ه‌ی‌ و ا‌دا‌کۆ‌ک‌ید‌ه‌که‌ن‌ له‌

فیمینیری ئیسلامی، ئەوهیه که به پشتبەستن بەم تیۆریه دهتوانن قسه له‌سەر جیاوازی نیوان ژنی رۆژه‌لاتی و ژنی رۆژاوازی بکهن و به‌م ئەنجامه‌شده‌گهن که ده‌سکه‌وته‌کانی ژنی رۆژاوازی بۆ ژنی ئیسانی به ئادان (سودمند) نابیت. به‌تیگه‌یشتنی من له‌مجۆره‌ بابەتانه‌دا ناتوانین مافی ئینسانه‌کان بۆ خاوه‌ن کولتووری جیاوازی بکهنه‌ بیانوو، ئەمه‌ش ئاشکرا به‌لگه‌نه‌ویسته‌ که من له‌گه‌ڵ ئەمجۆره‌ که‌لکوه‌رگرتنه‌ له‌ پرنسیپه‌کانی چه‌پی مۆدیرنیزمدا ته‌با نیم.

• رامینی جه‌هانبه‌گلوو:

ناتوانین به‌ بێ لێدوان و باسکردن له‌سەر شوناسگه‌رای بانی کولتووور و هه‌مه‌جۆری کولتووورەکان کۆتایی پێبھێنین. ئەمڕۆ ئیمه‌ له‌ سه‌رتانسه‌ری دنیا دا شایه‌تی خستنه‌به‌رده‌می ویسته‌ شوناسیه‌کانین. ئەم بابەتەش له‌ ئیڕاندا بوونی هه‌یه. پێموايه‌ رۆشنیرانی جیهانی سێ له‌ رابردوودا هه‌ستارییه‌کی زێده‌و زۆریان له‌سەر ئەم مه‌سه‌له‌یه‌ پيشاندا و بابەتی (شوناس) و (که‌له‌پوور) یان له‌ چوارچۆیه‌ ئایدیۆلۆژیا چه‌په‌ ئیستالینی و راسته‌ فاشیه‌کاندا خسته‌ روو. پێده‌چیت له‌به‌ر هه‌ره‌سه‌پینانی ئەم ئایدیۆلۆژیایانه‌ بێت، ئەمڕۆکه‌ بابەتی شوناسگه‌راییش به‌ شۆیه‌یه‌کی دی ده‌خړیته‌ روو، واته‌ هه‌ر له‌ چوارچۆیه‌ی ئەم باسه‌ی هه‌مه‌جۆری کولتوووری یان ته‌نانه‌ت له‌ چوارچۆیه‌ی جیۆپۆلۆتیکي جیهانی.

◀ جه‌مشیدی بیه‌نام:

له‌ رابردوودا ئینسانه‌کان پشتیان به‌ هیزه‌ نادیاره‌کان (نیروهای برتر) ده‌به‌ست: خوا، ئاسمان، رۆژ (خۆر) و دواتر په‌یوه‌ندیان له‌ته‌ك (سه‌رزهمین) ه‌کاندا پیکه‌ینا و بابەتی نیشتیمان و پابه‌ندبوون به‌و نیشتیمانه‌ هاته‌ کایه‌وه‌و پاشان نۆره‌ گه‌ییشه‌ (ده‌ولت – نه‌ته‌وه‌) کان و هه‌ستی به‌ندیواری پێیان. ئەمڕۆ ده‌ولت – نه‌ته‌وه‌ دواي تپیه‌رکردنی سه‌رده‌میکی زیڕین چیدیکه‌ سه‌رچاوه‌ی هه‌موو شوناسه‌کان نییه‌ که‌واته‌ ده‌شیت خود له‌مه‌ودا پالپشتی خۆی بێت و شوناسگه‌لیکی چه‌نچه‌شنیانه‌ بۆ خۆی بدۆزیته‌وه‌. به‌لام هیشتا زۆر زوو هه‌موو کۆمه‌لگه‌کان بینه‌ خاوه‌نی ئاوه‌ها هه‌لومه‌رجیک و به‌ندیوارییه‌ خزمی و نیشتیمانی و نه‌ته‌وه‌یه‌کان ده‌بنه‌ هۆی پیداه‌ری له‌سه‌ر شوناسه‌کان. دوو شیوه‌ روانین له‌م باره‌یه‌وه‌ هه‌یه، یه‌که‌م ئەو که‌سانه‌ن که‌ ده‌یانه‌وه‌یت له‌ دووتوی هه‌مه‌جۆری کولتووورەکان بژین. سنووریک بۆ خۆیان دانانین و برۆیانوایه‌ که‌ نابیت شوناس و ناسنامه‌ زیندانیک بێت که‌ ئینسانه‌کان تپیدا گه‌مارۆ بدرین. له‌ هه‌مه‌به‌ر ئەم بۆچوونه‌دا که‌سانیک هه‌ن که‌ پابه‌ندن به‌ ناسنامه‌ی کولتوووری – نه‌ته‌وه‌یی: به‌ تایبه‌تی له‌ سه‌رده‌می به‌رخوردی کولتووورەکان له‌گه‌ڵ یه‌کدی و له‌ ئارادا بوونی کولتووورە بالاده‌سته‌کان، له‌سه‌ر ئەم برۆیانه‌ن که‌ ده‌توانن ته‌نها به‌ جه‌ختکردن له‌سه‌ر ناسنامه‌ی کولتوووری – نه‌ته‌وه‌یی پیکه‌یه‌ک بۆ خۆیان له‌ نیو ئەم جیهانه‌دا که‌ به‌ره‌و (جیهانگیری) ده‌روات ده‌سته‌به‌ریکه‌ن. به‌ تایبه‌ت له‌ ده‌یه‌کانی رابردوودا هه‌ندیك له‌

رۆشنبیرانی جیهانی سێ له‌م باره‌یه‌وه هه‌ستارییه‌کی زێده‌یان له‌ خۆ نیشاندا و تا ئه‌و شوپنه‌ چوونه‌ پێشه‌وه که له‌ هه‌ندیك له‌ ولاتاندا گه‌رانه‌وه‌یه‌ك بۆ دوا هاته‌ ئاراو له‌ دووتوی ئه‌و جیهانه‌ی له‌ گۆران و پێشکه‌وتن‌دا‌یه هه‌ندیك له‌ کۆمه‌لگه‌کان که‌وتنه‌ نیو ته‌پکه‌ی چه‌شنیك له‌ گۆشه‌گیری کولتووری.

• رامینی جه‌هانبه‌گلوو:

ئیمه‌ له‌ ئێراندا شایه‌تی ئاوه‌ها هه‌لومه‌رجیك بووین و بینیمان که هه‌ندیك له‌ رۆشنبیران چلۆن له‌ باره‌ی له‌ناوچوونی شوناسی ئێرانی نووسییان و خه‌لکی ئێرانیان له‌ شالۆی کولتووری رۆژاوا ترساند.

◀ جه‌مشیدی بیه‌نام:

دوا‌ی کۆتاییهاتنی جه‌نگی دووهم و رزگاربوونی ولاته‌ کۆلونییه‌کان ولاتانیکی زۆر له‌ ئاسیا و ئه‌فریقا دامه‌زران که پێویستیان به‌ ریکخستنی ناسنامه‌یه‌ك بۆ خۆیان هه‌بوو. ئه‌م پێویستییه‌ له‌ چه‌ندین کۆنفرانسی گه‌وره‌ی یونسکو‌دا، به‌ تایبه‌ت له‌ کۆنفرانسی جیهانی فینیزدا له‌مه‌ر سیاسه‌ته‌ کولتوورییه‌کان و هه‌روه‌ها له‌ کۆنفرانسی ئاسیایی جاکارتاشدا خرایه‌ روو (١٩٧٠ و ١٩٧٢). دوا به‌ دوا‌ی ئه‌مه‌ش ولاتانی دیکه‌ش خوازیاری پاراستنی ناسنامه‌ی خۆیان‌بوون له‌ هه‌مبه‌ر ژیا‌ری رۆژاوا. له‌ حالیکه‌دا مه‌سه‌له‌که‌ سه‌باره‌ت به‌ هه‌ندیك له‌ ولاته‌ شارستانییه‌ کۆنه‌کان به‌مشپۆه‌یه نه‌بوو. هیندی و چین‌ی خاوه‌نی ناسنامه‌ی خۆیان‌بوون،

هه‌روه‌ها ئیمه‌ی ئێرانی‌ش به‌هامنجۆر، هه‌ستی نیگه‌ران‌بوونیشمان له‌م باره‌یه‌وه بێجیبوو. ئه‌گه‌ر (ئیمه‌ سیزه‌ر) و (فرانز فانۆن) له‌م باره‌یه‌وه نووسییان سه‌رنجی ئه‌وان بۆ کۆمه‌لگه‌لیکیتر بوو. ئه‌وان تیشکیان خسته‌ سه‌ر ئه‌و ولاتانه‌ی که سه‌رده‌مانی ئیستیسماریان تیپه‌رکردبوو، ئاماژه‌یان بۆ مرۆفیکی کۆلونیالکراو کرد که بووبوو به‌ (شت) و له‌ خۆنامۆ. من له‌ سه‌رده‌می جیهانگیریدا هیچ جو‌ره‌ ترس و خۆفیکم سه‌باره‌ت به‌ ناسنامه‌ی ئێرانی نییه‌. ناسنامه‌ی نه‌ته‌وه‌یی به‌رهاتی به‌رده‌وامی کۆیادی نه‌ته‌وه‌یه‌که‌و له‌ نیو میژوو، زمان و له‌ هه‌ستی یه‌گه‌رتوانه‌ی نیوان مرۆفه‌کاندا خۆیا ده‌بی‌ت. کولتووری ئێرانی کولتووریکی کۆن و ده‌وله‌مه‌نده‌و ئاشنایه‌ له‌گه‌ڵ کاریگه‌ری و کارتیکیه‌ری کولتووره‌کان.

له‌ سالانی پێشوودا ئه‌مه‌ برۆی نووسه‌ریک بوو که ده‌یگوت به‌ هاتنی ته‌راکتۆر بۆ ئێران ناسنامه‌ی ئیمه‌ ده‌که‌وێته‌ مه‌ترسییه‌وه. هۆی ئه‌م وته‌یه‌ ده‌گه‌رپێته‌وه بۆ نامتانه‌یی به‌ کولتووری ئێرانی. له‌م باره‌یه‌وه ده‌بی‌ت ئه‌م په‌یشه‌ی (گاندی) به‌ی‌نینه‌وه یاد که‌ وتویه‌تی (نامه‌ه‌وێت به‌ دیواره‌کان ماله‌که‌م گه‌مارۆ بده‌م و ده‌لاقه‌کانی له‌ به‌ر شنه‌ی باکان کلۆمبیکه‌م، ده‌مه‌ه‌وێت کولتووری هه‌موو ولات و نیشتمانه‌کان له‌ ماله‌که‌مدا رابوورن، به‌لام هه‌رگیز رینگه‌ ناده‌م که هه‌لکردنی ئه‌م بایانه‌ خه‌ساریک له‌ بونیاتی ئه‌م ماله‌م بده‌ن که گه‌لیک پته‌وو تۆکه‌مه‌یه).

بەشی چۆتەم

کۆیالۆژگە نیتوانی ژیاره کاج:
جیجها نگیڕه مۆکپیر نیتا
و
کۆلتوووره کله و روبه ریه کاج

• رامینی جه‌هانبه‌گلوو:

له دنیاى ئەم‌پڕۆدا باس له‌سەر هه‌ردوو چه‌مكى ژیارو كۆلتوور باسیكى دیکه‌ی له شوپندايه كه له ژیر ناوی دیاڵوگی نیوان ژیاره‌كان ئیدوانی له‌سەر ده‌كریت. هه‌روه‌ك ده‌زانن ئەم مه‌سه‌له‌یه له چه‌ند سالی رابردوودا له ئاستی ئی‌یران و له ئاست دنیا‌شدا بایه‌خێكى زۆرى پیدراوه. ئەوه‌ی فه‌رامۆشده‌كریت ئەمه‌یه كه ئەم باسه‌ی دیاڵوگی نیوان ژیاره‌كان باسیكى كۆنه كه له‌م رۆژانه‌دا دیسان وه‌كوو زه‌روره‌تیكى جیهانی كۆتۆته گه‌ر. به‌ رای من له‌ دوو ده‌یه‌ی رابردوووه‌ له‌ بوا‌ری په‌یوه‌ندی نیوان ژیاره‌كان گۆرانكارىگه‌لیكى گرنگو و پ‌رپایه‌خ روویداوه. به‌مه‌ج‌شه‌نه‌ چیدی به‌ ته‌نها وڵاتانی جیهانی س‌ نین كه له‌ به‌رانبه‌ری رۆژاوادان به‌لكو گشت وڵاتان، چ رۆژاواى بن یاخود نارۆژاواى، له‌گه‌ڵ دیاردەى جیهانگیریدا به‌ره‌و‌پ‌وون، ئەمه‌ش به‌رهاتى كۆتاییهاتنى شه‌رى ساردو ئابووری بازارو دیکه‌ی رووداوه گرنگه‌كانى ئەم بیست س‌له‌ی رابردوووه. ئەگه‌ر تیشك بخه‌ینه‌ سه‌ر كیشه‌كانى ئی‌یران ئەوا ده‌بینین كه رۆژ له‌ دواى رۆژ ئەم مه‌سه‌له‌یه‌ی جیهانگیرى بۆ ئی‌مه‌ش وه‌كوو بابه‌تیكى زه‌روریت‌رو گرنگ‌تر خۆى ده‌نوێنى. هه‌لبه‌ت له‌ په‌له‌ی یه‌كه‌مدا له‌ ره‌ه‌نده‌ ئابووری و سیاسیه‌كانیدا، به‌لام ناتوانین ره‌ه‌نده‌ كۆلتووریه‌كه‌شى له‌ به‌رچاونه‌گ‌رىن. چیت ناتوانین رۆچینه‌ خه‌ویكى زستانه‌ی دۆگماتیزمیداو په‌یتاپه‌یتا به‌ خۆمان هه‌لب‌لینه‌وه‌ كه‌ چ نه‌ته‌وه‌یه‌كى گه‌وره‌ین و چ خزمه‌تگه‌لیكى گرنگمان كه‌ ئاراسته‌ی مرۆفایه‌تى نه‌گ‌ردوووه، له‌ حالێكدا ده‌بینین رۆژ له‌ دواى رۆژ ژماره‌ی ئەو گه‌جانه‌ی ئی‌یران به‌جیده‌هێلن و چیدیكه‌ نایانه‌وێت سه‌ر به‌م وڵاته‌دا بکه‌نه‌وه‌ روو له‌ زیادبوون ده‌كهن.

◀ جه‌مشیدی بیه‌نام:

به‌ پێى ئەو دوو پیناسه‌یه‌ی بۆ ژیارو كۆلتوور كرده‌مان، پیموایه‌ باشتر وابیت كه له‌باره‌ی دیاڵوگی نیوان كۆلتووره‌كان قسه‌ بکه‌ین تا له‌باره‌ی دیاڵوگی نیوان ژیاره‌كان. چوونكى به‌ رای من پیناسه‌ی ژیار خاوه‌نى بنخان و كۆله‌كه‌یه‌كى پته‌و نییه‌ كه هه‌موومان بتوانین له‌سه‌ریبیکبێین. ئەگه‌ر مه‌به‌ست له‌ ژیار ئایین بیت باشتر وایه‌ بلێین دیاڵوگی نیوان ئایینه‌كان. ئەگه‌ر ژیار له‌سه‌ر بنه‌مای جوگرافی بیت ئەوا باشتر وایه‌ بلێین دیاڵوگی نیوان باشوورو باكوور. كه‌وابوو ئی‌مه‌ پیناسه‌یه‌كى دروستمان بۆ ژیار له‌لا نییه‌، له‌ حالێكدا كۆلتوور خاوه‌نى پیناسه‌یه‌كه‌ ده‌توانین هه‌ستیبیکه‌ین و ئی‌تیبگه‌ین. به‌لام با بزانین كه ئەم دیاڵوگه‌ له‌ ئی‌راندایه‌ چ شپۆه‌یه‌ك خراوته‌ روو. ئی‌مه‌ له‌ ئی‌راندایه‌ بۆ ماوه‌ی (۱۵۰) سال، به‌ره‌نگارى رۆژاوا بووینه‌وه‌، شیت و شه‌یدایبووین، لاسایمانك‌رده‌وه‌ دواتر ره‌خنه‌مان لیگرتو له‌ ده‌ره‌نجامی‌شدا به‌ شه‌یتانسيفه‌ت ناووسمانك‌رد. به‌لام له‌ سه‌رحه‌م ئەم ماوه‌یه‌داو هیشتاك‌ه‌ش، خۆمانمان به‌ پیناز له‌ رۆژاوا نه‌زانى. له‌ ماوه‌ی ئەم (۱۵۰) ساله‌دا ئی‌مه‌ دوو پ‌رۆژه‌ی مۆدیرنیزاسیۆنمان هه‌بووه‌، یه‌کیان سیاسى و ئه‌ویدیكه‌یان ئابووری و كۆمه‌لایه‌تى:

پ‌رۆژه‌ی مۆدیرنیزاسیۆنى سیاسى له‌ قۆناغى یه‌كه‌مدا بریتیبوو له‌ سه‌قامگیربوونی مه‌شروتیه‌ت و دامه‌زرانى حكومه‌تى مه‌شروته‌ی په‌رله‌مانى، له‌ قۆناغى دووه‌میشدا دامه‌زرانى ده‌ولت - نه‌ته‌وه‌یه‌كى تازه‌بوو كه‌ جیى ئیمپراتۆریای قه‌جهرى به‌ پیکهاته‌ عه‌شیره‌تییه‌كه‌ی گرت‌ه‌وه‌. ویستی یاساو مه‌شروتیه‌ت بۆ ئی‌مه‌ ویستی یه‌كێك له‌

ره‌گه‌زه‌کانی مۆدیرنیتی رۆژاوا‌یی نه‌بوو، به‌لکو کاردانه‌وه‌یه‌کی سروشتی بوو له هه‌مبەر دیکتاتۆریه‌ت و دیسپۆتیزی سهرده‌مانی قه‌جهریدا و دامه‌زراندنی ده‌ولت — نه‌ته‌وه‌ش که مانای چرکردنه‌وه‌و ریکخستنی یه‌کیه‌تی نه‌ته‌وه‌یی ده‌گرته‌وه‌ کاردانه‌وه‌یه‌که‌بوو له هه‌مبەر ئه‌و ئاخۆرانوماخۆران (هرج و مرج)ه‌ی له سالانی پاش جه‌نگی یه‌که‌می جیهانی‌دا له ئارادا‌بوون. به‌شی یه‌که‌می ئه‌م پرۆژه‌یه‌ هاوکات له‌گه‌ڵ شۆرشی مه‌شروتییه‌تدا ده‌ستیپێکردو به‌شی دووه‌میشی هاوکات له‌گه‌ڵ دامه‌زرانی حکومه‌تی ره‌زاشادا، به‌لام پرۆژه‌ی مۆدیرنیزاسیۆنی ئابووری و کۆمه‌لا‌یه‌تی له سه‌ره‌تادا به‌ شیوه‌ی ئامانجی پێشخستنی ئابووری و دامه‌زرانی بانک و هیلث‌ئاسن و وه‌کوو هیت، له نووسینه‌کانی رۆشنیرانی سه‌رده‌می کۆتاییهاتنی قه‌جهری خو‌ی ده‌رخست و دواتر به‌ کرده‌وه به‌ پێهه‌ستانه‌کانی ره‌زاشا له‌مه‌ر به‌پیشه‌ییکردنی ولات و دامه‌زراندنی ئابوورییه‌کی ده‌ولته‌ی (له‌سه‌ر بنه‌مای مۆدیلی ئه‌و سه‌رده‌می ئه‌لمانیا) درێژه‌ی پیدراو له‌سه‌ریه‌کیشه‌وه‌ ره‌نگی (نوێسازی بالاده‌ستانه‌ی) به‌ خو‌وه‌گرت. دوابه‌دوای کۆتاییهاتنی جه‌نگی دووه‌م سه‌رده‌می فره‌به‌ری ئابووری ده‌ستیپێکردو به‌رنامه‌ پێنج سالی و حه‌وت سالییه‌کان خرا‌نه‌ قۆناغی جیه‌جیکردنه‌وه‌وه‌.

به‌لام سه‌باره‌ت به‌ هه‌ردوو پرۆژه‌که‌ به‌و شیوه‌یه‌ی که‌ ده‌بوا‌یه سه‌رنه‌که‌وتین. مه‌شروته‌ په‌رله‌مانییه‌که‌ی ئی‌مه‌ ورده‌ کالبۆوه‌و فره‌به‌ری ئابووری به‌هۆی نه‌بوونی ریکخستنیکی دروستی به‌رنامه‌کان و سه‌رنج‌نه‌دان به‌ ره‌ه‌نده‌ کولتوورییه‌که‌ی فره‌به‌ری، بووبه‌هۆی چی‌بوونی فه‌وزاو هاته‌نئارای پیک‌دادان و کار گه‌ییشه‌ شوینیک ته‌نانه‌ت

که‌سانگه‌لیک خیراییه‌که‌ی ئه‌م فره‌به‌رییه‌و نابه‌راوردی (عدم تطبیق) له‌ته‌ک هه‌ندیک له ده‌زگاکاندا وه‌ک هۆیه‌ک بو‌ روودانی شۆرشی (١٩٧٩)یان له‌قه‌له‌م دا.

له ده‌یه‌ی شه‌ست (١٣٦٠) به‌دواوه‌ لایه‌نگرانی بیرورا جیهانیسیکان، به‌ بێئه‌وه‌ی جیاوازییه‌ک له نیوان هه‌لومه‌رجی ئێ‌ران و ولاته‌ تازه رزگارکراوه‌کانی ئه‌فریقی یان ئاسیایی که‌ له به‌ندی کۆلۆنیالیزمدا‌بوون، دا‌بنین، ره‌خنه‌یان له رۆژاواخوازه‌کان گرتو که‌وتنه‌ شه‌رو پیک‌دادان له‌گه‌ڵ ده‌ولته‌ی رۆژاواخوازادا و له گه‌ران به‌ دوای چاره‌سه‌ردا، په‌نایان برده‌به‌ر (گشتییه‌تی ئیسلامی).

هاوکات له‌گه‌ڵ رووداوه‌کانی (١٩٧٩)دا هه‌رچه‌ند گه‌لیک گۆرانکاری خۆ‌بابوو به‌لام مۆدیرنیزاسیۆنی ئابووری که‌متازۆر درێژه‌ی پیدراو جوړیک له مۆدیرنیزاسیۆنی بالاده‌ست به‌رده‌وامکرا به‌م جیاوازییه‌وه‌ که له ده‌ سالی یه‌که‌می پاش شۆرشدا که سه‌رده‌مانی ئایدیۆلۆژیا بوو، ده‌ولته‌ت ده‌ستی‌دایه‌ خۆمائیکردنی پیشه‌و بانک و بیمه‌کان و... دژایه‌تیکرد له‌گه‌ڵ سه‌رمایه‌گوزاری ده‌ره‌کیدا له‌ حالیکدا له ده‌یه‌ی دووه‌می پاش شۆرشدا شایه‌تی گه‌رانه‌وه‌یه‌که‌بووین بو‌ تایبه‌تیکردن (خصوصی کردن)ی ریکخراوه‌کان و هاندانی سه‌رمایه‌گوزاری ده‌ره‌کی و ریکخستنی ناوچه‌ ئازاده‌کان و... تادوا‌یی. هه‌لبه‌ت له پال ئه‌م مۆدیرنیزاسیۆنه‌ که‌متازۆر سه‌رکه‌وتوو ئابوورییه‌دا، دژایه‌تیکردنی رۆژاواو مۆدیرنیتی به‌ دروشمی خه‌بات له دژی شالۆی کولتووری رۆژاوا به‌ توندی درێژه‌ی پیدرا.

• رامینى جه‌هانبه‌گلوو:

یه‌کێک له هه‌مان نه‌و کێشانه‌ی نه‌م‌پ‌رۆ کۆمه‌لگه‌ی ئێرانی گێرۆده‌یه‌تی دووربوونه له رووداوو به‌سه‌رهاته نیونه‌ته‌وه‌یه‌یه‌کان له بواری هونه‌رو وپژهو زانستو فه‌لسه‌فه‌و ته‌نانه‌ت سیاسه‌تیشدا. به‌ ده‌رپ‌رینیک‌تر له کۆی نه‌م به‌ستینه‌نه‌دا ئیمه له ریزی مه‌سه‌ره‌فکه‌رانداين نه‌وه‌کوو له ریزی به‌ره‌مه‌یه‌نه‌رانی جیهانیدا. زۆربه‌ی هه‌ره زۆری گه‌نجه ئێرانییه‌کان زانیارییه‌کانی نه‌م‌پ‌رۆی دنیا له رینگه‌ی نه‌نته‌رنی‌ت یان سه‌ته‌لایت یاخود سی - دی و دی - قی - دی وه‌رده‌گرن به‌لام به‌شداریه‌کی راسته‌وخۆیان له ره‌وتی بیجمه‌به‌ستنی جیهاندا نییه، واته‌ هاوولاتییه‌کی جیهانی پله‌ دوون. ئێرانییه‌کان له بواری پێشخستنی کولتووری مرۆییدا به‌شداریه‌کی که‌میان هه‌یه به‌لام له گه‌رانیک‌ی له‌را‌ده‌به‌ده‌رو بیسنووردان بۆ ناسینی نه‌م پێشکه‌وتنانه. هه‌ر به‌م مه‌به‌سته پێده‌چیت بیسوود نه‌بیت که‌ تۆزیک سه‌بارت به‌و گۆرانکاریه‌یه‌ی نه‌م بیست سائه‌ی دوایی له دنیا‌دا هاته‌ئارا بدوین. به‌ رای من له بیست سائی رابردوودا تیزه‌ فه‌لسه‌فی و کۆمه‌لایه‌تی و ئابوورییه‌کان له‌سه‌ر بنه‌مای سێ ته‌وه‌ری سه‌ره‌کی یاخود له‌سه‌ر بنه‌مای سێ باسی بنه‌په‌تی سه‌قامگیربووه. یه‌که‌م، باسو دیا‌لۆگی نیوان ریزه‌گه‌راکان و گشتگه‌راکانه که له بنه‌په‌تدا له‌سه‌ر ته‌وه‌ری مافی مرۆفدا سوو‌راوه‌ته‌وه. دووم، باسی قه‌یرانی مۆدیرنی‌تی و هزره‌کانی پۆسته‌مۆدیرنه‌یه که له‌سه‌ر بنه‌مای عه‌ق‌ل‌گه‌رایه‌ی پیکه‌اتووه. سییه‌مینیش باسی نیوان لیبراله‌کان و کۆمه‌لگه‌خ‌وازه‌کانه که باسکردنه له‌سه‌ر ناوه‌رۆکی فه‌لسه‌فه‌ی سیاسی و نابه‌سبوونی بیرۆکه‌ی

تاکه‌که‌سییه‌کان بۆ پێشکه‌وتن و فره‌به‌ری سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی کۆمه‌لگه‌ روژاوا‌یه‌یه‌کان. هه‌لبه‌ت نه‌م باسه‌ی سییه‌م پتر کۆمه‌لگه‌ی نه‌م‌ریک‌ای باکوور ده‌گریته‌وه که زیاتر له دووسه‌د سائه‌ بابته‌تی مافه‌ تاکه‌که‌سییه‌کانی ئۆرگانیزه‌ کردووه. زۆربه‌ی هه‌ره زۆری نه‌م باسانه‌ ده‌ره‌نجامی پێشوه‌چوونی دیمۆکراسی و هه‌ره‌سه‌یه‌نانی کۆمونیزم و کاریگه‌ری پێشکه‌وتنه‌ زانستی و ته‌کنه‌لۆژیکیه‌کانه له‌سه‌ر ژینگه‌ مرۆی.

◀ جه‌مشیدی بیه‌نام:

له‌م سه‌رده‌مه بیست سائه‌دا له دنیا چی روویدا؟ بیگومان دارمانی دیواری به‌رلین و له‌به‌ریه‌که‌ه‌له‌وه‌شانی بلۆکی کۆمونیست (سۆقیه‌ت و ولاتانی ئه‌ورووپای رۆژه‌لات) رووداویکی هه‌ره‌گرنگبوو که شانبه‌شانی نه‌وه دووجه‌مه‌سه‌ریبوونی دنیا ته‌فروتووناکراو پرۆسه‌ی گلوبالیزی ئابووری و دارایی و کولتووری شوینی نه‌وی گرته‌وه، که نه‌م‌پ‌رۆ کۆی مه‌سه‌له‌کانی دیکه‌ی خستۆته‌ ژیر چاودیریی خۆیه‌وه. لیبرالیزی نوی رینۆینی ئابووری جیهانی ده‌کات و ئابووری بازاریش به‌ فۆرمگه‌لیکی نویتر ده‌رکه‌وتووه. فره‌به‌ری ئابووری که‌ دوای جه‌نگی دووم بۆ خه‌لکانی هه‌موو ولاتان نامانجیک‌ی گرنگبوو بایه‌خیک‌ی که‌متری هه‌یه‌وه هه‌تا نه‌و سه‌رنجه‌ی که ریک‌خراوه نیونه‌ته‌وه‌یه‌یه‌کان له کۆندا پێیانده‌دا چیدیکه‌ نایه‌ن. تیۆره‌که‌ی (قوناغه‌کانی گه‌شه‌ی ئابووری) (رۆستۆ) چیت دا‌کۆکیکه‌ریکی نییه‌وه له‌م دوا‌یه‌یه‌شدا خراوته‌ به‌ر ره‌خنه‌ی توندی کۆمه‌لناسانیکی وه‌کوو ئالان تۆرین و (ئه‌دگار مۆرن). ته‌نانه‌ت

نهدگار مؤرن جه‌ختی له‌سهر ئه‌وه کردووه که ده‌شپټ مه‌سه‌له‌ی فرهبه‌ری له سهرانسهری جیهانداو به شپوهیه‌کی گلوبال (global) له به‌رچاوبگرین نه‌وه‌کوو له ههر ولاتیکدا به پیی مه‌سه‌له‌کانی کومه‌لگه‌یه‌کی لوکال (local) دا، ئه‌مه‌ش گورانیکی گرنکه سه‌بارت به‌و تیورانه‌ی له‌باری فرهبه‌ریدا خراونه‌ته روو.

له گۆشه‌نیگای فه‌لسه‌فیشه‌وه، ئه‌و رخنه په‌رشوبلاوانه‌ی خرا‌نه به‌ردهم مؤدیرنیتی رۇژاوا‌یی (رخنه‌ی لایه‌نگرانی فوتابخانه‌ی فرانکفورت و نه‌وانیدی) دهرگایان بو ئه‌و بو‌چوونانه‌ی به پو‌ستمؤدیرنیزم ناوونوسده‌گرین خسته سه‌رپشت. هه‌لبه‌ت زورن ئه‌و که‌سانه‌ی برپوا‌ینوا‌یه ئه‌مه سه‌روشتی مؤدیرنیتی خو‌شیه‌تی که به‌رده‌وام خو‌ی نه‌ریده‌کاتو به به‌رگ و فو‌رمگه‌لیکی نو‌یتر دهرده‌که‌و‌یت، که‌واته زا‌راوه‌ی پو‌ستمؤدیرنیزم ناتوانی‌ت خاوه‌نی مانایه‌ک بی‌ت. رهنکه بتوانین بلین که هاوشانی (جیهانگیری جیهان) کیشی کولتور بو جاریکیدی به شپوهیه‌کی نو‌یتر خراونه‌ته روو. به دیویکدا باس له پیکدادان یان ناشتی نیوان کولتوره‌کان ده‌کریت و به دیویکیترا باس له په‌یوه‌ندی کولتوره‌کان ده‌کریت له‌گه‌ل کولتووری نو‌ی جیهانی که دیارده‌یه‌کی تازه‌ده‌رکه‌وته‌یه. کومه‌لیک له کولتووری واقعی و کولتووری مه‌جازی (virtual) که مه‌ترسیی په‌کیه‌تی کولتووری له هه‌ناوی خو‌یدا هه‌لگرتووه، به‌لام له‌بیرمان نه‌چیت به وته‌ی هه‌ندیک له فه‌یله‌سووف و کومه‌لناسان ئه‌مه ده‌توانی‌ت سیمبولی به‌ها کولتووری و ئه‌خلاق‌ی و کومه‌لایه‌تییه بایه‌خداره‌کان بی‌ت که سه‌رجه‌م کولتوره‌کان قبو‌ل‌تیانه. هه‌روه‌ک وت‌مان یونسکو دوا‌ی لی‌دوانگه‌لیکی زور له‌م باره‌یه‌وه، هیواداره

که ئه‌م کولتوره جیهانییه جه‌خت له‌سهر که‌له‌پووریکی هاوبه‌ش به‌لام له هه‌مانکادا هه‌مه‌جو‌ری کولتوره‌کان بکات.

• رامینی جه‌هانبه‌گلوو:

ریگه‌م بدن با لی‌ردها تو‌زیک سه‌بارت به (جیهانگیری) بدوین. له ئیراندا زورک‌هس (جیهانیسازی) له‌جیات‌ی وشه‌ی (جیهانگیری) به‌کارده‌هین و به جو‌ریک له جو‌ره‌کان دیسان هه‌مان ئه‌و تیوره‌یه‌ی پیلان له بواری ئابووری و سیاسیدا دیننه پیشه‌وه و پیانوا‌یه (جیهانیسازی) یانی زالبوونی ئه‌مپریالیزمی رۇژاوا‌یی به‌سهر ولاته هه‌ژاره‌کانی جیهانی سی‌دا. ئه‌گه‌ر له چوارچپوه دارزیوه‌که‌ی مارکسیزم – لینینیزم خو‌مان فوتار بکه‌ین و ره‌وتی (جیهانگیری) له چوارچپوه‌ی به‌ها کولتووری و په‌یوه‌ندییه سیاسی و ئابوورییه‌کانی ئه‌م‌رؤی دنیا‌دا ببینین ئه‌وا ده‌توانین به‌م دهره‌نجامه بگه‌ین که ناتوانین به فه‌نده‌مه‌نتالیزمی ئایدیولوژیانه‌و تیروریزم وه‌لامی زالبوون و بالاده‌ستی کومپانیا نیونه‌ته‌وه‌یه‌یه‌کان بده‌ینه‌وه، به‌لکو باشترین ریگه، چوونه نیو ره‌وتی جیهانی و به‌شداریکردنه له گفتوگویه‌کی چالاک له‌گه‌ل ولاته رۇژاوا‌ییه‌کاندا. هه‌لبه‌ت له‌بیرمان نه‌چیت ئه‌م گفتوگویه‌ی پیکنایه‌ت مه‌گه‌ر ولاتانی جیهانی سی خو‌یان خه‌ریک‌بکه‌ن به داهینانی فیکرو موماره‌سه‌ی دیموکراسی و له دووتوی په‌یوه‌ندییه سیاسی و ئابوورییه‌کانی خو‌یاندای بیرۆکه‌ی سه‌ره‌رؤیی قه‌لاجو بکه‌ن. به‌لام رهنکه باشترین ریگه بو والا‌کردنی رخنه‌و کلاکردنی بیرۆکه‌ی سه‌ره‌رؤیی به‌جیهانیبوون و جیهانیبیرکردنه‌وه بی‌ت. زوربه‌ی هه‌ره زوری

ره‌خنه‌گره جیهانی سییه‌کان له نیو رهوتی ئەم به‌جیهانیبوونه‌دا به شیوه‌به‌کی خۆپه‌راویزبیرانه‌و ناوچه‌یی ژیانده‌گه‌ن. له کۆنفرانس‌ه نیونه‌ته‌وه‌ییه‌کاندا به‌شداریناکه‌ن، به‌ته‌ن‌ها به‌زمانی فارسی دهنووسن و له‌باس و هه‌فیه‌یشین له‌ته‌ک بیرمه‌ندو خودانبیره‌ر ژواواویی و رۆژه‌لاتییه‌کاندا ده‌ترسن. به‌مانایه‌کیتر هی‌زی هه‌لسه‌نگاندنی یه‌ک‌دیواندنه‌ کولتوورییه‌کانیان تی‌دا نییه‌و گه‌لیک شانازیش به‌م کاره‌وه ده‌که‌ن.

◀ **جه‌مشیدی بیه‌نام:**

دژبه‌رانی جیهانگیری ئابووری و کولتووری برپاوانوایه‌ که‌نه‌مانی سنووره‌ نه‌ته‌وه‌ییه‌کان و خۆیابوونی دنیا‌یه‌ک که‌ تی‌دا ره‌وته ئابووری و داراییه‌کان تی‌کته‌ن‌راون ده‌بیته‌ هۆی له‌نیوچوونی کولتووره‌ ناوچه‌یی و نه‌ته‌وه‌ییه‌کان. له‌به‌ر نه‌بوونی هی‌زی به‌رگریکردن له‌خۆ له‌به‌رامبه‌ر شه‌که‌ کولتوورییه‌کاندا که‌ پی‌که‌ته‌ی و‌لاته‌ ده‌وله‌مه‌نده‌کان و ناسیته‌ری کولتووری ئە‌ه‌وانن دیکه‌ی کولتووره‌کان هی‌زی دا‌هین‌ه‌رانه‌ی خۆیان له‌ده‌ستده‌ن و کولتووریکی یه‌که‌و یه‌کشپوه‌ له‌جیهاندا دپته‌ناراو ئە‌م کولتووره‌ نه‌ک ته‌ن‌ها خۆی به‌سه‌ر و‌لاته‌ لاوازه‌کاندا ده‌سه‌پینیت به‌لکو هه‌تا خۆی به‌سه‌ر و‌لاته‌ پیشه‌ییه‌ رۆژاواویییه‌کانیشدا ده‌سه‌پینیت. ئە‌م‌رۆ که‌ فه‌ره‌نسییه‌کان له‌سه‌ر ئە‌م بابه‌ته‌ زانیارییان به‌ده‌سته‌ته‌یناوه به‌رگریده‌که‌ن له‌ ناسنامه‌ی کولتووریی خۆیان و (که‌له‌پووری کولتووریی) فه‌ره‌نسی. هه‌رچه‌نده‌ ئە‌من به‌ ته‌واوه‌تی له‌گه‌ل ئە‌م چیرۆکه‌دا ته‌بانیم به‌لام ده‌بیته‌ هه‌وه‌ قبوولبکه‌ین که‌ ئیمه‌ له‌ دا‌هاتوودا

به‌ شیوه‌یه‌کی دی ده‌ژین و ئە‌گه‌ر تا ئیستا جیهانی سئ به‌ره‌نگاری رۆژاواو کولتووره‌ مۆدی‌رنه‌که‌ی بۆته‌وه‌ له‌مه‌ودوا تی‌کپرای و‌لاته‌ چ هه‌ژارو چ ده‌وله‌مه‌نده‌کان له‌ به‌رامبه‌ری ئە‌م کولتووره‌ جیهانگیره‌دان که‌ جیاوازه‌ له‌گه‌ل ئە‌وه‌ کولتووره‌ جیهانگیره‌ی به‌ ته‌ن‌ها خاوه‌نی ماکیکی رۆژاواوییبوو. هه‌ندیکیتری سۆسیۆلۆژی و فه‌یله‌سووفان باوه‌رپاوانوایه‌ که‌ ئە‌گه‌ر جیهانگیری، کولتووری نه‌ریتی و بگه‌ر کولتووری رۆژاواویی له‌نیوده‌بات ده‌رگاگه‌لیکی نویت‌ر به‌ رووی کۆمه‌لگه‌کان ده‌کاته‌وه‌و ئە‌وان له‌و شوناسانه‌ی رزگارده‌کات که‌ ده‌بنه‌ هۆی گۆشه‌گیری و به‌رخوردی ئە‌وان له‌گه‌ل دیکه‌ی کولتووره‌کاندا.

به‌هۆی پی‌شکه‌وتنی زانست و ته‌کنه‌لۆژیای گۆرانکارییه‌ سیاسییه‌کان که‌پیتالیزم که‌وتۆته‌ ره‌وتگه‌یه‌کی نویت‌ره‌وه‌و ئە‌وه‌ تۆره‌ قه‌به‌ به‌ره‌مه‌ینه‌ری و په‌یوه‌ندی و زانیارییه‌ بان – نه‌ته‌وه‌ییانه‌ ها‌توونه‌ته‌ ئارا که‌ سه‌ربه‌خۆ له‌ ده‌وله‌ته‌کان ئابووری جیهان به‌رپوه‌ده‌به‌ن و بی‌گومان له‌ دوا‌رۆژی‌شدا کولتووری جیهانی ریک‌ده‌خه‌ن. گلوبالیزمی ئابووری و زانیارییه‌کان ده‌بنه‌ هۆی زالبوونی پرۆسه‌ی به‌جیهانیبوونی شین‌ه‌یی کولتووری بالاده‌ست و ته‌کنه‌لۆژیای نوئی په‌یوه‌ندییه‌کانی کولتووری بالاده‌ست که‌ کولتووریکی بان – نه‌ته‌وه‌یی و له‌ دۆخی گه‌شه‌کردن‌دایه‌ له‌ ری‌ی شه‌ه‌ک و نووسین و وینه‌کاندا له‌ سه‌رتاسه‌ری دنیا‌دا به‌لاو ده‌کاته‌وه‌. باسه‌ سه‌ره‌کییه‌که‌ی ئە‌م‌رۆ له‌مه‌ر شوناسی کولتووری بالاده‌سته‌و ئە‌م پرسیاره‌ش که‌ داخۆ ئە‌مه‌ کولتووری ئە‌وروپیییه‌ یان کولتووری ئە‌م‌ریکی یاخود کولتووریکی تی‌که‌لاوی بی‌پیشه‌ی بازرگانییه‌ که‌ له‌سه‌ر ده‌ستی ئامرازه‌ په‌یوه‌ندییه‌ گشتیییه‌کان

ژباړو تازه‌گه‌ری

که خاوه‌نانیان کۆمپانییه نیونه‌ته‌وه‌ییه‌گانن خه‌ریکه به‌ره‌به‌ره بۆ هه‌موو لایه‌ک په‌لده‌هاو؟ یان ئاخۆ ئه‌و کولتووره جیهانییه‌ی پښتەر ئاماژه‌مان پښدا کۆمه‌لک‌ه له‌و به‌هایانه‌ی که کۆی شارستانییه‌ته‌کان په‌سه‌ندیانکردووه؟ له‌ پال ئه‌م کولتووره‌شدا چاره‌نووسی کولتووره نه‌ته‌وه‌ییه‌کان به‌ره‌و کوپده‌چیت. ئایا ئه‌م کولتوورانه ده‌توانن هه‌مه‌جۆری خۆیان بپارێزن و سه‌ره‌لنه‌وی بپنابکرێنه‌وه. هه‌ر کولتووریک به‌ به‌ره‌که‌تی دانووستان له‌گه‌ل کولتووره‌کانیتردا فره‌به‌ری به‌ده‌سته‌ده‌ییت (تیۆره‌ی زاماوکاری لیفی استرۆس) به‌لام له هه‌مانکاتدا ده‌شیت به‌رگریه‌ک له‌ خۆی نیشاندات چوونکی ئه‌گه‌ر وانه‌کات به‌ خیرایی چیدیکه شتیکی بۆ ئالوگۆرکردن پښامینیت. نه‌بوونی په‌یوه‌ندی کولتووری و زی‌ده‌پۆییکردن له‌ په‌یوه‌ندی، هه‌ردووکیان مه‌ترسیدارن. له‌ دنیا‌ی ئه‌م‌رۆدا هاوزه‌مه‌نیی کولتووره‌کانی سه‌رده‌مه جیا‌جیا‌کان جیی به‌رده‌وامیی کولتووره‌کانی گرتوته‌وه‌و ئه‌م راستییه ریگا بۆ زاماوکردنی کولتووره‌کان له‌ته‌ک یه‌کدی خۆشترده‌کات. ئه‌گه‌ر سه‌ره‌لنه‌وی بگه‌رێینه‌وه بۆ بابه‌تی مۆدیرنیتی ده‌توانین ئه‌م چه‌ند پرسپاره‌ی خواره‌وه بچه‌ینه روو:

یه‌که‌م: داخۆ جیهانگیری کولتوور، شوپښیی پروسه‌ی مۆدیرنیتی روژاوا‌یی هه‌لده‌گریته‌وه؟

دووهم: ئایا کولتووری جیهانگیر مۆدیرنیتی تایبه‌ت به‌ خۆی دینیته‌ کایه‌وه؟

سه‌ییه‌م: ئاخۆ له‌ داها‌توودا سه‌ربه‌خۆ له‌ مه‌سه‌له‌ی کولتووری جیهانی، مۆدیرنیتی‌گه‌لیکی جیا‌جیا دیته‌ کایه‌وه‌و کۆمه‌لگه‌ جیا‌جیا‌کان

ژباړو تازه‌گه‌ری

له‌سه‌ر بنه‌مای هه‌مه‌جۆری کولتووری، مۆدیرنیتی‌گه‌لیکی جیا‌جیا بنیاتده‌نښنه‌وه؟

زۆربه‌ی هه‌ره زۆری سۆسیۆلۆژه روژاوا‌یییه‌کان بپروایانوايه که مۆدیرنیتی ته‌نیا یه‌کیکه، به‌لام مۆدیرنیزاسیۆن به‌ گوپه‌ری خه‌سه‌له‌ته کۆمه‌لایه‌تی و کولتوورییه‌کان ده‌توانیت جۆربه‌جۆر بیت. راستییه‌که‌ی ئه‌وه‌یه چیت ناتوانین قسه‌ له‌مه‌ر کولتووری ره‌سه‌ن یاخود نه‌ریته شه‌قلنه‌شکاوه‌کان بکه‌ین، له‌ ئاینده‌شدا ناتوانین به‌رگری له‌ مۆدیرنیتییه‌کی یه‌که بکه‌ین، چونکو ئه‌م مۆدیرنیتی‌هه‌ش به‌هۆی به‌رخوردی کولتووره‌کان له‌گه‌ل یه‌کدی فۆرمه‌ ته‌واوه روژاوا‌یییه‌که‌ی له‌ده‌ست ده‌دا و به‌هۆی موتوربه‌بوونی کولتووره‌کان (hybridation) پیکه‌وه، کولتووریک تازهر دیته ئاراوه که نه‌ ئه‌مه‌یه‌و نه‌ک ئه‌وه‌شه. نه‌ ره‌سه‌نه‌و نه‌ش روژاوا‌یی، ئه‌مه‌ش هه‌ر هه‌مان ئه‌و کولتووره جیهانییه‌یه که خۆی له‌ خۆیدا ده‌بیته‌ خاوه‌نی مۆدیرنیتی تایبه‌ت به‌ خۆی. ده‌توانین بلښن ئیمه‌ش له‌ داها‌توودا له‌گه‌ل کولتووری جیهانییدا به‌ره‌وروو ده‌بینه‌وه‌و هه‌ر له‌ ئیستاشه‌وه له‌سه‌رده‌ستی ئیرانییه‌ کۆچبه‌ره‌کان ئه‌نته‌رنیت و رادیۆو ته‌له‌فزیۆنی سه‌ته‌لایتی و ها‌توچۆو گواستنه‌وه‌ی زانیاری و مۆدیرنیتی روژاوا‌یی، له‌ سه‌رتاسه‌ری و‌لاتدا ئیرانییه‌کانی خستۆته‌ نیو بازنه‌ی په‌یوه‌ندییه‌کی هه‌میشه‌یییه‌وه له‌گه‌ل جیهاندا و ئه‌م پروسه‌یه‌ش روژ له‌ دوا‌ی روژ به‌ره‌و زیادبوون ده‌چیت. چیدیکه ئیران ناتوانیت له‌ گۆشه‌گیریدا بمینیته‌وه‌و کاتی نووسینی به‌یاننامه له‌مه‌ر چاکه‌ یان خراپه‌ی مۆدیرنیتی به‌سه‌رچوو.

بەشی هەشتەم

ئىيمە و ئەوانىپىكى:
شالابو كۆلتوور
يان
ليككەريشتە جيجانە

• رامینی جه‌هانبه‌گلوو:

بابه‌تی دیا‌لۆگی نیوان ژیاره‌کان و گۆرانکاری و پێشکه‌وتنه‌کانی دنیای ئەم‌پۆ دەمانگیه‌نیته‌ لی‌دوان له‌سه‌ر ئی‌مه‌ و ئەوانیدی. له‌م سالانه‌ی دوا‌ییدا ئاماژه‌گه‌لیک بۆ ئەم بابته‌ گراوه‌، به‌لام پتر سه‌رنجدراوه‌ به‌ په‌یوه‌ندی نیوان ئی‌مه‌ و رۆزاوا و ئەویش به‌ چه‌شنیکی زۆر ته‌سه‌ک و به‌رتنه‌نگ. به‌لام له‌ دووتویی دنیا‌یه‌ کدا که‌ به‌ره‌و جیهانگیری هه‌نگاو ده‌نیته‌ هه‌ر له‌ نیستاه‌ هه‌ست به‌ پێوستی ژیان له‌گه‌ڵ ئەوانیدیدا ده‌کریت و چۆنیته‌ په‌یوه‌ندیگرتن له‌گه‌ڵ ئەوانیدی له‌ ئاستیکی گشتیترا ده‌خړیته‌ روو له‌ به‌شه‌کانی پێش‌وودا سه‌بارته‌ به‌ فره‌گولتووری له‌ دنیای ئەم‌پۆدا دوا‌ین، به‌لام بابته‌تیکیت که‌ سه‌رنجراکیشه‌ ئەو په‌یوه‌ندیانه‌یه‌ ئەم‌پۆ له‌ نیوان کولتوو‌ره‌کان و تاکه‌سه‌که‌کاندا هاتۆته‌ کایه‌وه‌. ئی‌مه‌ نه‌ک ته‌نه‌ها کولتوو‌ره‌ زاماوگراوه‌کانمان هه‌یه‌ به‌لکو تاکه‌سه‌ زاماوگراوه‌کانیشمان هه‌یه‌. به‌ رای من جیاوازییه‌ بنخانی و بنچینه‌یه‌که‌ له‌ نیوان (زاماوکاری) و (تیکه‌لکاری – التقاط) دایه‌. هزری په‌یوه‌ندی هزریکی زاماوکارانه‌یه‌ نه‌ک تیکه‌لکارانه‌. زاماوکاری نیوان کولتوو‌رو می‌شک و ئەندیشه‌کان به‌ چه‌شنیکی خۆزانه‌ ئەنجامده‌دریت واته‌ وه‌ک هه‌مان ئەو دۆخه‌ی له‌ دیارده‌ناسی هیگ‌لدا ده‌بیینین. له‌ ئاسۆگه‌یه‌کی دیارده‌ناسانه‌ – لۆژیکی و میژوویی به‌ره‌و ئاسۆگه‌یه‌کیدى ده‌چین به‌لام ئەم ره‌وته‌ که‌ به‌سه‌ر چه‌ندین قۆناغه‌دا تێپه‌ریوه‌ له‌م دۆخه‌دا کورتده‌کریته‌وه‌ که‌ هه‌ر قۆناغیک ته‌واوکه‌ری قۆناغه‌که‌ی به‌ر له‌ خۆپه‌تی و له‌هه‌مانکاتیشدا ئەو

قۆناغه‌ نه‌رێده‌گاته‌وه‌. بیرۆکه‌ی په‌یوه‌ندی ده‌ره‌نجامی لاسایکردنه‌وه‌ نییه‌، به‌لکو جوړیکه‌ له‌ شوینگیه‌ی ده‌ره‌ه‌لۆیستی. واته‌ تاکه‌که‌س بۆ تیکه‌په‌شتن له‌ کولتوو‌ریکی له‌ کولتوو‌ره‌که‌ی خۆی دیته‌ ده‌ره‌وه‌ و ئەو ده‌رفه‌ته‌ بۆ خۆی ده‌ره‌خسینیت هه‌تاکوو له‌ کولتوو‌ری ئەویدی تیکه‌گات. له‌ هه‌مبه‌ر ئەمه‌دا تیکه‌لکاری جوړیکه‌ له‌ هه‌ل‌ل‌و‌وشین و قووتدانی نا‌ئاگایانه‌ی کولتوو‌ره‌کان له‌ شیوه‌ی لاسایکارانه‌ و مه‌سه‌ره‌فکه‌رانه‌، ده‌ره‌نجامه‌که‌شی ده‌رکه‌وتنی دی‌وه‌ (هیولا) ئایدیۆلۆژیکیه‌کانن. هه‌نوکه‌ بۆ ئی‌مه‌ی ئیرانی کاتی ئەوه‌ هاتوو‌ه‌ که‌ زاماوکارانه‌ بیربکه‌ینه‌وه‌ نه‌وه‌کوو تیکه‌لکارانه‌.

◀ جه‌مشیدی بی‌ه‌نام:

ئیمه‌ی ئیرانی بۆ زه‌مه‌نیکی دووردریژ له‌سه‌ر ئەو وینایه‌ بووین که‌ پێوستمان به‌ ناسینی ئەوانیدی نییه‌. پشتمان ته‌نیا به‌ خۆمان ده‌به‌ست و ئەگه‌ر ئاشنایه‌تیشمان له‌گه‌ڵ هه‌ندی کولتوو‌ری دی په‌یداکرد ئەوه‌بوو که‌ بیانیه‌کان واته‌ یۆنانی و عه‌ره‌ب و تورکه‌کان خۆیان هاتنه‌ سو‌راخی ئی‌مه‌. سه‌بارته‌ به‌ رۆزاواش هه‌ر به‌مچه‌شنه‌ روویدا. له‌ رابردوو ده‌ره‌کاندا ژیاره‌ ئیلامی و یۆنانی و بوودی و چینی و هیندی و دواتر ئیسلامیه‌کانیش کاریگه‌رییان له‌سه‌ر ئی‌مه‌ دانا و ئەوه‌ی وا ئەم‌پۆ به‌ کولتوو‌ری ئیرانی نا‌نووسیده‌که‌ین به‌ره‌اتی زاماو‌بوونی ئەو ژیارانه‌یه‌ له‌گه‌ڵ کولتوو‌ری خه‌لکی ئەم نیشته‌مانه‌وه‌. ئی‌مه‌ ژیارى یۆنانیمان کلاکرد و بازمان به‌سه‌ریداو سه‌رنجیشمان به‌ ژیاره‌کانی

میسرو میزۆپۆتامیادا نه‌دا له‌ حالیکدا ئەم ژباړانه هەر له به‌رایي میژوووه جووتبووبوون له‌گه‌ل ژباړی ئی‌مه‌دا.

ناوړپکمان له ژباړی بی‌زهن‌تی (رۆمی رۆژه‌ل‌ات) نه‌دایه‌وه که‌ ته‌نیا دوو هه‌نگاو لی‌مان‌دوو‌ریوو. شارستانیی‌ته چینی و هیندیی‌ه‌کان کاریگه‌ریی‌ه‌کی زۆریان له‌سەر ه‌زری ئی‌مه‌ دانا به‌ هه‌مان ئەو جو‌ره‌ی که‌ ئەده‌بی فارسی ئەو به‌لگه‌یه‌ ده‌خاته روو. به‌لام هه‌ول‌یک‌ی راسته‌قینه‌مان له‌پێناو ناسینی ئەوان نه‌دا. ئی‌مه‌ خ‌زمايه‌تییه‌کی دی‌رینه‌مان هه‌یه‌ له‌گه‌ل هین‌دداو په‌یوه‌ندیگه‌لیکی به‌رفراوان به‌ در‌یژایی زه‌مه‌ن. زمانی فارسی به‌ر له‌ زمانی ئینگلیزی زمانی دیوانی و زمانی ئەده‌بی هین‌د بووه‌و ئەوان سه‌ره‌رای یاده‌وه‌رییه‌ کوشنده‌و سامناکه‌که‌ی ه‌یرشی غه‌زنه‌وییه‌کان، به‌ تایبه‌ت نادرشا بۆ سه‌ر هین‌د، ه‌یش‌تاش هه‌ر ریز له‌ کولتووری ئی‌مه‌ ده‌گرن. ئەم‌ن خۆم له‌ گه‌شته‌کانمدا بۆ هین‌دو له‌ دی‌مانه‌کانمدا له‌گه‌ل ئەکادیمیست و رووناکبیرانی هین‌دی ئەم هۆگرییه‌م له‌ نزیکه‌وه‌ دیتوو، هه‌تا ئەدی‌ب و وێژه‌وانانی‌کم دیتوون که‌ به‌ بی‌ئوه‌ی زمانی فارسی بزانه‌ن شی‌عه‌ره‌کانی حافزو (ئه‌قبالی لاهووری)یان له‌به‌رکردبوو، چ‌یژیشیان له‌ مۆسیقاو ئی‌قاعی خوین‌دنه‌وه‌ی ئەو شی‌عه‌رانه‌ وه‌رده‌گرت. کولتووری هین‌د به‌ شی‌وه‌یه‌کی خۆزانه‌ یاخود خۆنه‌زانه‌ کاریگه‌ری له‌سه‌ر ئی‌مه‌ داناوه‌و داشیده‌نی‌ت. ئەوکاته‌ی ده‌چوومه‌ خوین‌دنگه‌ی ناوه‌ندی، وان‌ه‌ی (کللیه‌و دمنه‌)یان پ‌ی‌مانده‌وته‌وه‌و ه‌یکایه‌تی (برزوویه‌ی حه‌کیم) و هاوردنی کللیه‌و دمنه‌و کایه‌ی شه‌تره‌نجیان بۆ ئ‌یران ده‌گ‌یرایه‌وه‌. به‌لام مه‌خابن سه‌رنجده‌درايه‌

ده‌قه‌ عه‌ره‌بی و فارسییه‌که‌و له‌ ریشه‌ هیندییه‌کانی ئەم په‌رتووکه‌ که‌مه‌تر ئاخواتنده‌کرا. له‌ ئەورووپادابوو که‌ من تیکسته‌ کامله‌که‌ی ئەم کتیبه‌ – واته‌ (پانچاتان‌ترا) –م خوین‌دنه‌وه‌ که‌ له‌ سانسه‌کریت وه‌رگ‌یردرا‌بووه‌ سه‌ر زمانی فه‌ره‌نسی. له‌ هۆکاره‌کانی ئاماده‌بوونی ئەم په‌یوه‌ندییه‌ی نیوانمان ئاماده‌بوونی پارسییه‌کانه‌ له‌ هین‌دداو هۆگری زنجیره‌ شاکانی مه‌غوولی هین‌ده‌ به‌ ئەده‌بو هونه‌رو بیناسازی ئ‌یرانییه‌وه‌و کۆچکردنی بیرمه‌ندانی ئ‌یرانییه‌ بۆ هین‌د. هه‌لبه‌ت ناکر‌یت له‌م نیوانه‌دا ئاماده‌بوونی پارسییه‌ به‌ ره‌گه‌ز ئ‌یرانییه‌کان له‌ ناو هین‌ددا له‌یاد بکه‌ین. له‌ سه‌ده‌ی رابردووشدا که‌لکه‌ته‌و به‌مه‌به‌ئی له‌و شارانه‌بوون که‌ به‌ بلاوکردنه‌وه‌ی کتیب و رۆژنامه‌و گۆ‌قار به‌ زمانی فارسی و هه‌ناردنیان بۆ ئ‌یران، له‌ بزوو‌تنه‌وه‌ی مه‌شرو‌تییه‌تدا ئەرکیکی ئەوتۆیان به‌ ئەستۆگرت. به‌لام به‌داخه‌وه‌ له‌م په‌نجا سال‌ه‌ی دوا‌ییدا هین‌دمان فه‌رامۆشکرد. ته‌نانه‌ت گه‌نج و لاوه‌کانمان له‌ چ‌یرۆکی سه‌ره‌ستی هین‌دو له‌ که‌سایه‌تی گان‌دی به‌ هه‌مان ئەو چه‌شنه‌ی که‌ شایانیبوو زانیارییان به‌ده‌سته‌نه‌ه‌ینا. به‌ره‌مه‌ ئەده‌بییه‌کانی هین‌د، چ‌ کۆن و چ‌ تازه‌، که‌مه‌تر وه‌رده‌گ‌یرد‌رینه‌ سه‌ر زمانی فارسی و په‌یوه‌ندیی ئەکادیمیانه‌ له‌ نیوان هه‌ر دووی ئەم ول‌اته‌دا به‌رته‌سکه‌. هۆگری بۆ کولتووری هین‌د ته‌نها بۆ که‌سانیک‌ی تایبه‌ت کورتناکر‌یت‌ه‌وه‌ به‌لکو خه‌لکی ئاساییش هه‌ست به‌ نزیکایه‌تی له‌گه‌ل کولتووری هین‌ددا ده‌که‌ن، سه‌رکه‌وتنی فیلمه‌ هیندییه‌کانیش له‌ بازاری سینه‌مایي ئ‌یراندا به‌لگه‌یه‌که‌ بۆ ئەم پ‌یشوازییه‌ گشتیه‌.

• رامینی جه‌هانبه‌گلوو:

ئیمه‌ی ئیرانی ده‌بی‌ت پتر سه‌رنج به‌ چه‌مکه‌ کولتووری و جوگرافییه‌که‌ی (ئاسیا) بده‌ین. ئیمه‌ له‌ ئاسیادا نه‌وه‌کوو ته‌نیا له‌گه‌ل هیندا به‌ئکو له‌به‌ر هۆگه‌لیکی ده‌بی‌ت له‌گه‌ل ژاپوندا (به‌هۆی مۆدی‌رنیتیه‌ تایبه‌تییه‌که‌ی ئه‌و و لاته‌) و یان له‌گه‌ل چیندا (له‌به‌ر شکۆ کولتووری و سیاسیه‌که‌ی) له‌ په‌یوه‌ندی‌داین. چین و هیند و هه‌ریه‌که‌یان به‌ زی‌تر له‌ یه‌که‌لیار دانیش‌توو هه‌روه‌ها ئه‌زموونی شارستانییه‌تیکی کۆن، له‌ دنیا‌ی داها‌توودا پی‌گه‌یه‌کی گرنگیان ده‌بی‌ت و پشت‌گو‌یخستیان له‌لایه‌نی ئابووری جیۆپۆلۆتیکی و کولتوورییه‌وه‌ هه‌له‌یه‌کی گه‌وره‌یه‌. به‌ رای من له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ئیران خاوه‌نی هه‌لومه‌رجی ئه‌ورووپا‌نه‌ی تورکیا نییه‌ و هیچ‌کاتێک ناتوانی‌ت ب‌بی‌ته‌ ئه‌ندام له‌ یه‌که‌یتی ئه‌ورووپادا و جی‌گه‌ی له‌ کۆمه‌لانی دیکه‌ی وه‌کوو و لاتانی رۆژه‌لاتیدوور یان نیم‌چه‌که‌رتی هیند یان دنیا‌ی عه‌ره‌بدا ناب‌یت‌ه‌وه‌، که‌واته‌ باش‌ترین ری‌گه‌ بۆ و لاتێکی ته‌نیا‌ی وه‌ک ئیران نزیک‌بوونه‌وه‌یه‌ له‌ ده‌سه‌لاتگه‌لیکی وه‌ک چین و هیند که‌ له‌ ته‌نیش‌ت ئه‌مریکا و یه‌که‌یتی ئه‌ورووپادا له‌ بواری پیشه‌سازی و ته‌کنه‌لۆژیادا قسه‌یه‌کی گرنگیان بۆ کردن هه‌یه‌. مه‌خابن زۆربه‌ی هه‌ره‌ زۆری رۆشن‌بیرانی سه‌رده‌مه‌ جیا‌جیا‌کانی ئیران به‌ ته‌نها سه‌رنجیاندا‌وته‌ به‌ره‌وروو‌بوونه‌وه‌ی ئیران له‌گه‌ل رۆژا‌وادا نه‌وه‌کوو رووبه‌روو‌بوونه‌وه‌ له‌گه‌ل و لاتانی ئاسیاییدا، چه‌مکی (ئاسیا)ش ته‌نیا له‌ چه‌ندی‌ن نووسینی وه‌ک — ئاسیا له‌ هه‌مبه‌ر رۆژا‌وا — ی (داریوشی شایگان)دا به‌ شیوه‌یه‌کی

جیددی خراوته‌ روو. له‌ حال‌یکدا به‌ بۆ‌چوونی من چه‌مکی (ئاسیا) وه‌کوو چه‌مک و کۆن‌سی‌پتیکی جوگرافی و سیاسی و کولتووری بایه‌خ‌یکی زۆری هه‌یه‌.

◀ جه‌مشیدی بی‌ه‌نام:

ئیمه‌ ده‌توانین له‌ زۆر لایه‌نه‌وه‌ ئیله‌ام له‌م کولتوورانه‌ وه‌ر‌ب‌گ‌ری‌ن و ئه‌وه‌ش بخه‌ینه‌ پ‌یش‌ده‌م گه‌نجان که‌ ناب‌یت به‌ ته‌نها به‌ فی‌ربوون له‌ رۆژا‌وا رازی‌بین. سه‌باره‌ت به‌ عه‌ره‌به‌گان و تورکه‌کانیش هه‌ر به‌ هه‌مان چه‌شنه‌ واته‌ سه‌باره‌ت به‌ به‌ستی‌نی ژیا‌ری رۆژه‌لاتینا‌وین. و لاتانی ئاسیایا‌وه‌ندی‌ش پی‌گه‌یه‌کی تایبه‌ت به‌ خۆیان هه‌یه‌ به‌ تایبه‌ت هه‌ندی‌ک له‌ و لاتانه‌ی له‌ بازنه‌ی به‌ستی‌نی کولتووری ئیرانیدا‌ن. تا جه‌نگی یه‌که‌می جیهانی رۆشن‌بیرانی ئیمه‌ ئاگادا‌ربوون له‌ و روودا‌وانه‌ی له‌ تورکستان و قه‌فقاس و عوسمانی و میسر و لوبناندا ده‌قه‌وما، یه‌که‌مین ناوه‌نده‌ کولتوورییه‌ ده‌رس‌نوورییه‌کانی ئیمه‌ش له‌م و لاتانه‌دا دامه‌زران و یارمه‌تی‌یان به‌ تازه‌گه‌ریی ئیران دا. به‌لام دوا‌به‌دوا‌ی په‌یوه‌ندی‌گرتنی راسته‌وخۆ له‌گه‌ل رۆژا‌وادا مه‌وداما‌ن خسته‌ نیوان خۆمان و دراوسی‌کان و گفتو‌گۆکه‌مان به‌ نیوه‌ناچ‌لی مایه‌وه‌. پ‌چ‌راندنی په‌یوه‌ندییه‌کانمان له‌گه‌ل ئه‌م کولتوورانه‌ی دراوسی‌دا چورتم و خه‌ساری گه‌یا‌نده‌ بزۆزی فیکریمان. ئه‌من هه‌ندی‌ک‌جار وا هه‌سته‌ده‌که‌م جو‌ریک له‌ لالووتی و که‌مه‌ت‌رخه‌می و له‌وانه‌شه‌ به‌رخورد‌یکی تی‌که‌ل به‌ سووکایه‌تی له‌ نیوان رووناک‌بیرانی ئیمه‌ له‌ په‌یوه‌ندی به‌ ئه‌زموونه‌ کولتوورییه‌کانی ئه‌م و لاتانه‌دا له‌ ئارا‌دایه‌.

• رامینی جه‌هانبه‌گلوو:

هه‌لبه‌ت جگه له کولتووری ولاتانی دراوسی کولتووره‌کانی ئەفریقی و ئەمریکای لاتینیش هه‌ن که ده‌بیت سهرنجیان بدهینی. له بنخان و بنچینه‌دا ئیرانییه‌کان به هیچ چه‌شنیک ئەفریقاییان وه‌کوو که‌رتیکی گرنگ له به‌رچاونه‌گرتوو. چونکی به‌پر‌وای ئەوان ئەفریقا به‌ته‌نها که‌رت (قاره‌ی هه‌زاری و به‌له‌نگازییه. مه‌خابن له‌م باره‌یه‌وه راستییه‌کی تفتوتال خۆی هه‌شارداوه چونکه له‌واقیعا ئەفریقا وه‌کوو که‌لاکیکی نووزه‌که‌ر له‌سه‌رده‌ستی مرۆفایه‌تیدا ماوه‌ته‌وه‌وه ده‌بیت به‌رده‌وام خۆراک و دهرمان و پارو در‌اوای بۆ بنی‌دری‌ت. ئەفریقا که‌رتیکه‌ کۆلۆنیالیزم زامارو برینداری کردوووه هه‌توان له‌سه‌ر ئەم زامانه‌دانان کاریکی سانا نییه. ئەمریکای لاتینیش له‌روانیی ئیمه‌ی ئیرانیدا هه‌میشه‌سه‌نته‌ری شه‌ری گریلایی و ریالیزمی جادوویی بووه. که‌واته ئەو شتانه‌ی له‌ئەمریکای لاتین ده‌یناسین شیعی (پابلۆنیرۆدا) و سه‌رووته شۆرش‌گیریه‌کانی (کیۆلاپایون – Quilapayun) و گی‌شاراو رۆمانی ئەمریکای لاتین که‌له‌که‌سانیکی وه‌ک (مارکیز) و (یووسا) و (بۆرخیس) و (ئامادۆ) دا خۆی دهرده‌خات. به‌لام ئەمریکای لاتینیش دنیا‌یه‌کی گه‌وره‌تر له‌مه‌یه. بۆ نمونه ئەزمونه‌کانی کۆمه‌لگه‌ی مه‌ده‌نی له‌ئەمریکای لاتیندا ده‌توانی‌ت بۆ ئیمه‌ سه‌رنج‌راکیش بی‌ت.

◀ جه‌مشیدی بی‌ه‌نام:

وايه. من گه‌له‌ک حه‌ز به‌ ژیارو ئەفریقی ده‌که‌م، ره‌نگی‌ت یه‌کیک له‌هۆیه‌کانیشی ئەو هاتوچۆیه‌م بی‌ت که‌ وه‌کوو نوینه‌ری یونسکو له‌

ماوه‌ی پتر له‌ده‌ ساڵدا له‌گه‌ل ئەم که‌رته‌دا هه‌مبووه. له‌چاو زۆربه‌ی هه‌ره‌ زۆری ئەورووپییه‌کان و ته‌نانه‌ت ئاسیاییه‌کانیشدا ئەفریقا سه‌رزه‌مینیکی فه‌قیر و به‌له‌نگازه‌ که‌ خه‌لکه‌کانی ره‌شی‌ستن. ساڵه‌های ساڵ له‌دۆخی کۆلۆنیالکراویدا ژیاون یاخود کۆیله‌بوونه‌وه هه‌نووکه‌ش وه‌کوو کۆچبه‌ر په‌راوی‌زنشینی شاره‌گه‌وره‌کانی ئەورووپیان. هه‌لبه‌ت حه‌ز له‌مۆسیقاکه‌یان ده‌که‌ین، به‌شانوبالی یاریزانانی تۆپانی ئەفریقی ده‌چینه‌وه به‌لام ئەم ره‌شی‌ستانه‌ سه‌ربورده‌یه‌کی سه‌یروسه‌مه‌ره‌یان هه‌بووه. بۆ خۆیان خاوه‌نی ده‌وله‌ت و خونکار و قه‌راله‌گه‌لیک بوونه‌وه شارستانییه‌تی تابه‌ت به‌خۆیان هه‌بووه که‌هاوئاهاه‌نگه‌له‌گه‌ل بارودۆخی که‌شوه‌ه‌وای ئەو که‌رته‌دا. به‌لام دواچار بیانییه‌کان هاتوونه‌ته‌سه‌ریان؛ سه‌ره‌تا موسوئمانه‌کان که‌به‌ئەسپ و چاره‌واکانیان تا سنووری دارستانه‌ قه‌رقوووه‌کان چوونه‌ته‌پیشه‌وه‌وه دواچار هۆپکراوان و پاشان رۆژاوا‌یییه‌کان بۆ کۆلۆنیالکردن و ئیستسمارکردنیان، هیندییه‌کان و ئەوانیدی. به‌ره‌اته‌که‌شی په‌لامارو کۆیله‌گیری و کۆیله‌دارییه‌ که‌ده‌توانین له‌بست به‌بستی خاکی ئەفریقادا یان له‌ئەمریکای باکوور و ناوه‌ندی‌دا ئاسه‌واره‌کانی ببینین. چیرۆکی ئیشکردنی ره‌شی‌سته‌کانمان له‌لۆکه‌چاره‌کانی باشووری نه‌ته‌وه‌یه‌گرتوووه‌کانی ئەمریکای باکووردا ژیاونی پر له‌ره‌نج و نازاریشیانمان گه‌لیک‌جار له‌فیلمه‌ئەمریکاییه‌کاندا دیتوون. رۆله‌کانی ئەم کۆیلانه‌هیش‌تاش هه‌ر نه‌یان‌توانیوه‌به‌شی‌وه‌یه‌کی ته‌واوو پر پیگه‌یه‌کی شیوا بۆ خۆیان له‌نیو کۆمه‌لگه‌ی (چه‌نکولتووری) ئەم‌پۆی ئەمریکادا مسۆگه‌ریکه‌ن. ئەو خه‌لکه‌نه‌ی له‌ئەفریقادا نیشته‌جین دوا‌ی ئەو نازادیان‌ه‌ی پاش جه‌نگی

دووه‌می جیهانی له چوارچپوهی ده‌ولت – نه‌ته‌وه‌گه‌لیکدا ده‌زین که هه‌ندی‌کجار سنووره‌کانیان له لایه‌ن ولاتانی رۆژاواپی دیاریکراوه. رۆژاواپی‌ه‌کان کولتوری ئەفریقاییان تا راده‌ی فۆلکلۆر قبوولته له حالیکدا خویندنه‌وه‌و به‌دواداچوونه ئەنترۆپۆلۆژی و سۆسیۆلۆژی‌ه‌کان ئەوه‌ دهرده‌خه‌ن که ژباړی ئەفریقی ژباړیکی به‌رین و به‌پیته. له ئەفریقادا هونه‌ر به‌شیکی دانه‌برای کار و ژباړه به‌لام له هه‌مانکادا په‌یکه‌رتاشی ئەفریقا له لایه‌ن فۆرم و په‌لاستیکه‌وه‌ بۆیینه‌یه. له‌وانه‌یه ئەمه‌تان بیستبیت که له ناکامدا دوا‌ی ده‌یانسال گمتوگۆ له نیوان پسرپورانی هونه‌رو میژوو و سیاسه‌تدا، سالی پشوو ریگه‌یان به‌هاتنه‌ژووره‌وی هه‌ندی‌ک له په‌یکه‌ره ئەفریقی‌ه‌کان دا بۆ نیو مؤزه‌خانه‌ی لوور له پاريسدا، چونکو هه‌ندی‌ک له پسرپورو هونه‌رناسان برپایانوابوو که ناتوانین ئەم په‌یکه‌رانه له پال په‌یکه‌ره رۆمییه‌کاندا دابننن، له حالیکدا مه‌زنترین و سه‌رکه‌وتوترین هونه‌رمه‌ندانى ئەم سه‌رده‌مه‌ دانیانبه‌مه‌ناوه که ئیله‌امی زۆریان له هونه‌ری ئەفریقی وهرگرتوو (بیکاسۆ...).

له ئەفریقادا ئایین و زمان و ددزگا کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و دابونه‌ریتگه‌لیکی هه‌مه‌جۆر هه‌یه‌و بۆیه ده‌بیت به‌شیوه‌یه‌کی جیاواز له‌باره‌ی کولتوری ناوچه‌ جیا‌جیا‌کان بدوینن. له ئەفریقادا ئیسلام و مه‌سیحییه‌ت له دۆخیکی تایبه‌تدان و په‌یوه‌ندیی زمانه ئینگلیزی و فه‌ره‌نسی و پۆرتۆگالییه‌کان له‌گه‌ل زمانه لۆکالییه‌کاندا ژباړگه‌لیکی تایبه‌تیا‌ن هیناوه‌ته‌کایه‌وه. ئەفریقی‌ه‌کان ئەم‌رۆ ژماره‌یان گه‌یشتۆته‌ ده‌وربه‌ری په‌که‌میلیارک‌ه‌س و له‌به‌ر تیشکی تاودا خوازیاری پیگه‌و

شوینگه‌ی خۆیانن. چیدیکه شوناسی ئەفریقی به‌ته‌نها شوناسی خزمایه‌تی و خیلا‌یه‌تی نییه ئەوان خوازیاری ئەوه‌ن وده‌کوو ئەفریقی پیناسه‌ بکری‌ن. بزووتنه‌وه‌ی (نیگریتۆد) که له‌سه‌رده‌ستی (سیدا سینگۆر) و ئیمه‌ سیزه‌ر بناخه‌که‌ی دامه‌زرا، یاخود بزواتی (که‌سایه‌تی ئەفریقی) له‌کینیا‌دا و ته‌نانه‌ت فانۆنیزمیش (له‌ نیوی فرانز خانۆنه‌وه‌ خوازاوه) هه‌ولگه‌لیکن له‌م پیناوه‌دا.

زۆربه‌ی هه‌ره‌ زۆری ئیرانییه‌کان هیشتا ئەفریقا و ئەفریقی‌ه‌کان ناسن. کاتی‌ک له‌ تاراندا زانسته‌گی فارابی میهره‌جانی هونه‌ری ئەفریقیان به‌هاریکاری ته‌له‌فزیۆنی ئیران پیکه‌لنا تامه‌زرۆیی خه‌لکی ئاسایی سه‌یربوو. به‌لام له‌ خویندنگه‌کانی ئیمه‌دا که‌سیک له‌باره‌ی ئەفریقاوه‌ نادوویت و وهرگیره‌کانی ئیمه‌ش حه‌زو ویستیک بۆ به‌ره‌مه‌ ئەفریقی‌ه‌کان ده‌رناخه‌ن.

• رامینى جه‌هانبه‌گلوو:

هه‌لبه‌ت ده‌توانین ئەم به‌شه‌ش له‌ هه‌فپه‌یفینه‌که‌مان هه‌مدیس به‌ رۆژاوا کۆتایی‌په‌ینن. ده‌توانین له‌سه‌ر رۆژاوا کاژیر و رۆژو مانگ و سالانی‌ک به‌یه‌شین، به‌تایبه‌ت که‌ له‌گه‌ل په‌کتردا هاوکۆکین که‌ شتی‌ک له‌ ژیرناوی رۆژاوا‌یه‌کی په‌که‌ له‌ ئارادا نییه. رۆژاوا‌ی ئەورووپیمان هه‌یه، رۆژاوا‌ی ئەم‌ریکیمان هه‌یه‌و به‌ باوه‌ری من له‌ رۆژاوا‌ی ئەورووپیشدا ده‌بیت له‌ نیوان ئەوروپای باکوورو ئەوروپای باشووردا واته‌ بۆ نمونه‌ له‌ نیوان ولاتیکی و هه‌له‌ندا و ولاتیکی و هه‌ ئیسپانیادا جیاوازیگه‌لیک له‌ به‌رچاوبگرین.

رؤژاواي ئەمريکيش به راستی دنيايه‌کی دیکه‌یه که له‌گه‌ل دنياي فهره‌نسی و ئیتالییه‌کاندا گه‌له‌ک جیاوازی هه‌یه. به‌لام هه‌روه‌ک پی‌شتریش ئامازهمان پيدا مه‌به‌ستی ئیرانییه‌کان له رؤژاوا هه‌مان ئەو فهره‌نگه‌یه که له به‌رامبه‌ریدا هه‌م ترسو خو‌فیان هه‌یه و له هه‌مانکاتدا شه‌یدایي. به‌لام به‌گشتی رؤژاوا له ریی ده‌سکه‌وته مه‌سه‌ره‌فییه‌کانییه‌وه واته‌ سه‌ینه‌ماو مؤسسیقاو کالاً ته‌کنه‌لوژیکیه‌کانییه‌وه ده‌یناسین.

◀ جه‌مشیدی بیه‌نام:

ئهمه‌نده‌یان له‌سه‌ر رؤژاوا نووسیوه‌و وتوه که ناتوانین له چه‌ند وشه‌یه‌کدا کورتیبه‌کینه‌وه. به‌ته‌نها ده‌توانم جه‌خت له‌سه‌ر ئەوه بکه‌م که ئیمه رؤژاواش نانسین له‌حالی‌کدا پیمانوايه بووینه‌ته رؤژاواي. ئەم رؤژاوايه له‌کویدايه؟ چه‌مکی جوغرافییه یاخود راستییه‌کی میژووی و کولتووری. له‌رؤژاوا چی ده‌قه‌ومیت؟ مه‌به‌ست له‌رؤژاوا زۆرتەر ئەورووپایه‌و ئەو کۆمه‌لگه‌یانه‌ی دیکه‌ش که له‌شوینه‌کانی تری ئەم جیهانه‌دا هه‌لگه‌وتوون له‌سه‌ره‌تا یان لانیکه‌م له‌مه‌نجا سائه‌ی دواییدا سیسته‌مه ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی و سیاسییه‌کانی خو‌یان له‌سه‌ر شارستانییه‌تی ئەورووی بنیاتناوه‌و هه‌رچه‌ند ئیستا ئەم کۆمه‌لگه‌یانه له‌هه‌موو لایه‌نیکه‌وه یه‌کسان نین و ئەندیشه‌و هزری ئەورووی به‌ده‌رکه‌وته هه‌مه‌ره‌نگه‌کانی بۆته‌هۆی خو‌یابوونی رژیمه‌ سیاسی و ئابوورییه‌ ته‌نانه‌ت دژبه‌ره‌کان له‌نیو ئەوانه‌دا، به‌لام زه‌مینه‌ سه‌ره‌کییه کولتوورییه‌که‌یان وه‌ک یه‌که. ئەم کولتووره‌هاوبه‌شه‌ به‌ره‌اتی

را‌بردوویه‌کی دوورودریژه. کولتووریکه له‌سه‌ر بنه‌مای فه‌لسه‌فه‌ی یۆنانی و ولاتداری رۆم و مه‌عنه‌ویییه‌تی مه‌سیحی هاتۆته‌دی و له‌ماوه‌یه‌کی کورتدا زالبوو به‌سه‌ر زانسته‌نوێکان و شیوازه‌لیکی نوێ له‌بابه‌تی به‌ره‌مه‌یئاندا. رؤژاوا زانسته‌و ته‌کنه‌لوژیایه‌، رؤژاوا دیمۆکراسی و یه‌کسانییه‌، رؤژاوا ئەندیشه‌ی رۆشنگه‌رییه به‌لام له‌هه‌مانکاتیشدا رؤژاوا ئوردوگا‌کانی مه‌رگی ئاوشه‌فیتزه، رؤژاوا بۆمبای هیرۆشیمايه، رؤژاوا کۆلۆنیالیزمه‌و... تادواي. هه‌لسه‌نگاندنی رؤژاوا له‌م هه‌فه‌یه‌یینه‌دا جیگه‌ی نابیته‌وه، به‌لام چونکی قسه‌ له‌سه‌ر مۆدیرنیتی ده‌که‌ین ده‌بیت جه‌خت له‌سه‌ر ئەوه بکه‌ین که مۆدیرنیتی به‌پۆیست هاومانا نییه له‌گه‌ل رؤژاوا. ده‌بیت بابه‌تی مۆدیرنیتی به‌شیوه‌یه‌کی سه‌ربه‌خۆ له‌سیاسه‌ته‌کانی ولاتانی رؤژاواي و له‌ژیرناوی دیارده‌یه‌کی سه‌ربه‌خۆ تاووتوێبکه‌ین. ئیمه سه‌د سال به‌لکو زیتریشه له‌گه‌ل رؤژاوا له‌په‌یوه‌ندیان، به‌لام په‌یوه‌ندییه‌که‌مان له‌گه‌ل رؤژاوا و ده‌کو په‌یوه‌ندییه‌ک (له‌گه‌ل ئەویدی) دا په‌یوه‌ندییه‌کی ته‌ماوی بووه. به‌دیوێکدا خو‌مان به‌بانتر ده‌زانین و شانازی به‌میژووی خو‌مان ده‌که‌ین. هه‌ندی‌کجار (ئاریی ئاسیایی) ن و هه‌ندی‌کجاریدی له‌ (ریزی ئۆمه‌تی ئیسلام) داین و هه‌ندی‌کجاری دیکه‌ش نووسه‌رانیک قوته‌دینه‌وه و قسه‌ له‌سه‌ر (له‌خۆنامۆبوون) ی ئیمه ده‌که‌ن و ئەو به‌ره‌مانه‌ی فانۆن و ئیمه سیزه‌ر که بۆ کۆمه‌لگه‌گه‌لیکی دی نووسراون به‌زمانحالی ئیمه ده‌زانن.

بەشی نوێیە

ناسنامە ئێرانە:
کەرچووون لە ساوایێ ئێران

• رامینی جه‌هانبه‌گلوو:

باشتر وایه به هه‌قپه‌ی‌قینیک له‌مه‌ر ناسنامه‌ی ئیرانییه‌وه ئەم پەرتووکه کۆتایی‌په‌یه‌نین. له‌بارە‌ی ئیمه‌و ئەوانیدی قسه‌ی زۆرمانکرد، هه‌لبه‌ت مه‌به‌ستمان له (ئیمه) ئەو که‌سانه‌ بوون که‌ خاوه‌نی ناسنامه‌ی ئیرانین. سه‌یر له‌وه‌دایه‌ کاتیک ئیوه‌ قسه‌ له‌گه‌ڵ هاونیشتیمانانی ئیمه‌ ده‌که‌ن به‌وه‌ده‌گه‌ن که‌ زۆربه‌ی هه‌ره‌ زۆریان خاوه‌نی تی‌پروانینیکی سه‌قه‌تن له‌مه‌ر ناسنامه‌ی ئیرانییه‌وه‌و ئەم باب‌ه‌ته‌ش له‌ می‌ژوو‌ی هاوچه‌رخ‌ی ئیراندا گه‌له‌ک به‌رچاوه‌که‌وی. ئیسلامیه‌کان ده‌لێن ناسنامه‌و می‌ژوو‌ی ئیرانی‌یانی (ته‌شه‌یوع) و به‌س. ئەوانه‌ش‌وا لایه‌نگری به‌ر له‌ ئیسلامن ده‌لێن ده‌بیت ئیسلام فری‌بدریت چونکو ئیمه‌ به‌ر له‌ ئیسلام زه‌رده‌شتی بووینه‌و ده‌بیت ئاور بۆ دواوه‌ بده‌ینه‌وه‌و بگه‌رپینه‌وه‌ بۆ ئیرانی‌گه‌وره‌و پاشایه‌تی. داژداران و لایه‌نگرانی بی‌ئمه‌لاوئه‌ولای رۆژاواش ده‌لێن وه‌رن با ببین به‌ رۆژاوی‌ی و خۆمان له‌ چه‌پۆک و کاره‌ساتی می‌ژوو‌ی ئیران و رووداوه‌کانی پاشه‌رۆژ قوتاربه‌که‌ین. له‌ واقیعدا ئەمانه‌ هه‌مان ئەو تی‌پروانینه‌ن که‌ ئیوه‌ له‌ نیو ئیرانییه‌کانی ناوخۆ و ده‌ره‌وه‌دا ده‌ییه‌ستن. به‌لام با بزانی‌ن مرۆقی ئیرانی کی‌یه‌؟ به‌ بۆچوونی‌ن من مرۆقی ئیرانی به‌ره‌اتی‌که‌ له‌ کۆی هه‌ر سی‌ی ئەم گوتارانه‌. ئەو هه‌م باوه‌ری به‌ ئیسلامی شیعی و تی‌کرای لکینه‌راوه‌کانی هه‌یه‌، ته‌نانه‌ت ئەگه‌ر مۆدیرنیش بی‌ت نه‌زرو نیاز ده‌کات و سفره‌ راده‌خات و رۆژوو ده‌گری. هه‌روه‌ها هه‌زی له‌ ئیرانی که‌وناراشه‌و ریزیکی تایبه‌ت بۆ (کۆرش) و (داریوش) داده‌نی‌ت. ئەگه‌ر

بزانی‌ت به‌ردنووسیکی سه‌رده‌مانی ساسانییه‌کان له‌نیوچوو‌ه تووره‌ ده‌بیت. به‌لام له‌ هه‌مانکاتدا ده‌یه‌وی‌ت مۆدیرنیش بی‌ت که‌ ئەمه‌ش مافی خۆیه‌تی. که‌واته‌ مرۆقی ئیرانی خاوه‌نی رووبه‌ره‌ کولتوو‌ری یان ژیا‌ری یاخود باشتر وایه‌ بلێن ئەنترۆپۆلۆژی و میتافیزیکییه‌ هه‌مه‌ره‌نگه‌کانه‌ که‌ هه‌روا به‌ سانایی ناتوانین یه‌کی‌کیان له‌پیناوی ئەویدییه‌وه‌ له‌نیوبه‌یه‌ن. له‌ شوینیکی‌ته‌وه‌ هه‌ل‌ده‌تۆقی و قوتده‌بی‌ته‌وه‌. نموونه‌ به‌رجه‌سته‌که‌شی شو‌رشی ئیرانه‌.

◀ جه‌مشیدی بی‌هانام:

لیدوانیکی جیدی له‌م باره‌یه‌وه‌ ده‌رفه‌ت و هه‌لیکی دیکه‌ی ده‌وی‌ت، به‌لام به‌ کورتی ده‌توانین بلێن کولتوو‌ری ئیرانی به‌ دریی‌ای هه‌زاره‌کان له‌ سه‌رزهمینه‌کی دیاریکراودا (هه‌ندی‌کجار به‌رتنه‌نگترو هه‌ندی‌کجار به‌رفراوانتر) له‌ ژیرناوی ئیرانه‌مین هاتۆته‌دی و گۆرانکاری به‌سه‌ردا هاتوو. (ئینسانی ئیرانی) به‌ره‌اتی ئەم کولتوو‌رییه‌و به‌ دریی‌ای می‌ژوو له‌گه‌ڵ شوناسه‌ ره‌گه‌زی و ئایینی و نیشتیمانی و فیکرییه‌کانی خۆیدا ژیاوه‌و دنیا‌بینیه‌کی تایبه‌ت به‌ خۆی پیکه‌ینه‌وه‌. گرنگترین هۆکاره‌ هه‌ره‌ کاریگه‌ره‌کان له‌ به‌دیها‌تی ئەم کولتوو‌ره‌ (به‌ واتا ئەنترۆپۆلۆژییه‌که‌ی) بریتی‌بوون له‌ هه‌لومه‌رجی ئیقلمی و جوگرافی و می‌ژوو‌یی و هه‌روه‌ها ئوستوو‌ره‌و ئاینزا.

له‌ هۆکاره‌ هه‌ره‌ کاریگه‌ره‌کان بۆ سه‌ر کولتوو‌ر به‌ دیوی‌کدا هه‌لومه‌رجی جوگرافی ئیران و هه‌لکه‌وتنیه‌تی له‌سه‌ر ریگه‌ گه‌وره‌

بازرگانیه‌کانی ئاسیا بۆ ئەورووپا و ئەفریقا، بە دیوێکتێرشدا جۆری دابه‌شکاری ناوچه هەرمییه‌کانه له نیو ئەم سەرزەمینەدا. کەویرو میڕگه‌کان، زنجیره چپاکان، رۆخه ته‌ژی له دارستانه‌کانی باکوورو رۆخه قەرەبووتە‌کانی کەنداو و... هتد بوونە‌ته‌هۆی لیکجیاکەوتنە‌وه‌ی گرووپه‌ حەشیمه‌تییه‌کان له یه‌کدی و هه‌روه‌ها دووربوونی ناوه‌نده جفاکییه‌کان له یه‌کدی. هەر ئەم هه‌لومه‌رجه جوگرافی و وشکانیوونی ئەم سەرزەمینە بۆ‌ته‌هۆی به‌دییه‌نانی سێ جۆر ژیا‌نی گوندژیا‌نی و خپوه‌تژیا‌نی و شارژیا‌نی و له هێلی زه‌مه‌ندا گرووپه ئایینی و ئەت‌نی و زمانیه‌کانی لیکدی جیا‌کردۆته‌وه. شارستانیه‌تی ئی‌ران گه‌له‌ک کۆن‌تره له می‌ژووی پاشایه‌تی ئی‌مه. ژیا‌ری کۆنی ئیلامیه‌کان له ده‌قه‌ری زاگرو‌س له‌گه‌ڵ کولتووری دانیش‌تووه خۆمالی (بومی)یه‌کانی رۆژا‌وی ئی‌ران تیکته‌نرابوون و لیکۆلینه‌وه نو‌ییه ئارکیۆلۆژییه‌کان پيشانیده‌ندن که ئەم ژیا‌ره به‌ر له هاتنی ئارییه‌کانیش دره‌وشاوه‌یه‌کی تابه‌تی هه‌بووه. هاوکات له‌گه‌ڵ دامه‌زرانی ده‌وله‌ته‌میدی و هه‌خامه‌نیشیه‌کان ئی‌مه دێینه نیو می‌ژووه‌وه. پاشایه‌تییه‌کی گه‌وره داده‌مه‌زریت و خونکاره ئی‌رانییه‌کان زالدەبن به‌سەر ئاسیای بچووک و یۆنان و میس‌ردا.

به‌لام د‌وی چه‌ندین سه‌ده هه‌خامه‌نیشیه‌کان له به‌رام‌به‌ر یۆنانیه‌کاندا شکسته‌ده‌هین و شارستانیه‌تی ئی‌رانی له‌گه‌ڵ هیلینیزم (هلنیسم)دا به‌ره‌و‌ر‌وده‌بیته‌وه. هاتنی یۆنانیه‌کان بۆ ئی‌ران روودا‌ویکی گرنگه که وردبوونه‌وه‌یه‌کی پ‌یوستی پ‌ینه‌دراوه و به‌م تازه‌بیانه‌ش له‌گه‌ڵ لیکۆلینه‌وه‌گه‌لیک به‌ره‌و‌ر‌وده‌بینه‌وه که ئەوه درده‌خه‌ن ژیا‌ری

یۆنانی تا سەرزەمینە رۆژه‌لاتیه‌کانی ئیمپراتۆریای ئی‌رانی و د‌وا‌جا‌ر تا هیندستان به‌رپانده‌بیته‌وه و هونەرێک سەر هه‌لده‌دات که ده‌توانین به هونەری ئی‌رانی - یۆنانی ناو‌نووسیه‌که‌ین. ئی‌رانییه‌کان که نه‌یانده‌ویست (ئه‌سکه‌نده‌ر) وه‌ک داگیرکەری ئی‌ران قبول‌بکهن هه‌ندی‌ک‌جا‌ر ئه‌ویان وه‌کوو که‌سیک که له ره‌گه‌زی (که‌یان)ه پ‌یناسه‌ده‌کردو هه‌ندی‌ک‌جا‌ری‌دی ئه‌فسانه ئی‌رانییه‌کان سه‌رن‌ا‌وی (زولقهرنه‌ین)ی پ‌یده‌ده‌ن. به‌هه‌رحال ده‌توانین هاوبه‌نی (ازدواج) ئه‌و له‌گه‌ڵ ره‌وشه‌نه‌ک کچی داریۆشدا وه‌کوو ئه‌نجه‌تیک بۆ به‌ندی‌وارکردنی ئه‌و به کولتووری ئی‌رانی دابن‌ی‌ین. هه‌رچه‌ند جینشین و جیگرانی ئه‌سکه‌نده‌ر بۆ ماوه‌ی سێ سه‌ده له ئی‌راندا مانه‌وه که‌چی له لایه‌ن کولتوورییه‌وه ده‌ورێکی گرنگیان نه‌گ‌ی‌را و ئه‌مه ئه‌شکانیه‌کان بوون که خۆیان وه‌ک لایه‌نگری یۆنانیه‌کان له قه‌له‌مدا و له سه‌رده‌می ئه‌وانیشدا خواکانی یۆنانی به‌ نیوی ئی‌رانییه‌وه ناو‌ن‌ران و هه‌ندی‌ک‌جا‌ری‌ش به‌ دوو نیو پ‌یناسه‌کران. زمانی یۆنانی په‌ره‌ی سه‌ندو گه‌لیک له وشه‌ یۆنانیه‌کان هاتنه نیو زمانی ئی‌رانییه‌وه. له باشووری ئه‌فغانستاندا په‌یکه‌ره‌کانی (بوودا) به‌ روومه‌تی یۆنانی تاشران و پاشا و مه‌زنه ئه‌شکانیه‌کانیش خ‌وا‌زیا‌ری نو‌ما‌یش‌کردنی تراجیدییه‌ یۆنانیه‌کان بوون. ئامانجی یۆنانیه‌کان به‌یۆنانی‌کردنی ئی‌رانییه‌کان نه‌بوو به‌لام ئی‌رانییه‌کان ورده‌ورده دژ به‌ یۆنانیه‌کان ده‌ستیان دا‌یه‌ خه‌بات و تا له ئاکامدا به‌ راپه‌رپینی (ئه‌رده‌شیر)ی ساسانی ئاسه‌واره‌کانی ئەم ژیا‌ره بزرکرا.

• رامینی جه‌هانبه‌گلوو:

دوای دامه‌زرانی زنجیره شاکانی ساسانی ئیمه له‌گه‌ل رۆمییەکانیشدا له‌ په‌یوه‌ندی‌دابووین و شه‌رپه‌گه‌لیکی فره‌ژمار له‌ نیوان ئیرانییه‌کان و رۆمییەکاندا هه‌لگیرسا، به‌لام له‌ لایه‌ن ژیاریه‌وه رووداوێکی گرنگ رووینه‌دا. فه‌یله‌سووفه ره‌واقییه‌کانی ئه‌و سه‌رده‌مه وه‌کوو ئیمپراتۆر (مارکۆس ئۆرۆلیۆس) و (ئه‌پیکته‌تۆس) یان فه‌یله‌سووفیکی وه‌ک سیسرۆنیش کاریگه‌رییه‌کی ئه‌وتۆو به‌رچاویان له‌سه‌ر ئیرانییه‌کان دانه‌نا. سه‌رده‌می هه‌ره‌سه‌هینانی ژیا‌ری ساسانی که هۆیه‌گه‌شی بریتیبوو له‌ دا‌رزی‌نی ئیمپراتۆریای ساسانی له‌ جه‌نگه جیا‌جیا‌کان و زو‌لم‌وزۆری موغه زه‌رده‌شتیه‌کان، ئیمه‌ی گه‌یانده سه‌رده‌می هه‌ی‌رشه عه‌ره‌به‌کان و ئیسلام و خۆدانه‌پا‌لی ژیا‌ری ئیسلامی، جا چ به‌ ناچاره‌ی بی‌ت یاخود به‌ ویستی خۆیان. له‌مه‌ش به‌دواوه ئیران چوو ه‌نیو دیرۆکیکی تازه‌وه، به‌لام به‌ پاراستنی گه‌له‌ک له‌ ده‌رکه‌وته کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی به‌ر له‌ ئیسلام و که‌لک‌وه‌رگرتن لێیان له‌ ته‌شه‌یو‌عدا.

◀ جه‌مشیدی بیه‌نام:

له‌ ماوه‌ی دوو سه‌ده و سکتی و بی‌ده‌نگیدا ئیران له‌ ژێر کارتی‌که‌ری ئه‌م رووداوه چاوه‌روانه‌که‌راوه‌دا وی‌ل و وه‌یلان‌بوو‌بوو، به‌لام ورده‌ورده له‌ سه‌ده‌ی چواره‌م له‌ خۆراساندا سه‌رده‌مانی دامه‌زرانی یه‌که‌مین ده‌وله‌ته – نه‌ته‌وه‌یییه ئیسلامیه‌یه‌کان سه‌ریه‌ه‌ل‌دا. به‌ هه‌مان ئه‌و جو‌زه‌ی ئه‌شکانیه‌یه‌کان خۆراسانی ئیرانیان له‌ ژێر چه‌پۆکی جین‌شینان و

جی‌گرانی ئه‌سه‌که‌نده‌ر رزگارکرد، سامانی و سه‌فارییه‌کانیش به‌ هۆگه‌لیکی جیا‌جیا که دووری له‌ به‌غدا یه‌کیک له‌ گرنگ‌ترین هۆکانی‌وو حکومه‌ت‌یان گه‌رته‌ده‌ست و دواتر ده‌یله‌مییه‌کان له‌ رۆخه‌کانی ده‌ریای مازه‌نده‌راندا که‌وته‌ن‌ه‌پ‌ۆ و له‌ عی‌راقدا ده‌سه‌لاتی پاشایه‌تی ئالییوویه‌یان دامه‌زراند و له‌ به‌غدادا نیشته‌جی‌بوون. دوای ش‌کسته‌هینانی ئه‌مه‌وییه‌کان له‌ باره‌گای عه‌باسیدا ئیرانییه‌کان کاروباره‌کانیان خسته‌ ژێر رکی‌فی خۆیان‌ه‌وه‌ و تا سه‌رده‌مانی خۆیا‌بوونی حکومه‌ته‌ تورکه‌ره‌گه‌زه‌کان (واته‌ تا سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی پین‌جه‌می کۆچی یان سه‌ده‌ی یازده‌هه‌می زایینی) سه‌رده‌می‌ک له‌ ئیراندا ده‌ستی‌پ‌یکرد که‌ پرۆفیسۆر (مینۆرسکی) به‌ (شانۆی ئیرانی) ناو‌نووس‌یکردوو. له‌م سه‌رده‌مه‌دا گه‌رانه‌وه‌یه‌کی‌ش بو‌ ئیرانی که‌ونارا هاته‌ئاراو (سوهره‌وه‌ردی) فه‌لسه‌فه ئی‌شراقیه‌که‌ی خۆی ریک‌خست. کتیبه‌ یۆنانی و سریانییه‌کان وه‌رگه‌ی‌ر‌درا‌نه سه‌ر زمانه‌ی عه‌ره‌بی و به‌ وته‌ی (هانری کۆربۆن) به‌ ئامی‌ته‌بوونی کولتووری یۆنانی و ئایینی ئیسلام (ئیسلامی ئیرانی) ده‌رکه‌وت و حیکمه‌تی خوسره‌وانی ئیرانی که‌ونارا به‌ رووخساری ئیسلامی نو‌پ‌کرایه‌وه. له‌گه‌ل زالبوونی تورکه‌کان به‌سه‌ر ئیرانداو ریک‌خستنی ئیمپراتۆریای سه‌لجوقی و دواتر به‌ هه‌ی‌رشه مه‌غوله‌کان، کولتووری ئیران به‌ره‌ورپووی گۆرانکاریگه‌لیکی گه‌وره بو‌وه، پیکه‌اته‌یه‌ک له‌ ته‌ریقه‌ته‌ و شه‌ریعه‌ته جی‌گه‌ی هزری فه‌لسه‌فی گه‌رت‌ه‌وه‌ و سو‌فیه‌گه‌ری زالبو و به‌سه‌ر ئه‌ده‌ب و وێژه‌ی ئیراندا. هاوکات له‌گه‌ل دامه‌زرانی ده‌وله‌تی سه‌فه‌وی، گه‌وره‌ترین رووداوی کولتووری په‌سه‌ندکردنی ته‌شه‌یو‌ع بوو وه‌کوو دینی فه‌رمی و لاتو دوا‌هاته‌کانیشی

هەر لهما سەردەمەدایە کە پەيوەندییەکانی ئێران لەگەڵ ولاتانی ئەورووپیادا، بەهۆی پەلامارو هیڤشی ئیسپانییەکان و پۆرتوگالییەکان بۆ سەر کەنداوی فارسو هەروەها بەهۆی پەرسەندنی بازرگانیشەووە لەگەڵیان، بایەخی پەیداکرد، بە بێئەهوی بەرهاتییکی لە لایەن کولتوورییەووە بۆ ئێمە هەبێت. دەبێت چاوەڕوانی شەرەکانی نیوان ئێران و سۆڤیەتو سالانی دواتری بکەین کە ئێرانییەکانی دەرەووی سنوور (لە قەفقاسو لە ئەستەمبوول) و پاشان بێرەندە ناوخوایەکان ئاشناپەتی لەگەڵ ئەندێشەری رۆشنگەری و رووداوی شۆرشە فەرەنسەیی دەستبەشیینو سەردەمانی تازه‌گەری لە ئێراندا دەستپێبکات.

ئەم نامازە هەرە هەرە کورتە بۆ دوو توخمی پێکھێنەرە کولتووری ئێران واتە هەلومەرجی ئیقلیمیو جوگرافیو هەروەها رووداوە میژوووییەکان دەتوانیێت تەنیا پێویستی ئاوەها خوێندووەگەلیک دووپاتبکاتەووە. ئاشکرایە لە پال ئەم دوو ھۆکارە جوگرافیو میژوووییەدا، دەبێت دەوروو رۆلی میتۆسەکانو ئاینزا ئێرانییەکانیش (جگە لە ئایینی ئیسلام) لە بەرچاوی بگێردیێت. هەلسەنگاندنی زۆر جیددییانە کۆی گۆرانکارییە کولتوورییەکان لە رابردوودا، بابەتیکی زەروروی پێویستە. ئێمە دەبێت تاووتویێ بەرھەمی بەرخوردی کولتوورەکانی دی بکەینەووە. لە رابردوودا هەندیک کەس سەرنجیان بەم بابەتەداوە، بۆ نمونە (تەقیزادە) رایوایە کە کاریگەری ژیاوی ئیسلامی لەسەر ئێمە بە جۆریک کەوتەووە کە ژیاوی یۆنانیمان لەیادکرد، یاخود (کازمزاوە) دەلیت یەکیک لە ھۆیەکانی دواکەوتووی کولتووری ئێران

سەرنجدانی زۆریەتی بە کولتووری هیندو سەرنجەدانپەتی بە کولتووری یۆنان. کۆی ئەم بابەتانە دەبێت خوێندنەوویان لەسەر بکریێت. لەبەرچی ئێمە ئێرانی کولتووری یۆنانییەکانمان باشتر نەناسی؟ ئێمە لەبەرچی لە میتۆسەووە بەرەو لای ئاینزا شکاینەووە، لە حالیکدا یۆنانییەکان لە میتۆسەووە بەرەو لای عەقل شکانەووە؟

• رامینی جەھانبەگلوو:

من لەسەر ئەو قەناعەتەم لێدوانگەلیکی ئاوەها دەتوانیێت بپێتەھۆی ورووژاندنی هزر و فیکرو ئەندێشە لە نیو گەنجانی ئێمەدا. ئەمە راستە کە گەنجانی ئێرانی زۆریەتی هەرە زۆریان تووشی جۆریک لە سەرگەردانیو سەرلێشیوای فەلسەفی ھاتوونو وەکوو دەلێن، نازانن لەسەر ئەم ئەقیانوسە پەر شەپۆلە جیھانییەدا خۆیان بنووسین بە کێھە تەختە لەسەرئاوکەوتوودا خۆیان لە ھەلپەیی شەپۆلەکان رزگاربکەن بەلام هەرچۆنیک بێت تێکرای ئەوانە چ لە ناوخوادابن یاخود لە دەرەوبن ھەست بە ئێرانیبوونی خۆیان دەکەن. ھەلبەت ئێرانییەک بە ھزاران ئاریشو ئاستەنگ. ئەو ئاریشە رۆحیو دەروونیانە کە دەرەنجامەکانیان لە تەلەقە فرەژمارەکاندا لە نیوان گەنجانی ئێرانیدا دەبینین، ئەو کێشە ئابووریانە کە بۆتەھۆی ئەووی زۆریەیان لە گەراندا بن بە دوا بەھا مالییەکانو ئەو کێشە ئایینیو فەلسەفییانە کە لە جۆریک لە نەپەلیزمو بێباوەریدا بوختەکرێتەووە. لە نیو ئەم ھەلپە رۆحیو فیکرییانەدا بۆ ھەریەکە لە

گه‌نجان کێشه‌ی ئێرانییوون به‌ جۆرێک له‌ جۆره‌کان خۆی دهرده‌خات. یه‌کێک له‌ ژێرناوی نۆستالیجیای رابردوو ده‌یبینییت. ئه‌ویدی رقی ئێیه‌تی و هه‌ز به‌ وه‌ده‌کات ئه‌مریکی له‌ دایک بېیت و هه‌ندێک که‌سیدیش هه‌روه‌ک و تم به‌ پێی عاده‌ته‌ هه‌میشه‌یه‌ کولتوورییه‌ که‌ی ئێمه‌، بت یاخود ئایدیۆلۆژیایه‌کی لێسازده‌که‌ن. به‌لام به‌ شیوه‌یه‌کی راشکاوانه‌ پلانی مه‌سه‌له‌ی شوناسی ئێرانی له‌ دنیا‌ی ئه‌م‌رۆدا ها‌ له‌ ژێر تیشکی گۆرپانکاری و رووداوه‌کانی جیهاندا و ناتوانین به‌ بێسه‌رنجدان به‌ په‌یه‌ه‌ندییه‌ کولتووری و سیاسی و ئابوورییه‌کانی گوندی جیهانی ئه‌م بابته‌ به‌ دروستی و به‌ ریکوپیکی بکه‌ینه‌ ته‌وه‌ری و تووێژو لێدوان. به‌ رای من سه‌رنج‌ه‌دان به‌ هه‌لومه‌رج و بارودۆخه‌ جیهانییه‌کان و دژ به‌ جیهانگیریبوون به‌ مانای پاپیاساوی و چاوقوچان به‌ رووی کولتووره‌کانی دیکه‌یه‌ و بارودۆخه‌ هه‌نووکه‌یه‌یه‌کانی دنیا‌ش ده‌بێته‌ هۆی لاوازی و دارزینی شوناسی ئێرانی. ناسنامه‌ی ئێرانی قوولتر و به‌هێزتر له‌ وه‌یه‌ بېیته‌ ناسنامه‌یه‌کی په‌راویزی و مایکروۆسکۆپیانه‌ی وه‌ک ناسنامه‌ی چیچینی یاخود مۆلده‌قیایی. ئه‌من لێره‌دا قسه‌ له‌ سه‌ر ناسیۆنالیزمی ئێرانی ناکه‌م که‌ ده‌توانییت ئایدیۆلۆژیایه‌کی گه‌له‌ک مه‌ترسیدا بێت به‌ لگو پتر باسی کولتووریکی بزۆز ده‌که‌م که‌ ده‌توانییت که‌له‌پووری رابردووی خۆی چالاکبکاته‌وه‌ و به‌ یارمه‌تیوه‌رگرتن له‌ کۆنسیپته‌کانی کولتووره‌کانی دی کولتووریکی گرنگی ئه‌م‌رۆیی دابه‌یینییت، به‌ هه‌مان ئه‌و چه‌شنه‌ی هیندییه‌کان سه‌رقالی ئه‌م ئیشه‌ن. ئه‌و ئاریشو گرفته‌ گه‌ورانیه‌ی له‌ پێشده‌می مرۆفایه‌تیدا به‌ ئه‌م

زه‌رووره‌ته‌ داده‌سه‌پینیته‌ سه‌ر ئێمه‌ی ئێرانی که‌ به‌ شیوه‌یه‌کی جیهانی بیرکه‌ینه‌وه‌ و به‌ که‌ره‌سته‌ی پێوه‌ره‌ جیهانییه‌کان له‌ سه‌ر سیاسه‌ت و ئابووری و کولتوور رامینین. به‌ واتایه‌کی دی شارستانیه‌تی ئێمه‌ پابه‌ندی تازه‌گه‌ری ئێمه‌یه‌. به‌ بێ رۆحی تازه‌گه‌رانه‌ و نوێخوازانه‌ ژیا‌ری ئێمه‌ ده‌بێته‌ توخمه‌کانی مۆزه‌خانه‌یه‌ک که‌ له‌ مۆزه‌خانه‌ گه‌وره‌ جیهانییه‌کانی وه‌ک پرادۆ و لوورو بریتیشمیۆزیه‌مدا ده‌خرینه‌ به‌ر دیدی خه‌لکی. ئه‌گه‌ر کولتووری ئێرانی تا هه‌نووکه‌ به‌رده‌وامی پێدراوه‌ به‌م هۆیه‌یه‌ که‌ به‌ شیوه‌یه‌کی زیندوو سه‌رنج‌دراوه‌ته‌ رێسا و پێوه‌ره‌کانی. به‌لام ئه‌م رێسا و پێوه‌رانه‌ وه‌کو هه‌ر ئۆرگانیزمیکی زیندوو پێویستی به‌ هه‌وای تازه‌ و خۆراکی رۆحی و مه‌عنه‌وه‌ی نوێ هه‌یه‌.

◀ جه‌مشیدی بېه‌نام:

بابه‌تیکی دی که‌ ده‌توانین بیخه‌ینه‌په‌روو بابته‌تی به‌رده‌وامی کولتووری ئێرانه‌ له‌ درێژایی سه‌ده‌کاندا. سه‌ره‌رای گۆرانی ئاینزاکان و شیوازه‌کانی حکومه‌ت و ژیا‌ن، بۆ ساتیک له‌ ساته‌کان دابرا‌نیکی بناخه‌یی له‌ کولتووری ئێراندرا رووینه‌داوه‌. ته‌نانه‌ت ژیا‌ری ئیسلامییه‌ش وه‌کوو توخمیکی دهره‌کی، به‌ خێرای زاماوی کولتووری ئێران بووه‌. له‌م بواره‌دا هانری کۆربۆن چه‌ندین خۆیندنه‌وه‌ی هه‌یه‌، بۆ نمونه‌ ئه‌و ده‌ستنیسانی ئه‌وه‌ ده‌کات که‌ چۆن هزری ئاینزایی له‌ ئێرانی به‌ر له‌ ئیسلام و له‌ ئێرانی پاش ئیسلامدا به‌رده‌وامبووه‌. کۆیادی نه‌ته‌وه‌ی ئێران پارێزه‌ری ئه‌م به‌رده‌وامییه‌ کولتوورییه‌یه‌. ئه‌م یاده‌وه‌رییا‌نه‌ که‌

فهره‌نگوځ

آداب مشترک (Adabê – muşterek): دابه‌هاوبه‌شه‌کان، نه‌ریت.
 ابهام (Êbham): ته‌مه.
 اختیاری (Êxtiyarî): هه‌لاو‌پیردی، نارده‌زوومه‌ندانه.
 ازدواج (Êzdivac): هاوبه‌نی، ژیانى‌هاوبه‌ش.
 التقاط (Êltiqat): تیکه‌لگاری.
 اهرم (Ehrum): لیهاز.
 بازاندیشی (Baz – endîcî): بازبیری.
 پس‌آمد (Pes – amed): دواهاټ.
 تجدید (Tecdîd): تازه‌کاری.
 تعدد‌فرهنگی (Teédudê – Ferhengî): فره‌بی‌کولتووری.
 تکثر‌فرهنگی (Tekesurê – Ferhengî): فره‌کولتووری.
 تلفیق (Telfîq): زاماوکاری.
 تنوع‌فرهنگی (Tenewé – Ferhengî): هه‌مه‌جوړی‌کولتووری.
 چادرنشینی (Çadur – nişînî): خپوه‌تزیانی.
 چندگانگی‌فرهنگی (Çend – ganigîê ferhengî): چه‌نچه‌شنى‌کولتووری.
 حاصل (Hasil): به‌رهاټ.
 خودخواهی (Xud – Xahî): باسه‌ری.
 درون‌زا (Derûn – Za): ناوړسک.
 رازدار (Raz – dar): نه‌ینیار.
 روستانشینی (Rûsta – nişînî): گوند‌ژیانی.

روشنفکر وابسته (Rewşen Fikrê – Wabeste): روشن‌بیری‌به‌ندیوار.
 رفاه (Rifahî): خو‌شنوودی.
 زود‌گذر (Zûd – guzer): زووپه‌ر.
 سودمند (Sûd – mend): به‌ئادان.
 شهرنشینی (Şehr – nişînî): شارژیانی.
 عاطفی (Atifi): سو‌زمه‌ندانه.
 غریب‌دگی (Xerb – Zedigî): رو‌ژاوپه‌تایی.
 کتیبه (Ketîbê): به‌ردنووس.
 گذار (Guzar): جپه‌ر.
 متوقف‌کردن (Muteweqif – Kerden): هو‌پکردن.
 مشروعیت (Meşrûêtyet): ره‌واپه‌تی.
 موجودیت (Mewcûdîyet): خودانبوو.
 نسبی‌گرایی‌فرهنگی (Nisbî – gerayî Ferhengî): ریژه‌گرایی‌کولتووری.
 نظریه‌داروینی‌تکامل‌انواع (Nezeryêhê Darwînîê-Tekamulê-Enwaé):
 تیوره‌ی‌داروینی‌ته‌واوکاری‌جوړه‌کان.
 نفی‌کردن (Nefî – Kerden): نه‌ریکردن.
 نیروهای برتر (Nîrûhayê Berter): هیزه‌نادیاره‌کان.
 وارداتی (Waridatî): هاوردی.
 وقایع‌نگار (Weqayîe Nigar): رووداونووس.
 همسانی (Hem – Sanî): هاوجوړی.

زنجیره‌ی بلاوکراوه‌کاني خانە‌ی وەرگێران له ساڵی ۲۰۰۵

ن‌اوی کتیب	زمان	نووسەر	پایه‌ت	و‌رگێر
نه‌فغانستان و پښتخ سا‌ن ده‌سه‌لا‌تی	فارسی	وحید مژده	سیاسی	عه‌لی بیروندی
تالیبان	نینگیزی	سس‌ی نس‌یس. فزویسته‌ر	رؤمان	نه‌مین شو‌ان
تۆپه‌که				
س‌تراتیژی ناسایش نه‌ته‌رویی نه‌مه‌ریکا له‌سه‌ده‌ی (۲۱)		ن‌ا / نه‌نجوسه‌نی دارشتنی س‌تراتیژی ناسایشی نه‌ته‌رویی نه‌مه‌ریکا	سیاسی	د‌لاور ع‌یدوللا، مجید
نه‌پشی یاری کاغه‌ز	دانیما‌رکی	یوستاین گاردەر	ه‌ه‌له‌سه‌فه	به‌هرز ج‌ه‌سن
کتوری به‌جیهانی بسون و به‌جیهانی کردنی کلتور	عه‌ریبی	د‌ بوره‌سان غلیب‌ون / د‌ سه‌میر نه‌مین	کۆمه‌لناسی	خ‌یات مه‌حمود
چهند لا په‌ریده‌ک له‌ سه‌روردی خۆم	فارسی	سه‌ر‌دین ع‌ینی	ژبا‌نه‌نامه	عه‌زین گه‌ردی
دو‌سی ناو‌وری و کۆمه‌لایه‌تی کوردی روان‌دز	ئ‌ی. ئ‌ار. لیج	کۆمه‌لایه‌تی		عه‌زین گه‌ردی
تیکه‌پشتی تیۆر سیاسی‌ک‌ان	فارسی	تۆماس ن‌ارتور سپراگینز	سیاسی	ه‌رشید شه‌ریعی
النتین	کوردی	مه‌مه‌د موکری	رؤمان	نه‌به‌ز که‌مال
پلاندانان و پلاندانانی راگه‌یاندن	عه‌ریبی	د‌ ع‌ماد مح‌مد حس‌ین اله‌لانی	راگه‌یاندن	د‌لاور عوسمان س‌انج
توماری شینک	رووسی	ن‌ گوگول	شاندی	ج‌ه‌لال ته‌قی
جوگرافیا و په‌یوه‌ندییه‌ سیاسییه	عه‌ریبی	مح‌مد ع‌بدالع‌قی	جوگرافی	ج‌ه‌زا توفیق تالیب
نیو‌ده‌یه‌تییه‌کان		سو‌دی		نه‌حمه‌د عه‌لی نه‌حمه‌د
گه‌میه‌کی نوح	تورکی	یه‌شار که‌مال	رؤمان	نه‌حمه‌د مح‌مه‌د ن‌یسماعیل
گوته‌رو و‌رگێران	فارسی	عه‌لی سو‌نجوو	و‌رگێران	کوساری فه‌ت‌احی
رفیق بیگارت	نه‌له‌مانی	رفیق بیگارت	ه‌ه‌له‌سه‌فی	د‌. ح‌مه‌مید ع‌زیز
دۆزی شو‌ش	نینگیزی	راجی عمر	میژووی	شیوا مح‌مود کاوه سه‌ب‌اح
دۆزی نازام	عه‌ریبی	میخائیل شل‌وخوف	رؤمان	مه‌مه‌د ج‌ه‌مه‌ س‌انج
دوو‌را	رووسی	ئ‌یره‌نتوف	شاندی	ج‌ه‌لال ته‌قی
هونه‌ری وانه‌گوته‌وه	عه‌ریبی	مح‌مد ع‌بد الرحیم ع‌لس	په‌روردی	مه‌مه‌د س‌انج مه‌لا
کلپی ده‌سه‌لا‌تی چوارم	عه‌ریبی	د‌ ه‌اروق عمر علی	راگه‌یاندن	ه‌یوا س‌انج نه‌حمه‌د
هن‌ری کیسته‌ر	عه‌ریبی	هن‌ری کیسته‌ر	سیاسی	نه‌به‌ز که‌مال نوری
شېخو‌خه‌ کلیو‌اتراو افضال الم‌طر	کوردی	له‌تیب ه‌ه‌مه‌ت	ه‌و‌تراوه	له‌تیب ه‌ه‌مه‌ت
سه‌رچاو‌کاتی دیموکراسی	عه‌ریبی	لاری دایموند	سیاسی	د‌ئیر میرزا
خو‌راک‌ورکان	عه‌ریبی	بوزیس گۆزیاچوف	رؤمان	خان‌ە‌ی رادوگا - مۆسکو
سوفیقه‌ ریتی	عه‌ریبی	نیک‌وس کارم‌تزاکیس	په‌شوا ح‌ه‌سن	
نه‌رفیق ه‌اشی‌رم	فارسی	چو‌ن وایس	میژووی	کارزان کاوسین
کورت‌ه‌ میژووی گۆزاکارییه‌ک‌انی کۆمه‌لناسی	فارسی	بو‌تول	کۆمه‌لناسی	ه‌رشیدی شه‌ریعی

ناو	عه‌ریبی	لاوت‌زو و چوانگ ت‌زو	ه‌ه‌له‌سه‌فی	دیاری عه‌لی و په‌شوا ح‌ه‌سن
خانه‌ سا‌قا	رووسی	ا. پ. چ‌یخوف	شاندی	ج‌ه‌لال ته‌قی
الانفال الكورد و دولة العراق	کوردی	شو‌ش حاجی رسول	به‌لکه‌نامه‌ی	خان‌ە‌ی و‌رگێران
راو‌چی	عه‌ریبی	یه‌شار که‌مال	چ‌روک	ته‌ها نه‌حمه‌د رسول
زانستی کیمیا بو‌ه‌ه‌موان	نینگیزی	ج‌ی. بی. شوپین	زانستی	د‌بایه‌زید ح‌ه‌سن
مصغرات من تاریخ کفاح الشعب الكوردي	کوردی	فاتح رسول	میژووی	که‌مال غه‌مبار
ج ۱				
له‌د‌ریاری شاهه‌ بو‌ زیندانی شو‌ش	عه‌ریبی	احسان ن‌رخ‌ی	سیاسی	نه‌حمه‌د ه‌ادر سه‌عید
رو‌لی کارکردن له‌گۆزینی مرو‌ف بو‌ مه‌ پیمون	نه‌له‌مانی	فر‌دیک نه‌گل‌س	کۆمه‌لناسی	که‌ریم مه‌لا رشید
هونه‌ری ش‌یر	نه‌له‌مانی	نه‌ریستول‌س	ه‌ه‌له‌سه‌فه	د‌. ح‌مه‌مید ع‌زیز
کۆمه‌لگه‌ی نه‌رفی و کۆمه‌لگه‌ی مۆنیرن	فارسی	مالکوم واترز	ه‌ه‌له‌سه‌فه	ع‌یدوللا رسو‌وی
خمسون قصیده مترجمة عن الشعر الانكليزي الحديث	نینگیزی	الادب الانكليزي	ه‌و‌تراوه	ه‌شاه ع‌بدالع‌لطیف زین‌العابدین
حوت گوته‌رو د‌ریاری و‌رگێران	فارسی	کور‌ش صف‌وی	و‌رگێران	رفعت مرادی
دیموکراسییه‌تی راگه‌یاندن و په‌یوه‌ندیکردن	عه‌ریبی	د‌ مح‌مد ع‌بدالقادر حاتم	راگه‌یاندن	مه‌م بوره‌ان قانع
د‌شاد	عه‌ریبی	سه‌لیم په‌رکات	رؤمان	ج‌ه‌وه‌ر کرمانج
گو‌لیژیریکی له‌ په‌ند و سه‌رهاته‌ ناوازه‌کان	عه‌ریبی	هادی عه‌له‌وی	په‌ند	ح‌سین عوسمان ن‌یرگه‌سه‌ ج‌اری

ن‌اوی کتیب	زمان	نووسەر	پایه‌ت	و‌رگێر
چ‌ه‌ردییه‌کی کۆمه‌لایه‌تیانه‌ له‌ میژووی نو‌یی	عه‌ریبی	د‌. عه‌لی و‌ردی	کۆمه‌لناسی	کویستان ج‌ه‌مال
ن‌یراق ۲/				
چ‌ه‌ردییه‌کی کۆمه‌لایه‌تیانه‌ له‌ میژووی نو‌یی	عه‌ریبی	د‌. عه‌لی و‌ردی	کۆمه‌لناسی	ج‌ه‌سه‌ن ج‌اف
ن‌یراق ۵/				
چ‌ه‌ردییه‌کی کۆمه‌لایه‌تیانه‌ له‌ میژووی نو‌یی	عه‌ریبی	علی و‌ردی	کۆمه‌لناسی	د‌ئیر میرزا
ع‌یراق به‌رگی (۶)				
چ‌ه‌ردییه‌کی کۆمه‌لایه‌تیانه‌ له‌ میژووی نو‌یی	عه‌ریبی	علی و‌ردی	کۆمه‌لناسی	د‌ئیر میرزا
ع‌یراق پاشکوی به‌رگی (۶)				

زنجیره‌ی بلاو‌کراوه‌کانی خان‌هی وەرگ‌گیران له‌سالی ۲۰۰۶

و‌رگ‌گیر	ی‌ابه‌ت	نوس‌ه‌ر	ز‌مان	ناوی ک‌ت‌یب
د‌ن‌یر میر‌زا	ش‌ان‌وی	د. ف‌ازل ج‌اف	ع‌ه‌ر‌د‌ی	ش‌ان‌وی هاو‌چ‌ه‌ر‌ج‌ی سو‌ید‌ی
و‌یل‌ه‌ر س‌ان‌ک‌س‌تون	چ‌ی‌ر‌وک	م‌ح‌م‌ه‌د ح‌م‌ه‌ه‌ س‌ال‌ج	ک‌ور‌دی	چ‌ی‌ر‌وک‌ی م‌یل‌لی ک‌ور‌دی Kurdish Folktales
م‌ه‌ن‌س‌و‌ری ت‌ه‌ی‌ف‌وری	ه‌ه‌ ل‌س‌ه‌ج‌ی	ح‌وس‌ین ی‌ش‌ی‌ر‌یه	ف‌ار‌سی	م‌ار‌ک‌س‌ی‌س‌م‌ی ه‌ه‌ ل‌س‌ه‌ج‌ی و ن‌ای‌د‌ی‌ا‌لی‌س‌ت‌ه
م‌ه‌ن‌س‌و‌ری ت‌ه‌ی‌ف‌وری	ک‌و‌م‌ه‌ ل‌ن‌اس‌ی	گ‌اس‌تون ی‌وت‌ون‌ل	ف‌ار‌سی	ک‌و‌م‌ه‌ ل‌ن‌اس‌ی چ‌ه‌ن‌گ
ن‌ه‌ی‌و‌ه‌ک‌ر ه‌ه‌ ر‌د‌ا‌غ‌ی	ن‌ه‌ د‌ب‌ی	ش‌ر‌وع ه‌ه‌ ر‌و‌غ‌زاد	ف‌ار‌سی	ی‌ه‌ ک‌ه‌ م‌ن ت‌ر‌یه ع‌اش‌ق‌ان‌ه‌ی‌ه‌ ک‌ان‌ی د‌ن‌م
ن‌ه‌ی‌و‌ه‌ک‌ر خ‌وش‌ناو	م‌ی‌ژ‌و‌وی	ه‌ین‌ری ب‌ن‌د‌ه‌ر	ف‌ار‌سی	س‌ه‌ف‌ه‌ر‌ن‌ام‌ه‌ی ه‌ین‌ری ب‌ن‌د‌ه‌ر
ت‌ه‌ ی‌م‌ور ت‌ا‌ه‌یر	ش‌ان‌وی	ه‌ین‌ری‌ک ن‌ی‌ی‌س‌ن	ن‌ی‌ن‌گ‌ل‌ی‌زی	م‌الی ب‌و‌وک‌ه ش‌و‌ش‌ه
ن‌ه‌ ک‌ر‌م ع‌ه‌ ل‌ی	چ‌ی‌ر‌وک	ب‌ی‌خ‌ان‌یل ش‌و‌ن‌خ‌ه‌ف	ف‌ار‌سی و ع‌ه‌ر‌د‌ی	چ‌ی‌ر‌وک‌ه‌ ک‌ان‌ی د‌ون
م‌وس‌ل‌ی‌م ن‌ه‌ ح‌م‌ه‌د	ف‌ک‌ر	ب‌ر‌اد‌ی ت‌ر‌ور گ‌ری‌و	ف‌ار‌سی	ز‌بان م‌ان‌ای چ‌ی‌به‌؟
د‌ن‌یر میر‌زا	م‌ی‌ژ‌و‌وی	ن‌ه‌س‌ه‌د‌ول‌ای ش‌ه‌ع‌ب‌ان‌ی	ف‌ار‌سی	د‌اس‌ت‌ان‌ه‌ ک‌ان‌ی ش‌ان‌ام‌ه‌ی ف‌ی‌ر‌د‌وس‌ی
د. ک‌ور‌د‌و ع‌ه‌ ل‌ی	م‌ی‌ژ‌و‌وی	چ‌ا‌ول ک‌ی‌ن‌ه‌دی	ن‌ه‌ ل‌م‌ان‌ی	س‌ه‌ر‌ه‌ه‌ ل‌ن‌ان و د‌ار‌م‌ان‌ی ز‌ل‌ه‌یز‌د‌کان
ک‌ه‌ م‌ال غ‌ه‌ م‌ی‌ار	م‌ی‌ژ‌و‌وی	ف‌ات‌ج ر‌ه‌س‌ول	ک‌ور‌دی	ص‌ف‌ح‌ات م‌ن ت‌ار‌ی‌خ ک‌ش‌اح ا‌ل‌ش‌ع‌ب ا‌ل‌ک‌ور‌دی ج‌ ۲
ک‌ه‌ م‌ال غ‌ه‌ م‌ی‌ار	م‌ی‌ژ‌و‌وی	ف‌ات‌ج ر‌ه‌س‌ول	ک‌ور‌دی	ص‌ف‌ح‌ات م‌ن ت‌ار‌ی‌خ ک‌ش‌اح ا‌ل‌ش‌ع‌ب ا‌ل‌ک‌ور‌دی ج‌ ۳
ج‌ه‌ ل‌یل گ‌اد‌ان‌ی	م‌ی‌ژ‌و‌وی	ج‌ه‌ب‌ی‌و‌ل‌ا ت‌اب‌ان‌ی	ف‌ار‌سی	هاو‌ن‌ه‌ ت‌ه‌و‌ی‌ن ه‌ه‌و‌ی ک‌ور‌د و م‌اد
ه‌ی‌و‌ا ع‌ه‌ ز‌ی‌زی	ف‌ک‌ر	ه‌ه‌ف‌یه‌ ی‌ق‌ی‌ن‌ک ن‌ه‌ ن‌ی‌وان ج‌ه‌ش‌ی‌دی ب‌ه‌ن‌ام و ر‌ام‌ی‌ن‌ی ج‌ه‌ه‌ان‌یه‌ گ‌لو	ف‌ار‌سی	ژ‌باړو تازه‌گه‌ری
ب‌اس‌ط ح‌م‌ه‌ه‌ غ‌ه‌ ر‌وب‌	ی‌اد‌اش‌ت	ز‌ن‌ه‌ر‌ان‌ ل‌وس‌ی ف‌ر‌ان‌ک‌س	ع‌ه‌ر‌د‌ی	س‌ه‌ر‌یا‌ز‌کی ن‌ه‌ م‌ی‌ر‌ی‌ک‌ان‌ی